ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

1. ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

1. Εισαγωγικά

Η γλώσσα, το κατεξοχήν σύστημα επικοινωνίας, παρουσιάζει τα βασικά χαρακτηριστικά των σημειωτικών συστημάτων, απλών ή περίπλοκων, δηλ. σημεία που διαφέρουν μεταξύ τους (σε έκφραση ή περιεχόμενο), σχέσεις μεταξύ των σημείων (οργάνωση, δομές, κανόνες συνδυασμού των) και λειτουργίες των σημείων και των συνδυασμών τους (δυνατότητες χρήσης, δυναμικές αρχές του συστήματος). Το γλωσσικό σύστημα αντιπροσωπεύεται στην πράξη από ποικίλες μορφοποιήσεις του: η κοινή γλώσσα (νόρμα, προφορική και γραπτή) με τις ποικιλίες της (τυπικές, γραμματειακές κλπ.), η γλώσσα κοινωνικών ομάδων, τα ιδιόλεκτα.

Ο τρισδιάστατος κόσμος της καθημερινής ζωής και ο πολυδιάστατος της φαντασίας και νόησης (πρβ. τον κόσμο των μαθηματικών, π.χ. τις μη ευκλείδειες γεωμετρίες, της φυσικής, π.χ. τον υποατομικό κόσμο, την κατάργηση σε ορισμένες περιοχές των a priori κατηγοριών χώρου και χρόνου, τους φανταστικούς κόσμους των έργων επιστημονικής φαντασίας κλπ.), στις ποικίλες ενέργειες των ανθρώπων, προσωπικές (σκέψη κλπ.) και κοινωνικές (διάλογος, πληροφόρηση κλπ.), εκφράζονται με τη γλώσσα, που χαρακτηρίζεται από διπλή άρθρωση, αυθαιρετότητα, γραμμικότητα, φωνητική (και γραπτή) μορφή (πρβ. μορφοποίηση φωνητικής και σημασιολογικής ουσίας) κλπ. Μια φυσική γλώσσα (αλλά και μια λογική) πρέπει, αναφορικά με τα στοιχεία ενός κόσμου ή μιας περιοχής, να είναι σε θέση να ικανοποιήσει (α) τη διάκριση και περιγραφή στοιχείων (αντικειμένων, όντων, προσώπων, ιδιοτήτων, ενεργειών, εννοιών κλπ.), (β) τη διατύπωση των σχέσεων μεταξύ των στοιχείων (φυσικών και βιολογικών ενεργειών και καταστάσεων, ψυχολογικών διαθέσεων, συναισθημάτων κλπ., κοινωνικοπολιτιστικών αντιλήψεων και δραστηριοτήτων, νοητικών αφαιρέσεων, γενικεύσεων, θεωριών κλπ., καλλιτεχνικών δημιουργιών κλπ.), τις αλλαγές στα (α) και (β), τις σχέσεις όλων αυτών με ομιλητή και ακροατή, τη σχέση

ομιλητή και ακροατή, την ελευθερία στην επιλογή θέματος και σχολίου κλπ.

Εξετάζοντας το σύστημα και τις χρήσεις του, κατά τη διαδικασία των πραγματώσεών του, παρατηρούμε τη σύμπραξη των εξής στοιχείων:

- επικοινωνιακές προθέσεις, παρορμήσεις, ανάγκες, θεσμοί κλπ. (πρβ. την Bedeutungsintention του Husserl)
- αξιώματα ή αρχές συνεργασίας της γλωσσικής επικοινωνίας (πρβ. implicatures του Grice)
- λειτουργίες της γλώσσας (που μπορούν κάποτε να παραβαίνουν τις αρχές της επικοινωνίας επιδιώκοντας ορισμένα αποτελέσματα)
- γλωσσικά στοιχεία και συνδυασμοί τους (σύστημα και υποσυστήματα της γλώσσας)
- πλαίσιο επικοινωνίας (χώρος, χρόνος, αγωγός, κοινωνικοπολιτιστικές καταστάσεις)
- περίπτωση γλωσσικής επικοινωνίας (διάλογος, διδασκαλία, κλπ., θέματα ομιλίας κλπ.)
- συνομιλητές (αριθμός, ηλικία, μόρφωση κλπ.).

Οι πραγματώσεις της γλώσσας μπορεί να είναι

- ουδέτερες και μη, πρβ. καθημερινή πρακτική χρήση της γλώσσας με φορτισμένο λόγο (χαρακτηριστικά ύφους, ποικίλες φορτίσεις, όπως επαύξησης ή μετριασμού κλπ.) ή εξειδικευμένο (επιστημονικής ορολογίας κλπ., πρβ. *έχω έναν πόνο στο ...* με τη γνωμάτευση του γιατρού)
- αποτελεσματικές ή αναποτελεσματικές (όπως σε περιπτώσεις πολυλογίας, ασάφειας, σύγχυσης, ακυρολεξίας, παράβασης κανόνων γλωσσικής επικοινωνίας, κακής χρήσης κωδίκων κλπ.)
- αληθείς ή ψευδείς
- της πραγματικότητας ή της φαντασίας
- συνειδητές ή μη συνειδητές, πρβ. μηχανική χρήση της γλώσσας με αναδραστική και βελτιωτική χρήση.

2. Αναγκαιότητες και ελευθερίες του γλωσσικού συστήματος

Το γλωσσικό σύστημα και οι πραγματώσεις του διέπονται από

- νόμους, που αναφέρονται στη φύση της γλώσσας και της λειτουργίας

της (πρβ. καθολικά χαρακτηριστικά, αξιώματα γλωσσικής επικοινωνίας)
- κανόνες, που αναφέρονται στο σύστημα
- θεσμούς, που αναφέρονται στη νόρμα
- δυναμική ελευθερία, που αναφέρεται στο λόγο (πρβ. ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά, πλημμέλεια λόγου, λάθη, επιδράσεις, δημιουργικότητα κλπ.)

και μπορεί να παρουσιάσει αντινομίες και εναντιότητες (πρβ. τη διφυΐα της κοινής νεοελληνικής στις περιπτώσεις όπου δημοτικά και λόγια στοιχεία αντιτίθενται μεταξύ τους, π.χ. *νύχτα – νυκτόβιος, κρίσης – κρίσεως, απέχω απο την ψηφοφορία – απέχω της ψηφοφορίας* κλπ.).

Αναγκαιότητες και ελευθερίες εμφανίζουν διαβάθμιση, δηλ. υπάρχουν στοιχεία και εκφορές που απαγορεύονται απολύτως (αδύνατα) και άλλα που παρουσιάζουν απόλυτη ελευθερία, όπως επίσης και ενδιάμεσες περιπτώσεις, όπου επιβάλλονται ορισμένα, όταν βρεθούν σε ορισμένες συνθήκες, ή επιτρέπονται, όταν δεν εμφανίζονται ορισμένοι όροι, που θα τα απαγόρευαν (επιλογή μεταξύ δυνατών). Ο άξονας της υποχρεωτικότητας αφορά την αναγκαστικότητα της πραγμάτωσης (υποχρεωτικά, πρβ. ιδιαίτερα γλωσσικά χαρακτηριστικά και σπανιότητα λαθών που τα αφορούν, π.χ. στις φωνητικές πραγματώσεις, σε αντίθεση με ξένους ομιλητές κλπ.), την αποδεκτότητα των πραγματώσεων (αδιάφορη και ισότιμη χρήση, λειτουργική και υφολογική διαφοροποίηση ποικιλιών κλπ.) και τη δημιουργικότητα στη χρήση της νόρμας και του συστήματος (νεολογισμοί, νέες αναλύσεις κλπ.) στον προφορικό [illegible]

3. Στοιχεία, σχέσεις, σύστημα

3.1 Γλωσσικά σημεία

Τα *γλωσσικά σημεία* αποτελούν στοιχεία του γλωσσικού συστήματος, μονάδες (κατά τα αποτελέσματα της γλωσσολογικής ανάλυσης, πρβ. – *eme* κλπ.) με ιδιότητες, που είναι
- μόνιμες ή παροδικές, επίκτητες, εξελισσόμενες, υπό όρους (πρβ. βασικό λεξιλόγιο, νεολογισμούς, δάνεια, πολυτυπία κλπ.)
- απλές ή σύνθετες (στοιχεία που αποτελούνται από άλλα, ανεξάρτητα ή μη, του ίδιου ή άλλου συστήματος, στα οποία και αναλύονται, πρβ.

γράφω – καταγράφω – ξεγράφω, ντίπ – καταντίπ κλπ.)

- ανεξάρτητες ή εξαρτημένες (π.χ. *γράφω, δέν* κλπ., *ξε–*, τόνοι, επιτονισμοί κλπ., στερεότυπες φράσεις κλπ., π.χ. *έγινε της τρελής*, φωνητικά διακριτικά χαρακτηριστικά κλπ.)
- με καθορισμένο ή ακαθόριστο περιεχόμενο ή μορφή (πρβ. στερεότυπες φράσεις όπου το καθορισμένο είναι περισσότερο η συναισθηματική φόρτιση, π.χ. *του πήγε στράφι*, ή άγνωστες λέξεις ή όρους για τους μη ειδικούς, π.χ. *ψηφιακή τηλεφωνία* κλπ., παράλληλους φωνητικούς τύπους, π.χ. *γενιά – γενεά*, κλπ.)
- παραπεμπτικές ή ανακλητικές άλλων σημείων (π.χ. *το αυτό, αυτώνω* κλπ., *ουχί!= όχι* + ειρωνεία, πρβ. και υποβολή του κλιτικού συστήματος από μια κατάληξη, εμπειριών της πραγματικότητας, όπως στη στερεότυπη έκφραση *πόδια χέρια στη γραμμή*, κλπ., βλ. και 3.2).

Τα γλωσσικά σημεία εμφανίζουν συνδυασμούς (βλ. 5.) και ανήκουν σε διαφορετικές διαστάσεις (βλ. 4.1).

Η κοινή νεοελληνική (ΚΝΕ) παρουσιάζει τις εξής γλωσσικές μονάδες :

- φωνητικά διακριτικά χαρακτηριστικά, φωνήματα (και αλλόφωνα), συλλαβές, τόνοι (0, 1, 2, 3), επιτονίσεις (↗,↘ ∅, επιτονισμοί διάφοροι, συνδυασμοί), επίπεδα εκφοράς λόγου, ρυθμός, ένταση (συγκεχυμένη – χαλαρή, κανονική – τεταμένη κλπ.), ποσότητα (επιμηκύνσεις και βραχύνσεις: $\bar{\Phi}$, $\bar{\bar{\Sigma}}$, – $\breve{\Phi}$, $\breve{\Sigma}$ κλπ.), αρμοί, παύσεις, σιωπή, ποιότητα φωνής (ψίθυρος, στριγγλιά κλπ.), ρυθμικότητα (ρυθμικός – άρρυθμος λόγος κλπ.) κλπ. (βλ. Σετάτο 1982)
- μορφήματα (και αλλόμορφα), λέξεις, φρασεολογικές ενότητες (στερεότυπες φράσεις, φρασεολογισμοί κλπ.), φράσεις (κώλα κλπ.), προτάσεις (πρβ. και μεταγλωσσικές χρήσεις προτάσεων ως παραδείγματα συντάξεων, ρητορικών σχημάτων κλπ., σε κρυπτογραφικές χρήσεις, π.χ. συνθήματα για μυημένους κλπ.), παράγραφοι, κείμενα (πρβ. κειμενογλωσσολογικές διακρίσεις)
- σημασιολογικά διακριτικά χαρακτηριστικά, σημήματα κλπ.

3.2 Σχέσεις σημείων

Τα γλωσσικά σημεία βρίσκονται μεταξύ τους (και με τα αντικείμενα αναφοράς του κόσμου ή των δυνατών κόσμων) σε *σχέσεις* in absentia (πρβ.

παραδειγματικές σχέσεις) ή in praesentia (πρβ. συνταγματικές σχέσεις). Οι σχέσεις αυτές έχουν οργανωμένο χαρακτήρα και αποτελούν *δομές* (με επιλογές και συνδυασμούς, επαναλήψεις φραστικές και διαφραστικές, πρβ. και ρόλο τελεστών), που δημιουργούν και αποτελούν τα *υποσυστήματα* του γλωσσικού συστήματος και μπορούν να εμφανίζουν *μετατροπισμούς* (μετατροπές από τη μία στην άλλη βλ. 4.7).

3.3 Σύστημα

Το *γλωσσικό σύστημα* αποτελεί τη γενικότερη και πιο αφηρημένη μορφή της οργάνωσης, των κανόνων και των δυνατοτήτων χρήσης (πρβ. 2.). Το γλωσσικό σύστημα ενυπάρχει στους ομιλητές (ή σε κείμενα), με όμοιες ή παραπλήσιες μορφές κατά γλωσσικές περιοχές και ομιλητές (πρβ. λεξιλόγιο κλπ.), και ενεργοποιείται κατά τη γλωσσική επικοινωνία, σκέψη και φαντασία (πρβ. πράξεις λόγου, πραγματολογικές χρήσεις κλπ.), δημιουργώντας (βάσει του συστήματος ή συνηθέστερα της νόρμας) εκφωνήματα (μηνύματα κλπ.), που εμφανίζουν ποικιλία (διακριτική ή μη, πρβ. επίπεδα γλώσσας – ιδιολεκτικά στοιχεία) και εκτελούν διάφορες λειτουργίες (δηλώνουν, υποβάλλουν, ενεργούν κλπ., πρβ. 4.2).

4. Κατηγορίες

Σημεία και δομές του γλωσσικού συστήματος ανήκουν σε διακρίσεις, που εκφράζουν ποικίλες κατηγορίες και μπορούν να συνυπάρχουν και να συνδυάζονται (βλ. 5.) σε ένα κείμενο.

4.1 Διαστάσεις

Μια οποιαδήποτε μορφή χώρου με *n* διαστάσεις χωρίζεται από ένα αντικείμενο *n–1* διαστάσεων σε δυο διαιρεμένα μέρη (πρβ. γεωμετρία), π.χ. στη γλώσσα η πρόταση από τη λέξη, η συλλαβή από το φώνημα κλπ. (πρβ. ιεραρχία μονάδων και περιπτώσεις όπως το λατινικό *i!* που ανήκει σε διαφορετικές διαστάσεις: φώνημα, λέξη, πρόταση ανάλογα με τη γλωσσική μονάδα που το "διαιρεί").

Οι *γλωσσικές διαστάσεις* μπορούν να διακριθούν κατά

1) την έκφραση σε

- *βαθμίδες* : 1. και 2. άρθρωση της γλώσσας, μηδενική άρθρωση (πρβ. αποσιώπηση κλπ.), πρβ. κραυγές, προσωδιακά χαρακτηριστικά

(πλάτος)

- *τάξεις* : σχηματισμοί, συντάξεις, συντάγματα (πρβ. συνταγματικό μήκος και γραμμικότητα του λόγου, διαθέσεις και ρηματικά επίθετα, όψη και ρηματικά ουσιαστικά κλπ.)
- *επίπεδα εκφοράς λόγου* (πρβ. παρενθετικές προτάσεις κλπ., π.χ. *όταν, άν – επειδή κι αυτό πρέπει να σκεφτούμε – δέν πάει, τον ξαναδούμε, του το λέμε* (πρβ. διαφορές στο ύψος της φωνής των μερών της πρότασης), σχολιασμό, αυτοκριτική κλπ., π.χ. ... *– τί λέω;!* – ..., υπενθυμίσεις, γνώμες για κάτι άλλο κλπ., π.χ. *μπαίνει στο οίκημα – γράφε παράγκα – κοιτάζει* ..., πρβ. και αναφωνήσεις, π.χ. πόνου, κατά την ομιλία)
- *επαναλήψεις* (π.χ. *το βιβλίο μου μου μου* για έμφαση κλπ.).

2) το περιεχόμενο σε

- *σύνολα* : παραδειγματικές σημασιολογικές σχέσεις συνωνυμίας, υπωνυμίας, αντωνυμίας, πολυσημίας, σημαδευμένων – ασημάδευτων, όλου και μέρους κλπ., πρβ. και ισοτοπία κειμένου
- *προοπτική* : θέμα – σχόλιο κλπ.
- *αναφορές* : σημείων και αντικειμένων αναφοράς

3) την διαδικασία πραγμάτωσης του λόγου σε

- *βάθος – επιφάνεια* : δομή βάθους, κόμβοι, μετασχηματισμοί κλπ. (βλ. 4.7)

4) τις κατευθύνσεις λόγου: απευθύνσεις προς άλλο πρόσωπο, προς ένα συνομιλητή μεταξύ πολλών, με τη σειρά προς πολλούς κλπ. (π.χ. *Αρχίσαμε να εξετάζουμε τα έγγραφα και – Άσε με τώρα Μαρία! – δέν βρήκαμε την αίτηση που λές* : η φράση που παρεμβάλλεται απευθύνεται στη μικρή Μαρία, που ενοχλεί τη συζήτηση παρεμβαίνοντας και ζητώντας κάτι (πρβ. 4.11), *Προσέξτε, εσύ θα περιμένεις εδώ, εσύ θα πάς στο σταθμό πρίν έρθει το τραίνο, εσείς οι δυό ελάτε αργότερα*, πρβ. μετά από παρέκβαση: *Τί λέγαμε, ά ναί...*

Οι ποικίλες δυνατές μορφές των διαστάσεων (πρβ. 2.) σε συνδυασμό (δυνάμεις οργάνωσης) δημιουργούν τους τύπους γλωσσών (αναλυτικούς – συνθετικούς κλπ.) και αναφέρονται συνήθως στη συντακτική πλευρά του γλωσσικού σημειωτικού συστήματος.

4.2 Λειτουργίες

Η γλώσσα ως όργανο επικοινωνίας κλπ. εκτελεί ποικιλότατες *λειτουργίες* για την επίτευξη διαφόρων σκοπών, που θα μπορούσαν να ταξινομηθούν πολύ γενικά στις εξής (βλ. Σετάτο, 1991β): αναφορική / πληροφοριακή, εκφραστική / συναισθηματική, κατευθυντική / βουλητική, φατική / επαφής, μεταγλωσσική, ποιητική / αισθητική, συμφραστική, κοινωνικοπολιτιστική, διαλογική / επιχειρηματολογική, νοητική / φαντασιακή, διαδικαστική / αρθρωτική.

Οι γλωσσικές πραγματώσεις μπορεί να εμφανίζουν πολλές λειτουργίες μαζί, με έμφαση κατά περίπτωση σε μια απ' αυτές, και αναφέρονται συνήθως στη σημαντική και πραγματολογική πλευρά του γλωσσικού σημειωτικού συστήματος.

4.3 Αξίες

4.31 Αξία

Η έννοια της *αξίας* (valeur) από τον Saussure και πέρα αποτελεί ένα από τα πολυσυζητημένα θέματα της θεωρίας της γλωσσολογίας. Η συνηθισμένη σημασία του όρου είναι: η αξία του γλωσσικού σημείου καθορίζεται από τη θέση του στο σύστημα ή υποσύστημα της γλώσσας, δηλ. από τη σημασία του μέσα στο σύστημα, από τις αντιθέσεις σημείων στην περιοχή όπου παίρνει μέρος και απ' όπου καθορίζεται η σημασία του (πρβ. αρνητικό καθορισμό της σημασίας, με τις διαφορές ενός σημείου από τα άλλα και αλλαγές που επιφέρει σε όλο το σημασιολογικό πεδίο μια αλλαγή σε κάποιο στοιχείο του) και από τις κοινωνιογλωσσικές ποικιλίες κλπ. (πρβ. ειδικά λεξιλόγια, συνώνυμα με διαφορετικές φορτίσεις, κυριολεξίες – μεταφορές, περιφράσεις κλπ.). Ο όρος όμως χρησιμοποιείται και σε άλλες επιστήμες, για άλλες περιοχές του επιστητού, και ιδιαίτερα στις

- *οικονομία* : ποικίλες θεωρίες για την αξία εμπορευμάτων, χρήματος κλπ., π.χ.
- θεωρία αξίας σχετικά με την εργασία και το κόστος παραγωγής, με τη χρησιμότητα (χρηστική αξία), με την εσωτερική φύση της (εγγενής αξία), με την υπεραξία, με την αξία αγοράς (τιμή)
- λειτουργίες χρήματος (ως μέσο συναλλαγών, μέτρο αξίας, καταθεματική αξία κλπ.) και μορφές χρήματος (προϊόντα, νομίσματα, επιτα-

γές κλπ.)

- *φυσική* : Η εξέταση των αιτιών (*γιατί*;) θεωρείται από μερικούς ότι δεν ενδιαφέρει ή ότι η φυσική δεν μπορεί να απαντήσει παρά μόνο στην ερώτηση *πώς;*. Εντούτοις στην τεχνολογία και βιολογία μπορούμε να δεχτούμε και αξιολογήσεις με κριτήρια την (μηχανική ή οργανωτική) επιτυχία ή αποτυχία, δηλ. με εξέταση των λειτουργιών και όχι μόνο των αιτιών (βλ. Gregory, 1981, 86)
- *φιλοσοφία* : διακρίσεις ειδών αξίας (θετικές – αρνητικές, σχετικές – απόλυτες, αντικειμενικές – υποκειμενικές), εσωτερικών διαφορών (λογικές, ηθικές, αισθητικές, πρακτικής χρήσης), αξιολογήσεων (υψηλές – χαμηλές, παιδιών – ενηλίκων, γνήσιες ή μη κλπ. κατά την ποικιλία των ανθρωπίνων αναγκών και συναισθημάτων), ιεραρχίας (ηδονοθηρικές, βιολογικές, χρησιμοθηρικές, καλαισθητικές, θρησκευτικές κλπ., πρβ. και χρηστικές, αυταξίες, προσωπικές κλπ.), συσχετίσεων (αξίες των πραγμάτων προς τους σκοπούς που θέτουν οι άνθρωποι, πρβ. και πολιτιστικές θεωρίες), λογικής (μεταβλητές αξιών: τα μέλη ενός συνόλου πραγμάτων ή νοημάτων ως αξίες του) κλπ.

4.32 Αξία και σύστημα

Από τη σύντομη επισκόπηση της 4.31 φαίνεται η τεράστια ποικιλία θεωριών και απόψεων σχετικά με τη σημασία και την ουσία και φύση της αξίας, γενικά και κατά επιστημονικούς κλάδους (αλλά πρβ. και την καθημερινή, πρακτική, αντίληψη και δραστηριότητα).

Εξετάζοντας την αξία σχετικά με τα σημειωτικά συστήματα θα μπορούσε κανείς να κάνει ορισμένες παρατηρήσεις ως προς

- την οργάνωση των συστημάτων: π.χ. οι γλώσσες διαφέρουν τυπολογικά (αναλυτικές – συνθετικές κλπ., με ποικιλία στη γραμματική, συντακτική κλπ. πολυπλοκότητα, που διαφοροποιεί τις δυσκολίες εκμάθησής τους, ανάλογα με την ηλικία, δομή μητρικής γλώσσας κλπ., αλλά δεν δημιουργεί προβλήματα στους ομιλητές, εφόσον ικανοποιεί τις βιοτικές ανάγκες τους), αλλά είναι ισοδύναμες από την άποψη των καθολικών χαρακτηριστικών και επιτρέπουν αξιολογικές συγκρίσεις μόνο σε ιδιαίτερες περιπτώσεις, όπως στις περιόδους ένταξης σε ένα διαφορετικό πολιτιστικό πλαίσιο (οπότε πρέπει να καλύψει τα λεξιλογικά κενά, για να εκφράσει έννοιες κλπ. που δεν διέθετε ως τότε), στην ιδιαίτερη έμφαση στην καλλιέργεια της γλώσ-

σας (παράλληλα με την πολιτιστική ανάπτυξη, πρβ. ρητορική, γλώσσα φιλοσοφίας, θρησκείας κλπ.) κλπ.

- την περιοχή χρήσης: καθημερινή ζωή (επιβίωση κλπ.), πνευματική (θρησκευτικές, κοσμοθεωρητικές κλπ. αντιλήψεις), παικτική (παιχνίδια, αθλήματα κλπ.)
- τα πρακτικά αποτελέσματα : αν δηλ. το σύστημα είναι οικονομικότερο, ευχερέστερο στη χρήση, ευκολότερο στην εκμάθηση κλπ. από ένα άλλο

και να εξετάσει την αξία ως έννοια πληροφοριακή (στατιστικά μεγαλύτερη ή μικρότερη), επικοινωνιακή (χρήσιμη για την καθημερινή ζωή ή περιφερειακή), κοσμοθεωρητική (ουδέτερη ή ενός συστήματος αρχών κλπ.), νοητική (οργανωμένου, λογικά κομψού κλπ. ή ασυστηματοποίητου, ασυνάρτητου κλπ. συστήματος), περιωπής (π.χ. πρωτότυπου έργου τέχνης – αντίγραφου κλπ.), μόδας (συνηθισμένου, επιβαλλόμενου κλπ. – εξωτικού στοιχείου κλπ.) κλπ.

4.33 Αξίες και γλωσσικό σύστημα

Οι αξίες αναφέρονται και δηλώνουν την διαβαθμιστική πλευρά του γλωσσικού συστήματος, τα *επίπεδα της γλώσσας* (registers), σε καθιερωμένες, τυποποιημένες, κοινές χρήσεις, αλλά και σε προσωπικές, βάσει των κοινωνικοπολιτιστικών αντιλήψεων, των ιστορικών φορτίσεων, των ψυχολογικών καταστάσεων κλπ. Η ύπαρξή τους φαίνεται από τα αποτελέσματα λανθασμένων επιλογών και χρήσεων (π.χ. χρήση ενικού αντί του πληθυντικού ευγενείας κλπ.), από την λειτουργική ποικιλία των εκφράσεων ενός περιεχομένου (π.χ. ένας εθιμοτυπικός χαιρετισμός μπορεί να εμφανιστεί με διαφορετικές μορφές κατά τις διαφοροποιήσεις των αξιών) κλπ.

Τα γλωσσικά σημεία αποτελούν αξίες (πρβ. νομίσματα, βλ. Ducrot & Todorov, 1972), δηλ. μπορούν να "ανταλλαγούν" με ένα αντικείμενο διαφορετικής φύσης (πρβ. νόμισμα και εμπορεύματα), δηλώνοντας πράγματα ξένα μέσω της σημασίας τους, που δεν συμπίπτει με το αντικείμενο αναφοράς (πρβ. αυθαιρετότητα γλωσσικού σημείου), και η δυνατότητα αυτή αποτελεί συνάρτηση των σταθερών σχέσεων των σημείων με άλλα αντικείμενα της ίδιας φύσης (πρβ. σχέση νομισμάτων μεταξύ τους και με άλλα άλλων χωρών). Το περιεχόμενο δεν καθορίζει πάντα το επίπεδο γλώσσας και την αντίστοιχη έκφρασή του, εφόσον μπορεί να δηλωθεί σε διαφορετικά επίπεδα γλώσσας, με φορτίσεις (πρβ. συνδηλώσεις κλπ.) των συστατικών του

(βαθμοί), που διαφοροποιούνται κατά τις ποικίλες περιπτώσεις επικοινωνίας, τις κοινωνικοπολιτιστικές διαδικασίες, το μορφωτικό επίπεδο ομιλητή και ακροατή, το ύφος κλπ. (πρβ. την ονομασία ενός αντικειμένου στην καθημερινή γλώσσα και στον επιστημονικό λόγο, π.χ. *ντομάτα – σολανόν το λυκοπερσικόν*, κλπ.). Η έκφραση (μορφή) δεν δηλώνει πάντα από μόνη της το επίπεδο γλώσσας (όπως π.χ. στα *άτι*, γενική σε *–εως* κλπ.), αλλά σύμφωνα με τη χρήση της στο λόγο (πρβ. κυριολεξία – μεταφορά, π.χ. στη χρήση της λέξης *μαυροτσούκαλο*). Ορισμένες λέξεις και εκφράσεις έχουν μόνο τη φόρτιση, το στοιχείο που τις ξεχωρίζει από άλλες συνώνυμες, ενώ άλλες μπορούν να την αποκτούν με επιτόνιση ή να την χάνουν σε πραγματολογικές χρήσεις (πρβ. τη βρισιά *γαμώτο!* ως σχετλιαστικό επιφώνημα). Οι δημοτικές λέξεις έχουν συνήθως ουδέτερη φόρτιση, κάποτε όμως καθορίζει η περίσταση τη θετική ή αρνητική χρήση, π.χ. στις χρήσεις του *μαλάκα* (μερικοί ομιλητές δεν διστάζουν να χρησιμοποιούν δηλωτικά τέτοιες λέξεις, άλλοι παρουσιάζουν δηλωτική και συνδηλωτική χρήση, άλλοι διαφέρουν κατά την ένταση της συνδήλωσης ή κατά την περιοχή χρήσεων). Οι αξίες συνεπώς μπορούν να είναι ανεξάρτητες και σταθερές (πρβ. *τάφος – κιβούρι, έφυγε τρέχοντας – τό βαλε στα πόδια* κλπ.) ή σχετικές με τα στοιχεία της περίπτωσης επικοινωνίας (εκτιμήσεις της κατάστασης και προθέσεις των συνομιλητών κλπ.).

4.34 Επίπεδα γλώσσας της ΚΝΕ

Οι αξίες που δηλώνονται με τα επίπεδα γλώσσας της ΚΝΕ διακρίνονται σε

1) Λεξιλογικές

Τα στοιχεία του λεξιλογίου της ΚΝΕ διακρίνονται με τις φορτίσεις τους (αποκλειστικές ή μη) σε *κλίμακες* (πρβ. χαρακτηρισμούς λεξικών), που τις εκμεταλλεύεται το ύφος (συνδυάζοντας και ιδιαίτερες χρήσεις, βλ. 4.342, 4.343, 5.), όπως

- αρχαϊσμοί – νεολογισμοί: *το πάν, φωριαμός – ταχυδρομείο, βαθμολογώ*
- απαρχαιωμένα: *ιδίοις όμμασιν, δια βίου, εκ του προχείρου, επι τούτω, προ ολίγου, πρό Χριστού* κλπ., αλλά και *λαδολόγος, παιδο-*

μάνι κλπ.

- ακαλλιέργητο κλπ.: *αερόπλανο, παρήγγειλέ μου...* (αγραμμάτιστο)
- μη πρότυπα: *σκούντηξα* (αντί *σκούντησα*)
- τεχνικό, ειδικό: *ανάδραση, φακοί επαφής*, πρβ. *διάσταση – το πράγμα πήρε διαστάσεις*
- χυδαίο, άσεμνο: *ά σικτίρ!, μας γκάστρωσες!*
- υβριστικά: *νιονιό, σκαμπίλι*, πρβ. *πολιτικός – πολιτικάντης*
- μάγκικα: *μπανίζω*
- της μόδας κλπ.: *σόρτς, ζέρσεϊ*
- ποιητικά: *άτι, κιβούρι, λαβωματιά, μισεύω, απαντοχή*, πρβ. και *άν έχεις τύχη διάβαινε και ριζικό περπάτει*
- εκκλησιαστικά: *αποδημώ εις Κύριον, αναπαύομαι εν Κυρίω, πατριάρχης*
- μιμητικά: ήχοι περιβάλλοντος κλπ., αναφωνήσεις, κραυγές κλπ., "γλώσσα" ζώων (κελαηδισμοί κλπ.), πρβ. και ξένα δάνεια (π.χ. *τσάο!*)

ή διακρίσεις (σε όλα τα μέρη του λόγου, τύπους, συντάξεις κλπ.) όπως

- δημοτικά: *δουλειά, βράσε ρύζι!, μπακαλόγατος, γλωσσοκοπάνα, τούτος εδώ, λεβέντης, παλικάρι, κλωτσοσκούφι, ζωντόβολο, μπαγαπόντης, μασκαράς*
- λόγια: *δουλεία, βράσε όρυζαν!, σιγά τα ωά!, εργασία, ισχύς, εν συνεχεία, πνέω τα λοίσθια, εκ του μηδενός*
- λαϊκά: *ματσαράγκα, μαλαγάνα, κόπανος, η μούρη του, τα ξεράδια σου, με δαύτον, ο τάδες, σελέμης, καρντάσι, πεθαμενατζής, πήρε το πασαπόρτι του*
- διαλεκτικά: *μπελιάς, αυτούνος, ορνίθι*
- ξένα: επιστημονικοί όροι (π.χ. *νόρμα, αργκό* κλπ.), ονομασίες προϊόντων (*νάιλον* κλπ.), αθλημάτων (*μπάσκετ* κλπ.), ποικίλων εκφράσεων (*τέτ α τέτ* κλπ.), κλπ., πρβ. πολιτιστικές σχέσεις (εκμάθηση ξένων γλωσσών, τουρισμό κλπ.)
- αρχαία και μεσαιωνικά ελληνικά: παροιμιακές φράσεις (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1947) κλπ., πρβ. και λόγια
- κύρια ονόματα, τοπωνυμίες, παρατσούκλια κλπ.: *Σούλης, Μικές* κλπ., *Κεφάλας* κλπ. (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1982)

πρβ. και διακρίσεις όπως απλοελληνική, ρωμαίικα, παρεφθαρμένη, μαλλιαρή, ιδιωματική, καθομιλουμένη, λαλουμένη κλπ., που χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς (κοντά στα νεκρή – ζωντανή, γραπτή – προφορική κλπ.).

Τα λεξιλογικά στοιχεία με τις φορτίσεις τους δημιουργούν κλίμακες συνωνυμικών στοιχείων (π.χ. *κατανοώ – αντιλαμβάνομαι – καταλαβαίνω – νιώθω – μπαίνω στο νόημα – παίρνω κάβο – αγροικώ – χαμπαρίζω* κλπ., πρβ. και ζεύγη όπως *εργαστήριο – εργαστήρι, κινηματογράφος – κινηματόγραφος, ευχαριστώ – μερσί, αχθοφόρος – χαμάλης, περιττεύω – περισσεύω, αγαπώ (να) – αγαπάω, ο διάβολος να σκάσει εγώ θα... – πού στο διάολο βρήκε...* κλπ.), που συντελούν στον εμπλουτισμό του λεξιλογίου και στη δυνατότητα έκφρασης λεπτών σημασιολογικών και υφολογικών αποχρώσεων (βλ. για περισσότερα παραδείγματα Τριανταφυλλίδη, 1991, Δαγκίτση, 1967, Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, 1986).

Οι λεξιλογικές αξίες συνδέονται με τις περιπτώσεις γλωσσικής επικοινωνίας, όπου χρησιμοποιούνται, από τη μικρή ηλικία και εξακολουθούν να ανακαλούν στη μετέπειτα ζωή των ομιλητών και ακροατών τα συναισθήματα και τις φορτίσεις που συνεμφανίζονταν, εκτός από άλλες (νεότερες) γενιές, ξένους που μαθαίνουν τη γλώσσα, άλλα κοινωνικά στρώματα κλπ., που μπορεί να μη τις γνωρίζουν ή να τις μαθαίνουν σταδιακά. Οι φορτίσεις των λεξιλογικών στοιχείων μπορεί να παρουσιάζουν αλλαγές στην ιστορική εξέλιξη της γλώσσας, πρβ. *δημαγωγός, ξυλοσχίστης – ξυλοκόπος, τρικούβερτος, ανεκδιήγητος, κωλοτούμπες, κωλόφαρδος/–ία, κωλοπετσωμένος* (λαϊκό αλλά όχι χυδαίο) – *κωλόπαιδο* (υβριστικό) κλπ. και νεκρές, όπως *τραγέλαφος, τιτανικός, φτωχοπρόδρομος* κλπ., ή αλλαγές σε σύγκριση με την ξένη γλώσσα απ' όπου προέρχονται, π.χ. *χάλι* – τουρκικό *hal* = κατάσταση.

2) Υφολογικές

Οι υφολογικές αξίες αναφέρονται σε διακρίσεις ύφους, τις *διαβαθμίσεις*, που με τη συνειδητή και ασυνείδητη επιλογή και συνδυασμό γλωσσικών διακρίσεων κάθε είδους χρησιμεύουν στον χαρακτηρισμό ποικίλων επιπέδων γλώσσας και ιδιαίτερα στις κειμενογλωσσικές διακρίσεις (βλ. 4.343), πρβ. λεξικογραφία (βλ. και 4.341), ρητορική (που γνώρισε μεγάλη

ανάπτυξη από την αρχαιότητα, βλ. για την ελληνορωμαϊκή παράδοση Lausberg, 1960), υφολογία (που εξελίχτηκε από τη ρητορική και από τους προβληματισμούς της θεωρίας της λογοτεχνίας, πρβ. και 4.343). Ορισμένοι, όπως ο ***Riffatterre*** (1960), δεν δέχονται εσωτερικές (συμφυείς) υφολογικές αξίες και θεωρούν ότι ένα υφολογικό αποτέλεσμα επιτρέπει απλώς τον καθορισμό του ερεθίσματος που το προκάλεσε και δημιουργείται από τις αντιθέσεις των συμφραζομένων, άλλοι ορίζουν το ύφος ως εκφραστικότητα (Bally, Stankiewicz), επιλογή, απόκλιση κλπ. (βλ. ποικίλες θεωρίες περί ύφους, γλωσσολογικές και μη). Η γλωσσική έκφραση της πραγματικότητας (αντίληψη, επιστημονική παρατήρηση κλπ.), της εμπειρίας (βιωματική πείρα, καλλιτεχνική έκφραση), της καθιερωμένης γνώσης (πολιτιστικό σύστημα κλπ.), της φαντασίας (καλλιτεχνική δημιουργία κλπ.), του προηγούμενου λόγου (παραθέματα κλπ.) κλπ. μπορεί να τροποποιηθεί λόγω ομιλητή (ιδιοσυγκρασία, αυτοπροβολή κλπ.), ακροατή (γνωστός ή όχι, παιδιά κλπ., μορφωμένος ή όχι, πρόθυμος κλπ.), πραγματικότητας (αδιάφορη, τρομακτική, ταμπού κλπ., πρβ. και αλλαγές έμφασης), του συμφραστικού και επικοινωνιακού πλαισίου (πλήθος κόσμου, απόσταση κλπ.), του ιστορικού πλαισίου (διόρθωση παρελθόντος, πρόβλεψη μέλλοντος κλπ.), άγνοιας κωδίκων, ανατροφοδότησης (αναποτελεσματικό μήνυμα κλπ.), φυσιολογίας (κούραση, αρρώστια, σωματική βλάβη κλπ.), διάθεσης (παιχνιδιάρικη, αστεϊσμοί κλπ.), σκοπού (επιβολή απόψεως, επιρροή ακροατή, εντυπωσιασμός κλπ.), μόδας (λέξεις και εκφράσεις της μόδας κλπ.). Τα στοιχεία αυτά απαιτούν συχνά τη διαβάθμιση του λόγου, που εμφανίζεται ως

- επιτηδευμένος – ανεπιτήδευτος: *εις το συνέδριο – στο συνέδριο, αποφασίζομε – αποφασίζουμε* (όταν δεν οφείλεται σε ποικιλία της ΚΝΕ)
- παγερός – ανέμελος: *ορισμένα ευτελή ενδύματα – κάτι ρούχα της κακιάς ώρας*, πρβ. πληθυντικό ευγενείας όταν περιμένει κανείς ενικό (ένδειξη αναθεώρησης σχέσεων κλπ.)
- ευγενικός – χυδαίος: *αέρια – πορδές, κλανιά, φυσική ανάγκη – χέσιμο, χεσίδι*
- μάγκικος κλπ. – αισχρός κλπ.: *άντε στρίβε! – άι χέσου!, στο τσάκ, κάνε μπράκ* κλπ., *πούστης, καύλα* κλπ.
- εκφραστικός – υπαινικτικός: *κοντοστούπης – βραχύσωμος*
- υπερβολικός – μετριαστικός: *θεομηνία – κακιά ώρα, δυσάρεστο, στραβομάρα – κακοτυχία*
- σχολαστικός – συγκεχυμένος: *σύντροφος του βίου – συμβία*

- ρητορικός, πομπώδης κλπ. – συνηθισμένος, ουδέτερος κλπ.: *σύνευνος, ομόζυγος – γυναίκα / άντρας*
- ειρωνικός – μη ειρωνικός: *το τρυφερόν ήμισυ* (πρβ. *το έτερον ήμισυ*) *– σύζυγος, καταλαβίγκος ; – κατάλαβες;, ο υιός της (πρβ. ο γι–ός της) – ο γιός της*
- χιουμοριστικός – μη χιουμοριστικός: *το ντοβλέτι – το κράτος, χαϊβάν ντοκτόρ – κτηνίατρος*
- ευπρεπής, ευφημιστικός – απρεπής, προσβλητικός: *εις ενδιαφέρουσαν – γκαστρωμένη, έσβησε – τίναξε τα πέταλα*
- θωπευτικός – αικιστικός: *η φωνούλα του – η φωνάρα του*
- υψηλός – χαμηλός: *επιθυμώ – θέλω*
- δραματικός – κωμικός: *καταστροφή, ναυάγιο – τζίφος, φιάσκο*
- εμφατικός – ανέμφατος: *τί*^{3}*νος;* (απειλή, έκπληξη κλπ.) – *τί*^{2}*νος;*
- αδόκιμος – δόκιμος: *μάζωξα – μάζεψα*
- αρχαϊκά, απαρχαιωμένα – ουδέτερα – λαϊκά: *ετράπη εις φυγήν – τό βαλε στα πόδια – τό 'κοψε λάσπη*, πρβ. και αντιθέσεις λόγιων – δημοτικών – λαϊκών όπως *κατευθείαν – ίσια – ντογρού, κατέβαλε τα χρήματα – πλήρωσε τα χρήματα – πλέρωσε / έπεσε τα χρήματα,* λόγιων – δημοτικών – ξένων όπως *Γήθιος – Γκαίτε – Goethe*, κοινών – διαλεκτικών όπως *με τα ούλα του, κολοράκι–α θέλεις;* (ειρωνικά = σαν πολλά ζητάς!, με εκμετάλλευση της φωνητικής των λόγιων στοιχείων σε αντίθεση με κωφωτικές προφορές διαλέκτων) κλπ.

Η εκτίμηση των διαβαθμίσεων και η ένταξη γλωσσικών στοιχείων σ' αυτές μπορεί να διαφέρει κατά τους ομιλητές (π.χ. η προφορά [ádras] αντί [ándras] μπορεί να ανήκει στο μάγκικο ύφος για πολλούς ηλικιωμένους ομιλητές της ΚΝΕ) ή κατά τις χρήσεις (π.χ. η προσφώνηση *μαλάκα!* μπορεί να ανήκει, ανάλογα με τους επιτονισμούς, στον εκφραστικό, εμφατικό, προσβλητικό κλπ. λόγο, πρβ. την αντίθεση *ρε μαλάκα... – ρε μπαγάσα...* κλπ.).

3) Κειμενογλωσσικές

Οι κειμενογλωσσικές αξίες συνδέονται στενά με τις λεξιλογικές (βλ. 4.341) και υφολογικές (βλ. 4.342) και χαρακτηρίζουν, ως οργανωμένο λίγο πολύ σύνολο, τα *είδη λόγου* (genres). Μια συζήτηση, ένα λυρικό ποίημα

κλπ. μπορούν να χρησιμοποιούν διαφορετικές κλίμακες και διαβαθμίσεις, π.χ. ποιητικό λεξιλόγιο και υψηλό ύφος ή καθημερινό λεξιλόγιο και χαμηλό ύφος κλπ. Εκτός όμως από τα στοιχεία αυτά μπορούν να χρησιμοποιούνται και άλλα, όπως το μέτρο, ο ρυθμός, ο μύθος, ο συμβολισμός, η διάρθρωση της έκφρασης και του περιεχομένου του κειμένου (περιγραφές, διάλογος, σειρά της αφήγησης, κρίσεις, αποδείξεις, ενδείξεις χώρου, χρόνου, προσώπων κλπ., πράξεις λόγου: υποσχέσεις, δικαιολογίες, πειθώ κλπ., επίπεδα σημασίας: ειρωνεία, παράδοξα κλπ., επαναλήψεις, παραλληλισμοί, ισοτοπίες, ενσυνείδητες παραβάσεις κανόνων κλπ.). Ένα κείμενο μπορεί να εμφανίζει ποικίλους συνδυασμούς γλωσσικών κατηγοριών, ακόμη και διαφορετικές γλώσσες (πρβ. το *Πόλεμος και ειρήνη* του Τολστόι κλπ.) ή διαλέκτους (πρβ. έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας), όπως και ιδιαίτερη γραμματειακή γλώσσα (πρβ. αρχαία ελληνική γραμματεία). Τα κείμενα μπορεί να διαφέρουν κατά την έκφραση (γραπτή – προφορική, πεζή – έμμετρη, για παιδιά ή ενήλικες, λόγια ή λαϊκή κλπ.) ή/και το περιεχόμενο (υπόθεση, υλικό, μοτίβα, θέματα, καταστάσεις: ιστορικές, φανταστικές κλπ.). Τα είδη λόγου συνδέονται με τις εποχές, την παραγωγή (συγγραφείς, σκοποί κλπ.) και πρόσληψη (αγωγοί, αναγνώστες, κριτικοί, επιδράσεις κλπ.), το γραμματειακό σύστημα (σύστημα αισθητικών αξιών κλπ.) και τη δυναμική του πορεία (παράδοση, εξέλιξη κλπ., πρβ. και εξέλιξη του πολιτιστικού συστήματος, των στοιχείων της πραγματικότητας κλπ.).Έτσι έχουμε είδη λόγου:

- καθημερινής γλώσσας – εξειδικευμένα: διάλογος, κουτσομπολιό, αστεϊσμοί, οικογενειακή γλώσσα κλπ. (με χαρακτηριστικά όπως *κείνα, απ' το, άσε* κλπ., κατάχρηση του *που, λοιπόν* στην αρχή του λόγου κλπ.) – συζήτηση, διάλεξη, κήρυγμα, αφήγηση κλπ. (με χαρακτηριστικά όπως *εκείνα, απο το, άφησε* κλπ., *εις, ευσεβείς και φιλακόλουθοι Χριστιανοί, χριστεπώνυμον πλήρωμα* κλπ.)
- γραμματειακά – απλουστευτικά: λογοτεχνικά, π.χ. ποιητικά (μετρικές μορφές, σχήματα και χνάρια δημοτικών τραγουδιών, βλ. Σηφάκη, 1988, παρηχητικά σχήματα, παραλληλισμό μελών κλπ.), πεζογραφικά (διήγημα, μυθιστόρημα, δοκίμιο κλπ.), διοικητικά (αιτήσεις, δημόσια έγγραφα κλπ.), δημοσιογραφικά (ειδήσεις, αγγελίες, άρθρα κλπ.), επιγραφικά (τίτλοι, συνθήματα, ονομασίες οδών, καταστημάτων κλπ.) κλπ. – εκλαϊκευτικά, περιφραστικά (για μικρά παιδιά, για αρχάριους κλπ.) κλπ.

– κοινά – ειδικά: συνηθισμένες και κοινές ονομασίες αντικειμένων κλπ. – επιστημονικά και τεχνολογικά λεξιλόγια (τεχνιτών, μαστόρων – ειδικών επιστημόνων, πρβ. συνώνυμα όπως *μπαταρία – συσσωρευτής, λεβιέ – μοχλός ταχυτήτων* κλπ.), που με τη συχνή χρήση μπορεί να αποβούν κοινές (π.χ. *θερμόμετρο, ηλεκτρισμός*, κλπ., πρβ. μετοχές σε *–όμενος* κλπ.).

Η ποικιλία των ειδών λόγου είναι τεράστια και εξελίσσεται (πρβ. λογοτεχνικά είδη που ατονούν ή παύουν να υπάρχουν, που τροποποιούνται ή δημιουργούνται κλπ., όπως και μεταφράσεις, παρωδίες, περιλήψεις – αναπτύξεις, κείμενα που εκφράζουν ταυτόχρονα δυο διαφορετικές ιστορίες κλπ., πρβ. και 4.345).

4) Κοινωνιογλωσσικές

Οι κοινωνιογλωσσικές αξίες δηλώνουν *στρώματα*, δηλ. γλωσσικά χαρακτηριστικά κατά κοινωνιογλωσσικές διακρίσεις (φύλο, ηλικία, τάξη, ρόλος, κοινωνική θέση κλπ.), όπως

– φύλου (ανδρών – γυναικών): πρβ. *τράβα ρέ που θα ... – καλέ ...!* κλπ.
– ηλικίας (μωρών – παιδιών – ηλικιωμένων), πρβ. "παιδική γλώσσα", π.χ. *πάμε άτα, κοκό, θέλει τσίσια του, το μικό μου – το μικρό μου* κλπ.
– ιεραρχίας (κατωτέρων – ανωτέρων): πρβ. *Κύριε Γεωργιάδη! – Γεωργιάδη!*, πληθυντικό ευγενείας – ενικό αριθμό, πληθυντικό της μεγαλοπρέπειας (*αποφασίζομεν και διατάσσομεν*) κλπ.
– μόρφωσης (μορφωμένων – αμόρφωτων): πρβ. επιδράσεις κύκλου αναγνωσμάτων, σχολείου (δημοτικού – γυμνασίου – πανεπιστημίου κλπ.) κλπ.
– τάξης (οικογένειας – γνωστών – γειτόνων – αγνώστων κλπ.) : πρβ. γλώσσα ατόμων ενός κύκλου επαφών (συγγενείς – φίλοι – συνάδελφοι κλπ.) κλπ.
– ομάδων και ασχολιών: αγωνισμάτων και αθλοπαιδιών (π.χ. ποδοσφαίρου: *γκόλ, πάσα, φάουλ* κλπ.), αθλητισμού (σπορ, προσκοπισμός: *οδηγός* κλπ.), πολιτικής (πρβ. συνθήματα κλπ.), λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών κύκλων (πρβ. κουλτουριάρικα κλπ.), εξωεπαγ-

γελματικών απασχολήσεων (χόμπυ, π.χ. *τζάζ* κλπ.) κλπ.

- επαγγελμάτων: πρβ. *γιατρικό – φάρμακο, φθόγγος – φώνημα* και *αλλόφωνα* κλπ.
- υπηρεσιών (διοικητική γλώσσα – συνθηματική, αργκό): στρατού (*αμπέχονο – μπουφάν, σκελέα* κλπ.), εκκλησίας (*οίκος του Θεού, άμφια, ποίμνιο* κλπ.) κλπ.
- εθνικών προελεύσεων: Εβραίων, Αρμενίων κλπ. (πρβ. χαρακτηριστικά προφοράς, σύνταξης κλπ., που συχνά γίνονται αντικείμενο σάτιρας, όπως και με τα διαλεκτικά χαρακτηριστικά που εισχωρούν στην ΚΝΕ ορισμένων ομιλητών) κλπ.
- βαθμού σαφηνείας: πρβ. δημόσια γλώσσα (καθημερινή) – μυστική, συνθηματική (μεμυημένων κλπ.) – διαταραγμένη (ψυχοπαθών κλπ.) κλπ.

5) Πολιτιστικές

Οι γλωσσικές αξίες που αναφέρονται ιδιαίτερα σε πολιτιστικά ή εθνογλωσσικά χαρακτηριστικά, οι *κώδικες*, δηλώνουν διακρίσεις όπως

- ειδικών περιστάσεων κλπ. – καθημερινής επικοινωνίας: π.χ. *έχεις την αίτηση / βεβαίωση / συμβόλαιο;* κλπ. – *έχεις το χαρτί;* (πρβ. συνέδρια, διαπραγματεύσεις, δίκες κλπ.)
- τυποποιημένων διαδικασιών (θεσμοί, έξεις, τελετές κλπ.): πρβ. όρκους, αποφάσεις αρχών, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές μεταδόσεις σε εθνικό και διεθνές επίπεδο κλπ.
- ευγένειας – αμεσότητας: πρβ. έμμεσες και άμεσες εκφράσεις (π.χ. μεταφορικές – κυριολεκτικές, ευφημισμοί για εκφράσεις ταμπού: ανάλογα με τα πρόσωπα, π.χ. *πάσχει στα υδραυλικά* κλπ., πρβ. *μετα συγχωρήσεως*) κλπ.
- σχέσεων ρόλου: πρβ. πληθυντικό αριθμό προς φίλο κατά τη διάρκεια επίσημης συνεδρίασης πολλών ατόμων
- κατά το πλαίσιο επικοινωνίας: πρβ. διαμόρφωση λόγου μέσα σε ιερούς χώρους (χαμηλόφωνη ομιλία κλπ.), κατά τη διάρκεια διάλεξης κλπ.
- κατά το σκοπό: πρβ. διαμόρφωση λόγου για ένδειξη σοβαρότητας (πραγματικής ή επίπλαστης), π.χ. με λόγιους τύπους: *εις την κηδεία*

του Πατριάρχου κλπ.

- κατά το θέμα ομιλίας : πρβ. τροποποιήσεις του λόγου για απαγορευμένα θέματα (π.χ. σεξ) ή επικίνδυνα (π.χ. θρησκευτικών ή πολιτικών δογμάτων)
- κατά τις ξένες επιδράσεις: πρβ. σάτιρα του λόγου ατόμων που χρησιμοποιούν συχνά και χωρίς λόγο ξένες λέξεις και εκφράσεις (ξενομανία, κοσμοπολιτικό πνεύμα κλπ.), ενώ είναι διαφορετικές οι περιπτώσεις χρήσεως ξένης ορολογίας, για λόγους σαφήνειας, όταν δεν υπάρχει ακόμη κοινά αποδεκτός όρος της ΚΝΕ (π.χ. η ***pertinence*** κλπ.) ή άγνοιας του ελληνικού αντίστοιχου όρου (π.χ. η ***competence*** αντί η *γλωσσική ικανότητα*)
- κατά διακρίσεις της διγλωσσίας: πρβ. σπάνιες σήμερα περιπτώσεις, όπου σε επίσημες περιστάσεις ομιλητές προσπαθούν να μιλήσουν την καθαρεύουσα
- κατά διακρίσεις της κοσμοθεωρίας: πρβ. ιδεολογικές επιδράσεις στην ομιλία (οι ιδεολογικές χρήσεις της γλώσσας αποτελούν δευτερεύουσα αυθαιρετότητα).

Οι κώδικες μπορούν να χρησιμοποιηθούν συνειδητά για την επίτευξη ορισμένων αποτελεσμάτων, π.χ. λόγιοι τύποι για ειρωνεία, ψυχρότητα κλπ. (π.χ. *διατί το απώλεσες;*), λαϊκοί και ξένοι τύποι για παικτική διάθεση κλπ. (π.χ. *γειά χαραντάν!, γκέλ μπουρντά!, τσάο! ό κέι!* κλπ.), παιγνιώδης γλώσσα για υποβολή διαφόρων κόσμων (π.χ. *Κενή Διαθήκη* του Τακόπουλου).

6) Ψυχολογικές

Ο λόγος διαμορφώνεται ή τροποποιείται (άμεσα ή έμμεσα) σχετικά με τα αισθήματα και συναισθήματα του ομιλητή (προσωπικές εμπειρίες, υποκειμενικότητα, προσωπική στάση απέναντι στο περιεχόμενο του λόγου, πρβ. υπερτεμαχιακά στοιχεία κλπ.), με τον ακροατή (επίπεδα ευγένειας κατά την κοινωνική θέση, την οικειότητα, λεπτότητα, συμπάθεια, κολακεία κλπ., πρβ. τη σημερινή τάση "αλληλεγγύης", π.χ. "*γειά σας!*" από άγνωστο πρόσωπο, τη χρήση πρώτου προσώπου πληθυντικού αντί δευτέρου ενικού, π.χ. *τί γινόμαστε;*, αλλά και χρήσεις λόγου για να θεωρηθεί ο ομιλητής από τον ακροατή διαφορετικός απ' ό,τι είναι, π.χ. προσποιητή ομιλία, ηθοποιία

κλπ.), με το αντικείμενο ομιλίας (μιμήσεις, παρωδίες κλπ. ιδιολέκτων, διαλέκτων, ξένης γλώσσας κλπ., για ειρωνεία, ενδείξεις διάφορες κλπ.). Οι ψυχολογικές καταστάσεις μπορεί να είναι πολύπλοκες, όπως και τα κίνητρα και οι προθέσεις, τα περιβάλλοντα (κοινωνικά, πολιτιστικά, εμπειριών, γνώσεων κλπ.) και τα αποτελέσματα των εκφωνήσεων (στους ακροατές, αλλά και στον ομιλητή). Έτσι συναντούμε λόγο

- απλό – σύνθετο – πολυσύνθετο
- ουδέτερο ή τυποποιημένο – καινοτόμο ή προσωπικό: πρβ. ψυχρή – θερμή ομιλία, απόκοσμη κλπ.
- ενσυνείδητο – μηχανικό: πρβ. κείμενο ως πρόθεση – κείμενο ως εκφώνημα, γλωσσικά ολισθήματα, αναπήδηση γλωσσικού στοιχείου ή καθυστέρησή του κατά την εκφώνηση κανονικού λόγου, ενσυνείδητες – λανθασμένες επιρροές κλπ.
- ψυχοπαθών, ονείρων κλπ.

7) Ιστορικές

Η ΚΝΕ περιλαμβάνει στοιχεία που αναφέρονται στη διαχρονία της γλώσσας, δηλ. σε ιστορικές περιόδους του απώτερου και πρόσφατου παρελθόντος, και τις ανακαλούν, όταν χρησιμοποιούνται κυριολεκτικά και ουδέτερα (π.χ. *είλωτες*) ή μεταφορικά (π.χ. *δέν είμαστε είλωτες, πού το βρήκες αυτό το αρκεβούζιο;* = το παλιοντούφεκο). Οι αξίες που δηλώνουν αναφέρονται σε

- ονομασίες κλπ. που χρησιμοποιούνταν παλιά κάτω από διαφορετικές ιστορικές συνθήκες, πρβ. και "εποχιακή" γλώσσα (παροδικές επικαιρότητες, π.χ. *ντεσιμπέλ*)
- πολιτισμό: τεχνική
- παροιμιακές φράσεις: αρχαίες (πχ. *ή τάν ή επι τάς, γνώθι σαυτόν, στήλη άλατος* κλπ.), νεότερες (π.χ. *ζεί και βασιλεύει, πάλι με χρόνια με καιρούς πάλι δικά μας θά 'ναι* κλπ.)
- ρητά: από αρχαία, μεσαιωνική, νέα ελληνική, λατινική κλπ. γραμματεία
- γνωμικά: βλ. Τριανταφυλλίδη, 1947
- αναγνώσματα, σχολείο κλπ.: πρβ. λόγια ιστορικών προσώπων κλπ.
- μιμήσεις ύφους.

8) Γεωγραφικές

Τα γεωγραφικά στοιχεία της ΚΝΕ (με αντίστοιχες αξίες) διακρίνονται σε

- διαλεκτικά: στοιχεία που εισάγουν ομιλητές στον προφορικό ή γραπτό λόγο τους και προέρχονται από διαλέκτους, δηλώνοντας ποικίλες φορτίσεις και ενδείξεις (αναφορά στη ζωή και στον πολιτισμό ορισμένων περιοχών, πληροφοριακά, νοσταλγικά, ειρωνικά κλπ., π.χ. ονομασίες φαγητών, ενδυμάτων, συνηθειών κλπ., πρβ. και λογοτεχνική γλώσσα, με γλωσσάρια για διευκόλυνση του αναγνώστη, τύπους όπως *φαινόσαντε, εκειός, νόνα / κυρούλα, Νικολού* κλπ.)
- τοπικών ποικιλιών της ΚΝΕ: πρβ. *πέρναγα – περνούσα, γράφομε – γράφουμε, έρχονταν – ερχόντουσαν* (σε συνδυασμό με την ηλικία των ομιλητών) κλπ.

9) Ιδιολεκτικές

Η γλώσσα κάθε ομιλητή διαφέρει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, από τους άλλους (πρβ. χαρακτηριστικά φωνής κλπ.), παρόλο που δεν ενδιαφέρει τη γλωσσολογία παρά ως πηγή υλικού για την εξακρίβωση των συστηματικών χαρακτηριστικών του συστήματος της γλώσσας (εκτός των περιπτώσεων γλωσσολογικής ανάλυσης της γλώσσας λογοτεχνών, πρβ. και ειδικά λεξικά για συγκεκριμένους συγγραφείς κλπ.). Επειδή όμως δεν είναι κανείς βέβαιος πάντα για την αποκλειστικά προσωπική χρήση γλωσσικών στοιχείων και μας ενδιαφέρει η έκταση των χρήσεων και της ποικιλίας (πρβ. χρήσεις περιορισμένης διάδοσης, ποικιλία επιστημονικών όρων για την ίδια έννοια, ώσπου να καθιερωθεί τελικά ένας απ' αυτούς, κλπ.), είναι χρήσιμη η καταγραφή και εξέταση ιδιολεκτημάτων (πρβ. έρευνα και υποθέσεις σχετικά με την κατεύθυνση της γλωσσικής εξέλιξης, αλλά και με τις δυνατότητες του συστήματος, που επιτρέπει νέες κατασκευές) και γενικά της ιδιολεκτικής χρήσης, που μπορεί να διακριθεί σε

- συνειδητή – ασυνείδητη
- ενεργητική – παθητική γνώση στοιχείων της ΚΝΕ
- πλήρης – ελλιπής κατοχή της ΚΝΕ: πρβ. χρήση της ΚΝΕ με πολλά

διαλεκτικά στοιχεία μεταξύ ομιλητών της ίδιας διαλέκτου, μεταξύ ομιλητών και μη κάποιας διαλέκτου (με πιθανά αρνητικά αποτελέσματα), χρήση λαϊκών στοιχείων σε λογοτεχνικά κείμενα (με αρνητικά αποτελέσματα, όπως σε ανακοινώσεις πολιτιστικών ειδήσεων, ή θετικά, όπως στο ημερολόγιο του Σεφέρη κλπ.)

- ιδιόρρυθμη – ανώμαλη: ιδιοσυγκρασιακές χρήσεις (προσωπικότητας κλπ.) και αφύσικες (ψυχασθενών κλπ.).

4.4 Πεδία

Η γλώσσα βρίσκεται σε συνάρτηση, λόγω της φύσης της (βασικό όργανο επικοινωνίας, νόησης κλπ. των ανθρώπων, παρά τις δυσκολίες κάποτε της έκφρασης), με

- τον κόσμο: ύπαρξη – ενέργεια (πρβ. αντικείμενα αναφοράς, σημασίες κλπ.), τρισδιάστατος – πολυδιάστατος (πρβ. τόπος, χώρος, χρόνος, φαντασία, προθέσεις, επιρρήματα, μεταβατικότητα, χρόνοι κλπ.), πρόσωπα – αντικείμενα κλπ. (πρβ. α'– β' και γ' πρόσωπο, κατατάκτες κλπ.), αριθμός (πρβ. ενικός – πληθυντικός κλπ.), φύλο (πρβ. γένος), αντικειμενικός – υποκειμενικός (πρβ. όψη), πραγματικός – δυνατός – πιθανός κλπ. (πρβ. τροπικότητες, εγκλίσεις) κλπ.
- την κοινωνία: πρβ. επίπεδα γλώσσας (βλ. 4.34), πράξεις λόγου, έργα τέχνης, πολιτιστικό σύστημα (βλ. 4.345)
- ψυχοβιολογικές καταστάσεις (βλ. 4.346): νους – βούληση – δράση κλπ. (πρβ. άμεσες και έμμεσες πράξεις λόγου), συνειδητή ομιλία (επιλογές, ανάδραση, δημιουργική χρήση της γλώσσας κλπ.) – ασυνείδητη (ακούσια λάθη, ακυρολεξίες, ασάφειες κλπ.)
- άλλα γλωσσικά συστήματα: της ίδιας γλώσσας (διάφορα στάδια της γλωσσικής εξέλιξης, διάλεκτοι κλπ.), άλλων γλωσσών (αλληλεπιδράσεις, παράλληλες χρήσεις, π.χ. οδηγίες σε πολλές γλώσσες, κοινή διεθνής φρασεολογία κλπ.)
- άλλα σημειωτικά συστήματα: πρβ. παράλληλες χρήσεις (π.χ. γλωσσικών και κινηματικών, όπως εκφωνήματα με μορφασμούς, νεύματα κλπ., γλωσσικών και γειτνιαστικών κλπ.).

Ορισμένες κατηγορίες της σημασιολογικής οργάνωσης ή της πραγματικότητας μπορούν να μην εκφράζονται (πρβ. φυσικό και γραμματικό γένος) ή να μην μπορούν να εκφραστούν με ευκολία (πρβ., τις ονομασίες

υπατομικών φαινομένων, π.χ. *charm* κλπ., σύνθετες σκέψεις ή βιώματα, θρησκευτικές μυστικές εμπειρίες κλπ.).

4.5 Ποσότητες

Η στατιστική ανάλυση των πραγματώσεων του γλωσσικού συστήματος οδηγεί σε διαπιστώσεις που αναφέρονται σε στατιστικά χαρακτηριστικά της γλώσσας, όπως

- κατανομή: τάξεις (βλ. 4.11)
- πιθανότητα εμφάνισης: συχνά – σπάνια, αναλογικά, απροσδόκητα
- πληροφοριακό βάρος: πρβ. λειτουργικό φορτίο, οικονομία γλώσσας
- σταθερότητα εμφάνισης: σταθερά – παροδικά (πρβ. εκφράσεις που χάνουν γρήγορα τη φόρτισή τους και αντικαθίστανται από άλλες παρόμοιες, π.χ. *φοβερά / τρομερά / φανταστικά* κλπ.).

4.6 Σημειώσεις (σημειωτικές πράξεις)

Η γλώσσα παρουσιάζει πολλά είδη σημείων κατά διακρίσεις της σημειολογίας, π.χ. εικονικά (πρβ. ηχομιμητικές λέξεις), ενδεικτικά (πρβ. ενδείκτες προσώπου, τόπου, χρόνου, κοινωνιογλωσσικά χαρακτηριστικά κλπ.), συμβολικά (πρβ. αυθαιρετότητα των περισσότερων σημείων), ερμηνεύοντα (ερμηνεύματα, πρβ. ορισμούς, παραφράσεις κλπ.), ατομικά σημεία (sinsigns, πρβ. δείγμα), θεσμικά σημεία (legisigns, πρβ. είδος) κλπ. Δευτερογενείς σημειώσεις αποτελούν γλωσσικά φαινόμενα όπως η παρομοίωση (ενδεικτικό), η μεταφορά (εικονικό) κλπ., όπου η αυθαιρετότητα των γλωσσικών σημείων συνδυάζεται με στοιχεία της εξωγλωσσικής πραγματικότητας (π.χ. *το πόδι του τραπεζιού* παρουσιάζει εικονική ομοιότητα με τα πόδια έμψυχων οργανισμών, χωρίς να αποβάλλει την αυθαίρετη και συμβατική ένωση φωνητικής μορφής και σημασίας). Οι σημειωτικές διαστάσεις εμφανίζονται και στη γλώσσα: σημαντική (πρβ. 4.1), συντακτική (πρβ. 4.1), πραγματολογική (πρβ. 4.2), σιγματική (πρβ. 4.4), αξιολογική (πρβ. 4.34), στατιστική (πρβ. 4.5), υλική (πρβ. 4.1). Πρβ. επίσης με τη θεωρία των πληροφοριών γλωσσικά χαρακτηριστικά όπως η "περιττολογία" (redundancy) κλπ.

4.7 Μετατροπισμοί και ισοτροπισμοί (βλ. Σετάτο, 2)

Οι πραγματώσεις του συστήματος της γλώσσας εμφανίζουν ποικίλες

μορφές στην έκφραση, το περιεχόμενο, τη χρήση κλπ., που διέπονται από τις εξής αρχές:

- διαφοροποίηση: προσθήκες, αφαιρέσεις, δημιουργία στοιχείων (επεκτάσεις με αναλογία και δανεισμό, περιορισμοί και απώλειες κλπ.), λειτουργικές διακρίσεις της ποικιλίας, μετατροπές (τροποποιήσεις στοιχείων, π.χ. στην κλίση κλπ.)
- ισοδυναμία: εναλλαγές και αντικαταστάσεις ισοδύναμων στοιχείων (πρβ. αναλυτική και συνθετική έκφραση του ίδιου περιεχομένου, συνώνυμα, περιφράσεις, παραφράσεις κλπ.).

Μετατροπισμοί και ισοτροπισμοί αποτελούν παράλληλες οργανώσεις του γλωσσικού συστήματος και αφορούν τη συστηματική και δυναμική πλευρά της γλώσσας. Οι μετατροπισμοί εμφανίζονται σε εναλλαγές κατηγοριών, αντικαταστάσεις, νέες αναλύσεις (π.χ. μετατροπή ρήματος σε ουσιαστικό: *γράφω – γράψιμο*, αρχαίας δοτικής σε εμπρόθετο κλπ., τα σημήματα ενός πλήρους νοήματος μπορούν να αναλύονται και να συνδέονται με απροσδόκητο τρόπο, παραλείψεις κλπ., π.χ. στη σουρεαλιστική ποίηση, κλπ.), οι ισοτροπισμοί στην κλίση, σύνταξη, παραγωγή και σύνθεση, αναλογικούς σχηματισμούς κλπ.

5. Συνδυασμοί στοιχείων, δομών, κατηγοριών

Στοιχεία, δομές, κατηγορίες και λειτουργίες της γλώσσας μπορούν να συνδυάζονται, να εναλλάσσονται, να εμφανίζουν μετατροπισμούς και ισοδυναμίες με ιδιαίτερες φορτίσεις κλπ., ικανοποιώντας τις ποικίλες ανάγκες της επικοινωνίας και πολιτιστικής ζωής.

1) Οι σχέσεις εντός και μεταξύ των κατηγοριών κλπ. είναι περίπλοκες, π.χ. αξίες μπορούν να καθορίζονται ή να επηρεάζονται από αντικείμενα αναφοράς διαφόρων πεδίων (βλ. 4.4), η ποσοτική πλευρά της γλώσσας (πρβ. 4.6) μπορεί να θεωρηθεί από αξιολογική άποψη (πρβ. βασικό λεξιλόγιο, γλωσσικές μονάδες με υψηλό πληροφοριακό περιεχόμενο, συνηθισμένα κείμενα – λογοτεχνικά έργα κλπ.) κλπ. Οι λειτουργίες της γλώσσας (βλ. 4.2) χρησιμοποιούν στοιχεία από όλες τις κατηγορίες για το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, π.χ. συνδηλώσεις (βλ. 4.35) για την εκφραστική λειτουργία, επίπεδα γλώσσας (διαβαθμίσεις, είδη λόγου κλπ., βλ. 4.34) για την ποιητική, κώδικες (βλ. 4.345), στρώματα (βλ. 4.344), κλίμακες (βλ. 4.341) για την κοινωνικοπολιτιστική κλπ.Ένα μυθιστόρημα μπορεί να περιλαμβάνει ρυθμικά

και έμμετρα μέρη, κοινωνιογλωσσική ποικιλία διαλόγων (στρώματα), διαβαθμίσεις ύφους (με ποικιλία κλιμάκων), πολιτιστικές διαφοροποιήσεις (κώδικες), γεωγραφικές (λεξιλόγιο), μιμήσεις ύφους (πρβ. 4.347), ποικίλα πεδία, ιδιολεκτικά στοιχεία (νεολογισμούς κλπ., πρβ. 4.347) κλπ.

Η ποικιλία και οι εκφραστικές δυνατότητες που δημιουργούνται φαίνονται από παραδείγματα όπως της έννοιας "πεθαίνω" στην ΚΝΕ:

- διαβαθμίσεις (όπου οι λέξεις ανήκουν συνήθως σε κάποια κλίμακα): επιτηδευμένος λόγος (*αποδίδομαι εις την μητέρα γή, ανακαλούμαι απο τη ζωή*) – ανεπιτήδευτος (*μας άφησε* κλπ.), παγερός (*εξέπνευσε, τερμάτισε τη ζωή*) – ανέμελος (*πάει ο καημένος, τον πήρε ο θάνατος*), ευγενικός (*μας άφησε γειά* κλπ.) – χυδαίος (*τα τέντωσε* κλπ.), μάγκικος (*έμεινε τέζα, τα τίναξε*) – αισχρός (*ψόφησε σάν το σκυλί*), εκφραστικός (*σώθηκε το καντήλι του, κοιμήθηκε τον αξύπνητο*) – υπαινικτικός (*έκλεισε τα μάτια, ο ... τα έμαθες*), υπερβολικός (*τον έφαγε το μαύρο χώμα*) – μετριαστικός (*έσβησε, πάει, σώθηκε το λάδι του*), σχολαστικός (*επλήρωσε το κοινό χρέος, παρέδωσε την ύστατη πνοή, η ψυχή του απέπτη εις τους ουρανούς*) – συγκεχυμένος (*απέρχομαι του βίου*), ρητορικός κλπ. (*υπέκυψε εις το μοιραίο, αποχαιρέτησε τη ζωή*) – συνηθισμένος κλπ. (*ξεψύχησε, τα παράδωσε, πέθανε*), ειρωνικός (*τα κόρδωσε*) – μη ειρωνικός (*πέθανε* κλπ.), χιουμοριστικός (*τα κακάρωσε*) – μη χιουμοριστικός (*πέθανε* κλπ.), ευπρεπής κλπ. (*τελείωσε, έκλεισε τα μάτια*) – προσβλητικός (*τίναξε τα πέταλα*), θωπευτικός (*κοιμήθηκε, ησύχασε*), – αικιστικός (*τα κουβάλησε*), υψηλός (*απεβίωσε, παρέδωσε το πνεύμα, απεδήμησε εις Κύριον, ανεπαύθη εν Κυρίω*) – χαμηλός (*συχωρέθηκε, αναπαύτηκε*), δραματικός (*κατέρχομαι στον τάφο, ξοφλώ απο τη ζωή*) – κωμικός (*τεντώνω την αρίδα*), εμφατικός (*γυάλισαν τα μάτια του*) – ανέμφατος (*πέθανε* κλπ.), αδόκιμος (*τα γέρνω, του κόπηκε το βούρλο*) – δόκιμος (*πέθανε* κλπ.), αρχαϊκά κλπ. (*εξεμέτρησε το ζήν, απήλθε του βίου, ετελεύτησε*) – λαϊκά (*έφαγε το ψωμί του, σώθηκαν τα καρβέλια του, μας άφησε χρόνους*), πρβ. και σύνθετα (*ώχετο απιών*: αρχαϊκό + ειρωνικό)
- στρώματα: ηλικία (για παιδιά: *έφυγε μακριά*, για ηλικιωμένους: *τώρα η σειρά μας*), τάξη (προς γνωστούς: *μας άφησε*, προς αγνώστους: *πέθανε* κλπ.), επάγγελμα (από γιατρό: *επήλθε ο θάνατος*), υπηρεσιών (για ιερείς: *κοιμήθηκε, ενώθηκε με το Θεό* κλπ.) κλπ.

- κώδικες: ρόλος (πρβ. γλωσσική συμπεριφορά συγγενών, ξένων κλπ.), πλαίσιο επικοινωνίας (πρβ. στο σπίτι του νεκρού, στην εκκλησία, στο νεκροταφείο κλπ.), θέμα ομιλίας (πρβ. περιπτώσεις όπου γίνεται λόγος για θανάτους κλπ.), διγλωσσία (πρβ. δημοτικές, λόγιες, αρχαίες εκφράσεις), κοσμοθεωρία (πρβ. πώς εκφράζεται ένας ιερέας, ένας στρατιωτικός κλπ.) κλπ. (βλ. παραδείγματα για άλλες διακρίσεις παραπάνω)

  ψυχολογικές αξίες: ψυχρός λόγος (*ξύλιασε*) – θερμός (*τα πρύμνισε*) κλπ.
- λειτουργίες: αναφορική (*πέθανε* κλπ.), μεταγλωσσική (*είναι νεκρός δέν ζεί πιά*), επιχειρηματολογική (*δέν ζεί πιά:* ώστε να μπορεί κανείς να τον συμβουλευτεί κλπ.) κλπ. (βλ. και παραπάνω), πρβ. και σύνθετα (*α–πε–βί–ω–σε* : αρθρωτική + εκφραστική κλπ.).

2) Οι δυνατότητες συνδυασμών και χρήσεων (πρβ. και παράλληλη χρήση άλλων σημειωτικών συστημάτων) είναι ανεξάντλητες, αν πάρει κανείς υπόψη του τις σχέσεις, διασυνδέσεις, μετατροπισμούς κλπ. των κατηγοριών της γλώσσας (πρβ. κοντά στα παραδείγματα της 5.1, που δεν είναι εξαντλητικά, και εκφράσεις όπως *έπεσε ξερός, έμεινε άπνους*: αιφνίδιος θάνατος, *μαρτύρησε* : για μάρτυρες της εκκλησίας, *πήγε άναυλα* : άδικος θάνατος, *προαπεβίωσε, καλοθανατίζω – κακοθανατίζω* κλπ.). Η εμφάνιση μιας λέξης ή ενός γλωσσικού στοιχείου άλλης αξίας από το είδος λόγου στο οποίο εμφανίζεται τροποποιεί το κείμενο σε κάποιο σημείο, υποβάλλοντας τη μορφή ενός άλλου και εκφράζοντας με την ανάμειξη αυτή ποικίλες αξίες. Αλλάζοντας κανείς το επίπεδο γλώσσας, επειδή βρίσκει ότι δεν είναι το κατάλληλο ή επειδή βλέπει αλλιώς την κατάσταση των πραγμάτων κλπ., μπορεί να τροποποιήσει την αντίληψη των στοιχείων της γλωσσικής επικοινωνίας στους συνομιλητές του, που ίσως δεν είναι σαφής και καθαρή για όλους. Η εκμετάλλευση αυτών των δυνατοτήτων και τα αποτελέσματά της φαίνονται καλύτερα σε σύνθετα είδη λόγου (λογοτεχνία κλπ.).

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

2. ΜΕΤΑΤΡΟΠΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

1. Εισαγωγικά

Κάθε σημειωτικό σύστημα, όπως και η γλώσσα, για να λειτουργήσει, ικανοποιώντας αποτελεσματικά τις ανάγκες και τους σκοπούς για τους οποίους προβλέπεται, πρέπει να περιλαμβάνει σημεία, κανόνες διευθετήσεως σημείων και δυνατότητες επέκτασης του συστήματος κατά τις απαιτήσεις της επικοινωνίας, δηλ. να παρουσιάζει συστηματοποιημένη (οργανωμένη) και δυναμική (οργανωτική, με κλίμακα αποδεκτότητας: αδύνατα – ημιαποδεκτά – δυνατά και αποδεκτά):

διαφοροποίηση των :

- σημείων, ώστε να καλύπτουν τα στοιχεία του κόσμου (πραγματικού και φανταστικού, όντα, αντικείμενα, ιδιότητες, καταστάσεις, ενέργειες κλπ.)
- συντακτικών κανόνων, ώστε να καλύπτουν τις σχέσεις των στοιχείων, όψεων, πτυχών του κόσμου (πρβ. αφηρημένες κατηγορίες, σειρά όρων, παραγωγή, σύνθεση κλπ.)
- πραγματολογικών δυνατοτήτων, που να επιτρέπουν την ποικιλία των χρήσεων για ικανοποίηση νέων αναγκών (αντικειμενικών και υποκειμενικών)

ποικιλία, που εκφράζεται με ισοδυναμία των στοιχείων:

- αδιάφορη, πρβ. στη γλώσσα τις ιδιολεκτικές φωνητικές πραγματώσεις, πολυτυπίες όπως *άντρα / αντρός, έκανε / έκαμε, το χάρισε της Μαρίας / στη Μαρία*
- διαφοροποιήσιμη, όταν εμφανίζει την τάση οργάνωσης προς νέες χρήσιμες διακρίσεις (λεπτές σημασιολογικές αποχρώσεις, φορτίσεις, αξιολογικές κατατάξεις, προτιμήσεις κλπ.), που μπορούν να οδηγήσουν σε αλλαγές του συστήματος (νέες αναλύσεις → νέοι κανόνες, επεκτάσεις, εγκαταλείψεις κλπ., πρβ. και αναλογία, δανεισμό)

Η συστηματικότητα της διαφοροποίησης εκφράζεται και με τις δυ-

νατότητες εναλλαγών (μετατροπισμών) των κατηγοριών του συστήματος (π.χ. ανάλογα με τον τύπο γλωσσών ονοματικά ρηματικά παράγωγα, λειτουργία της ίδιας λέξης ως ουσιαστικό ή ρήμα κλπ.), που δηλώνει τη διαφορετική ανάλυση των στοιχείων της πραγματικότητας (κόσμου και δυνατών κόσμων), δηλ. της σημαντικής ουσίας ή ύλης, που μπορεί (και πρέπει) να εκφραστεί με ποικίλες μορφές (μορφοποίηση στην έκφραση και περιεχόμενο). Η εναλλαγή μπορεί να γίνει και με μηδενικά στοιχεία (πρβ. στην εκφώνηση τη σιωπή, αποσιώπηση, το βαθμό μηδέν ενός μορφήματος κλπ.) ή και μεταξύ διαφορετικών συστημάτων (αλλοσημείωση), π.χ. αντικατάσταση γλωσσικών σημείων από κινηματικά, τυποποιημένα (π.χ. κίνηση κεφαλιού για άρνηση = *όχι)* ή ατυποποίητα (π.χ. νεύματα κατά την ομιλία, όταν δεν είναι καθαρά ιδιολεκτικά, δηλώνουν ακαθόριστα συναισθηματική κατάσταση ή εικονικότητα νοημάτων, δηλ. κάποιο σημειωτικό μετατροπισμό, πρβ. και κραυγές), που μπορούν να εμφανίζονται και παράλληλα με τα γλωσσικά (σημειωτική συνωνυμία, εμφατικός συνδυασμός, πρβ. επιτονισμούς κλπ.).

2. Διαφοροποιήσεις και ισοδυναμίες στη γλώσσα

Οι συστηματικές διαφοροποιήσεις και ισοδυναμίες σε μια γλώσσα μπορούν να εμφανιστούν συγχρονικά και διαχρονικά (ενδοσυστηματικές αλλαγές, π.χ. τυπολογικές, και εξωσυστηματικές, που εκφράζονται με τη γλώσσα, π.χ. πολιτιστικές)

Οι διαφοροποιήσεις και ισοδυναμίες μπορεί να αφορούν

- προσθήκες ή αφαιρέσεις στοιχείων, με παραγωγή, σύνθεση, δανεισμό, περιορισμό χρήσεων και απώλειες, συμπλήρωση κενών του συστήματος κλπ., πρβ. επέκταση χρήσεων με αναλογία
- λειτουργικές διακρίσεις της ποικιλίας (πρβ. ταυτοσημία – συνωνυμία κλπ.)
- μετατροπές σε ποικίλες περιοχές του γλωσσικού συστήματος (κλίση, παραγωγή, σύνθεση, σύνταξη, ιεραρχία μονάδων, επίπεδα εκφοράς λόγου κλπ., π.χ. σειρά όρων, υπερτεμαχιακά στοιχεία, αντικαταστάσεις στοιχείων κλπ. σε σχέση με διαστάσεις, λειτουργίες και αξίες της γλώσσας (βλ. Σετάτο, 1).

3. Μετατροπισμοί και ισοτροπισμοί

Μετατροπισμοί και ισοτροπισμοί αποτελούν παράλληλες οργανώσεις του γλωσσικού συστήματος και αφορούν τη συστηματική και δυναμική πλευρά της γλώσσας. Ισοτροπισμοί εμφανίζονται στην κλίση, σύνταξη, παραγωγή, σύνθεση, αναλογικούς σχηματισμούς και χρήσεις (πρβ. μεταφορά), μετατροπισμοί σε εναλλαγές κατηγοριών, αντικαταστάσεις, νέες αναλύσεις. Στη διαχρονία οδηγούν σε αλλαγές του συστήματος, π.χ. στην κλίση (απώλεια δοτικής, που αντικαταστάθηκε από εμπρόθετα ή γενική κλπ.), στη γραμματικοποίηση τροπικοτήτων (*ἐθέλω ἵνα* + ρήμα > *θα* + ρήμα κλπ.), στην μετατροπή πραγματολογικών χρήσεων σε τροπικότητες (*έχει να* + ρήμα, *πάει να* + ρήμα κλπ.), σε αξιολογικές διαφοροποιήσεις (*κέφι – διάθεση* κλπ.) κλπ.

Γλωσσικά στοιχεία μπορούν να τροποποιούνται (πρβ. κλιτικές μορφές), να αντικαθίστανται αμοιβαία, να εναλλάσσονται, να συνδυάζονται κλπ., συνήθως βάσει κανόνων και συστηματικών διακρίσεων (π.χ. στα επίπεδα γλώσσας, πρβ. αξίες των γλωσσικών σημείων). Μπορούν να αλλάζουν κατηγορία, κατά τον τύπο του γλωσσικού συστήματος, από σημασιολογική (πρβ. μεταφορές, π.χ. *σφηκοφωλιά*), συντακτική (πρβ. ενεργητική – παθητική σύνταξη, *οι υπάλληλοι του κράτους – οι κρατικοί υπάλληλοι* κλπ.), πραγματολογική (π.χ. απηχητικές ερωτήσεις: *– Δέν τον βρήκες; – Δεν τον βρήκα;!*), αναφορική (πρβ. *αυγερινός – αποσπερίτης*) άποψη ή να προσαρμόζονται σε κατηγορία ή σχήμα του συστήματος (πρβ. αναλογία). Οι μετακατηγοριοποιήσεις αυτές στηρίζονται σε σημειωτικές αντιθέσεις όπως ομοιότητα – συνάφεια, εικόνα – σύμβολο, αναλογική – λογική αντίληψη κλπ. και μπορούν να χρησιμοποιούν ποικίλα γλωσσικά στοιχεία (π.χ. *είπα εγώ τέτοιο πράμα;! = δέν είπα εγώ τέτοιο πράγμα*, πρβ. έμμεσες πράξεις λόγου).

4. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής (ΚΝΕ)

Η εξέταση των μετατροπισμών της ΚΝΕ οδηγεί στις εξής διακρίσεις:

4.1 Μεταφωνητισμοί

Οι μεταφωνητισμοί, εκτός από τη φωνολογική τους λειτουργία (π.χ. *επιβολή – επιβουλή – υποβολή* κλπ., *γέρος – γερός* κλπ., ποικίλες επιτονίσεις), οδηγούν σε διακρίσεις επιπέδων της γλώσσας (π.χ. *ανθρώπινος – αν-*

θρωπινός, υφολογικές χρήσεις όπως *περισσεύει και περιττεύει* κλπ.).

4.2 Μεταμορφισμοί

Οι μεταμορφισμοί αφορούν μετατροπές σε

1) απλές λέξεις, που τροποποιούνται έτσι ώστε να εμφανίζονται και να λειτουργούν ως άλλα μέρη του λόγου (βλ. και Τριανταφυλλίδη, 1991, αναφορά παρακάτω σε παραγράφους)

- άρθρο σε αντωνυμία (π.χ. *τό και τό*)
- ουσιαστικό σε ουσιαστικό (§§ 266–291), επίθετο (§§ 292–294), αριθμητικό (π.χ. *ζευγάρι, μηδενικό*), αντωνυμία (§§ 736–739, π.χ. *η αφεντιά σου, του λόγου σου, Κύριε!*), ρήμα (§ 258), επίρρημα (π.χ. *αλήθεια, χάρισμα, σταυροπόδι, φορές φορές, του κάκου*), επιφώνημα (π.χ. *κρίμα!, διάολε!*)
- επίθετο σε ουσιαστικό (§§ 292–294), επίθετο (§§ 304–305), αριθμητικό (π.χ. *μισός*), αντωνυμία (π.χ. *δικός μου* κλπ., *όλος, μόνος, μοναχός, μερικοί, πάν*), ρήμα (§ 258), επίρρημα (π.χ. *καλά, αμέσως, πιθανόν*), πρόθεση (π.χ. *ίσαμε*), σύνδεσμο (π.χ. *μόνο, λοιπόν, όσο*), επιφώνημα (*καλέ!*)
- αριθμητικό σε άρθρο (*ένας* > *ένας*), ουσιαστικό (§§ 701–702 *–αριά, –άδα, –άρα, –άρης/α*), επίθετα (πρβ. τακτικά αριθμητικά), αριθμητικό (π.χ. *–πλός, –πλάσιος*), αντωνυμία (π.χ. *οι δυό μας, ένας*), ρήμα (*σαραντίζω, τριπλασιάζω*), επίρρημα (π.χ. *πρώτα, μιά ... μιά ...*), σύνδεσμος (π.χ. *μιά που*)
- αντωνυμία σε ουσιαστικό (π.χ. *εγωϊσμός*), επίθετο (π.χ. *αυτιστικός*), αντωνυμία (π.χ. *οποιοσδήποτε*), ρήμα (π.χ. *αυτώνω*), επίρρημα (π.χ. *κάμποσο, τόσο, αυτού, αλλού*)
- ρήμα σε ουσιαστικό (§§ 262–265), επίθετο (§ 296 και μετοχές), επίρρημα (*–οντας / –ώντας*, π.χ. *ξημερώνοντας*), επιφωνήματα (π.χ. *άει, άμε, έλα, ζήτω, ήμαρτον, ορίστε*)
- επίρρημα σε ουσιαστικό (π.χ. *ανωκατωσούρα*), επίθετο (π.χ. *τωρινός*), αντωνυμία (π.χ. *τίποτε*, πρβ. *που, κάθε*), ρήμα (π.χ. *παραμερίζω, συχνάζω*), επίρρημα (π.χ. *εδώθε*), σύνδεσμος (π.χ. *επομένως*, πρβ. *κάθε που*)
- πρόθεση σε ουσιαστικό (*το σύν/πλήν, μεχριτισμός*), ρήμα (π.χ. *χω-*

ρίζω), επίρρημα (π.χ. *μετά, τα πήρε αντί*), σύνδεσμο (πρβ. *ώσπου, για να*)

- επιφώνημα σε ουσιαστικό (π.χ. *κάνε το παιδί όπαλάκια*), αντωνυμία (πρβ. *οϊμέ!*), ρήμα (π.χ. *γιουχαΐζω, πρβ. καλωσορίζω, καληνυχτίζω*), πρβ. και κραυγές ή θορύβους (*τα νιάου νιάου, γαβγίζω*, §§ 1075–1076).

2) Παράγωγα και σύνθετα

Οι μεταμορφισμοί χρησιμοποιούν την παραγωγή (βλ. και 4.21) και σύνθεση, δημιουργώντας μικρότερες ή μεγαλύτερες μετατροπικές σειρές (πρβ. οικογένειες λέξεων), π.χ. *χάρη – αντίχαρη, χαρίζω, χάρισμα, χαρισματικός* κλπ., *χασομερώ – χασομέρι, θαλασσοπνίγομαι – θαλασσοπνίχτης* κλπ. Παρατηρούμε και εδώ τροπές:

- ουσιαστικό σε ουσιαστικό (*γατουλίτσα, τριανταφυλλάκι, ραδιοφωνάρα, αποθηκάριος, κακομοιριά, Κωνσταντινοπολίτης* κλπ.), επίθετο (*μπαλωματικός, πρωταπριλιάτικος*), ρήμα (*συμπεθεριάζω*), επίρρημα (*μεσουρανίς*)
- επίθετο σε ουσιαστικό (*λογικό, αγραμματοσύνη*), επίθετο (*μικρομεγαλούτσικος*), ρήμα (*νερουλιάζω*), επίρρημα (*παντοτινά, απόμερα, δικαιολογημένα*)
- αριθμητικό σε ουσιαστικό (*δεκαπενταριά*), επίθετο (*δεκαπεντάρικος*), αριθμητικό (*τριανταπενταπλάσιος*), ρήμα (*διπλοτριπλοκλειδώνω, δεκαπλασιάζω*)
- αντωνυμία σε επίθετο (*τοσοδούλικο*)
- ρήμα σε ουσιαστικό (*ανεμιστήρας, καταβρεκτήρας, συγγραφέας, ξεκολλημός, αποδιαλεγούδι*), επίθετο (*αναγκαστικός, καπνιστός, επιβαρυντικός, αποχαιρετιστήριος*), ρήμα (*μασουλίζω*), επίρρημα (*ξημεροβραδιάζοντας, κατασφάζοντας*)
- επίρρημα σε ουσιαστικό (κατακεφαλιά), επίθετο (*παραπανίσιος*), ρήμα (*κοντεύω, καλημερίζω*).

3) Φράσεις

Φραστικές ενότητες (συντάγματα) και φρασεολογικές (φρασεολογισμοί, ιδιωτισμοί) μπορούν να μετατρέπονται σε σύνθετες λέξεις με ουσιαστικοποίηση, επιθετοποίηση, ρηματοποίηση, επιρρηματοποίηση κλπ., π.χ. σε

- ουσιαστικό από ρήμα + αντικείμενο (*φαταούλας, γλυφοκουτάλας, σκορπαλευράς, κλεφτογιδάς, αγαπαντρού*), υποκείμενο + ρήμα (*παπατρέχας, αλλαξοκαιριά*), επίρρημα + ρήμα (*ετσιθελισμός, καθωσπρεπισμός*), ρήμα + ρήμα (*ανεβοκατέβασμα*), αριθμητικό + ουσιαστικό (*τριατατικός*), αρνητικό *μή* + ρήμα (*μημελησμόνει*), εμπρόθετο (*απόβροχο*), αναδίπλωση (*κεκές*), παρασύνθετα (§§ 402–404, π.χ. *Αγιοταφίτης, μεγαλοϊδεάτης, αρεοπαγίτης*), χαλαρά σύνθετα (§§ 406–409, π.χ. *κουτσοβάρκα*, πρβ. *ποιητής–πεζογράφος, μητέρα–γλώσσα*)
- επίθετο από επίθετο+ ουσιαστικό (*κρυφονούσης*), επίρρημα + γενική (*εξωφρενικός*), επίρρημα + επίρρημα (*χτεβραδινός*)
- αντωνυμία από αντωνυμία + αντωνυμία (*απαξάπας, πασαένας*)
- ρήμα από επίρρημα + ρήμα (*καλωσορίζω*), εμπρόθετο (*απαυτώνω*)
- επίρρημα από εμπρόθετο (*εντάξει, εντωμεταξύ, απόλαμπρα, επικεφαλής, μεσουρανίς, εξαρχής, διαμιάς, καθαυτό, εξάλλου, προπάντων, εξίσου, καταμόνας* κλπ., πρβ. *αλαφράγκα, αλατούρκα*), επίρρημα + επίρρημα (*ολωσδιόλου*), επίρρημα + αριθμητικό (*ολοένα*), επίρρημα + κλιτική (*ναίσκε*)
- πρόθεση από επίρρημα + πρόθεση (*ίσαμε*)
- σύνδεσμο από πρόθεση + επίρρημα (*ωστόσο, ώσπου*), επίρρημα + σύνδεσμο (*μολονότι*), αντωνυμία + επίρρημα (*κάθε που*)
- επιφώνημα από εμπρόθετο (*με γειά!, εις υγείαν!, με τις υγείες σας!, σε καλό σου!*), ουσιαστικό + ουσιαστικό (*γειά χαρά!*), επίθετο + ουσιαστικό (*καλημέρα!, ώρα καλή!*), επίρρημα + ρήμα (*καλωσόρισες!*), ρήμα + μόριο (*έλα δά!*), σύνδεσμο + πτώση / εμπρόθετο (*και του χρόνου!, και στα δικά σου!*), σύνδεσμο + επίρρημα (*άμποτε!*), *να* + ρήμα (*να ζήσεις!, να σε χαρώ!*), επιφώνημα + αντωνυμία (*οϊμέ!*) κλπ.

4) Προτάσεις

Τυποποιημένα εκφωνήματα (παροιμίες, γνωμικά, ιστορικές και λογοτεχνικές φράσεις, στερεότυπες φράσεις, παραθέματα κλπ.), αλλά και άλλες προτάσεις, μπορούν με γλωσσικά μέσα (χρήση του άρθρου, των ρημάτων *κάνω, είμαι, γίνομαι* κλπ.) να λειτουργήσουν ως (τα εισαγωγικά δηλώνουν τις προτάσεις)

- ουσιαστικά *το "βρέχει με το τσουβάλι" δέν τον σταματά, τα "κάτσε να σου πώ" κτλ. δέ μου αρέσουν, ένας "κατέβα να φάμε", το οτι "είναι για τα πανηγύρια" δέν το βλέπει, τα "πήγαιν' έλα / ανέβα κατέβα / σούρτα φέρτα" με κούρασαν, όλο "πές τί ξέρεις, πές τί είδες"· είναι ενοχλητικός, το οτι "έχει πεί αυτά τα λόγια" δέ με πειράζει* (πρβ. *ο "ίσως", ο "αλλά"* κλπ., από τη συχνή χρήση αυτών των λέξεων στο λόγο κάποιου προσώπου)
- επίθετο *"βράσε ρύζι" υπόθεση, γραφείο "μπάτε σκύλοι αλέστε", είναι "κλάψε Χαράλαμπε"*
- ρήμα *αυτός όμως "πέρα βρέχει", έγινε "ανάστα ο Θεός"* (πρβ. *χάλασε ο κόσμος*), *ο Γιάννης "μήν τον είδατε μήν τον απαντήσατε"*
- επίρρημα *τον πρόλαβε "με την ψυχή στο στόμα".*

4.3 Μετασυνταγματισμοί (μετατάξεις)

Οι μετατροπισμοί που αναφέρονται στις συνταγματικές σχέσεις των γλωσσικών μονάδων αφορούν γενικά τη σειρά των όρων μέσα στην πρόταση (αναγκαστικές θέσεις, π.χ. του άρθρου, περισσότερο ή λιγότερο ελεύθερες, με αντίστοιχες φορτίσεις, π.χ. έμφαση, πρβ. Τζάρτζανο, 1953, § 286 και 4.81), αλλά και μέσα στο κείμενο (διαπροτασιακά, πρβ. αντιτύπους κλπ.), π.χ. τα στοιχεία της πρότασης *ο σκύλος κυνήγησε τη γάτα στον κήπο* μπορούν να πάρουν ποικίλες θέσεις (με εξαίρεση τα άρθρα και την πρόθεση) και να επανέλθουν ποικιλότροπα σε επόμενες προτάσεις, π.χ. *δέν την άφησε ώσπου βγήκε απο κεί μέσα.*

4.4 Μετασημασιολογισμοί

Οι μετασημασιολογισμοί αποτελούν μετατροπές του περιεχομένου (βλ. και Τζάρτζανο, 1953, § 304, Τριανταφυλλίδη, 1974), που εμφανίζονται ιδιαίτερα σε φαινόμενα όπως η μεταφορά (π.χ. *οι δυσκολίες ήταν βουνό*), η

παρομοίωση (π.χ. *οι δυσκολίες ήταν σάν βουνό*), η αντίθεση (πρβ. συνωνυμία – αντωνυμία – υπωνυμία, π.χ. *όχι νύχτα = μέρα, όχι το πρωί = το μεσημέρι/απόγευμα/βράδυ*), ο ορισμός (π.χ. *έκταση πράσινη με φυτεία μέσα στην έρημο = όαση*), η περίφραση (π.χ. *ο πατέρας της ιατρικής = ο Ιπποκράτης*) κλπ. Οι σημασιολογικές μονάδες που αποτελούν το περιεχόμενο μπορούν να εμφανιστούν με ποικίλες αναδιοργανώσεις στην έκφραση, όπως φαίνεται ιδιαίτερα στη δημιουργική (γλωσσοπλαστική κλπ.) χρήση της γλώσσας, π.χ. σε σύνθετα όπως στα παραδείγματα: *δέ σόπρεπε δέ σόμοιαζε στη γή κρεβατοστρώση, και στο μπαινοξανάβγαρμα, ψυχοβγάζω το ψωμί μου, βουβόχορτο έφαγε* (συνδυασμός με μεταφορά, βλ. 4.8) κλπ., αλλά και στην καθημερινή της χρήση, π.χ.*περίμενα ένα σαρανταοχτάωρο = δυό ημερόνυκτα* κλπ. Οι μετατροπές αυτές σημαίνουν συνήθως και διαφορετικές φορτίσεις.

4.5. Μεταλειτουργισμοί

Οι λειτουργίες των γλωσσικών στοιχείων και των συνδυασμών τους, οι πραγματολογικές τους χρήσεις είναι ποικίλες. Διαφορετικά στοιχεία και συνδυασμοί μπορούν να δηλώνουν την ίδια λειτουργία (π.χ. *κάνω εγώ τέτοια πράγματα;! =δέν κάνω εγώ τέτοια πράγματα, πρβ. σούτ! = σιωπή! = σώπα!*) και αντίθετα τα ίδια ή παρόμοια στοιχεία και συνδυασμοί μπορούν να χρησιμοποιούνται για διαφορετικές λειτουργίες (π.χ. *– Έλα να σου πώ!, –Έλα τί θέλεις;* κλπ.). Κάθε λειτουργία παρουσιάζει είδη χρήσεων που τη συνδέουν με άλλες, π.χ. στη μεταγλωσσική λειτουργία εντάσσονται ορισμένες χρήσεις, όπου με αναφορά σε στοιχεία των εκφωνημάτων του ακροατή, ομιλητή ή και τρίτων επιδιώκεται σχολιασμός του περιεχομένου ή της έκφρασης (π.χ. *– Δέν θέλω – Δέν θέλω* = επανάληψη με ειρωνική επιτόνιση, *ο πλόεδλος …* = ειρωνικός υπαινιγμός για πρόσωπο που δυσκολεύεται στην άρθρωση του *ρ* κλπ.), επιβεβαίωση (με επαναλήψεις κλπ., π.χ. *–Ήρθε το έγγραφο –Ήρθε λοιπόν – Ναί ήρθε, ήρθε!*), επεξήγηση (πρβ. παραφράσεις, περιφράσεις, ορισμούς, αντωνυμικές εκφράσεις κλπ., π.χ. *–Δέν απέτυχε δηλαδή; – Επέτυχε σου λέω!*, με επιτονισμό έμφασης κλπ.), κρίσεις ή διορθώσεις (π.χ. *– Δέν υπάρχει τέτοιο γράμμα στα ελληνικά –Τέτοιος φθόγγος*) κλπ. (πρβ. και χρήσεις παροιμιακών φράσεων, π.χ. *–Δέν του αρέσουν τα garden party, soirée* κτλ. *–Πές καλύτερα "σπίτι μου σπιτάκι μου φτωχοκαλυβάκι μου").*

4.6 Μεταξιολογισμοί

Οι μεταξιολογισμοί αποτελούν μετατροπές που αφορούν την αξία των γλωσσικών στοιχείων (βλ. Σετάτο, 1), από άποψη λεξιλογική (πρβ. *άλογο – άτι* κλπ.), υφολογική (πρβ. *πέθανε – απεβίωσε* κλπ.), κοινωνιογλωσσική (πρβ. *πάμε περίπατο – πάμε άτα* κλπ.), πολιτιστική (πρβ. *το χαρτί – το έγγραφο / συμβόλαιο* κλπ.) κλπ. (βλ. και 4.8).

4.7 Ιδιαίτερες περιπτώσεις

Μετατροπισμοί παρατηρούνται και σε μερικές περιοχές που εξετάζονται κάποτε ιδιαιτέρως

1) Κύρια ονόματα, τοπωνύμια, παρατσούκλια κλπ. (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1982)

Οι γλωσσικές αυτές κατηγορίες μπορεί να προέρχονται από ουσιαστικά (π.χ. *Ρήγας, Σουλτάνα, Ράχες, Τσόχας* κλπ.), επίθετα (π.χ *Μεταξένια, Ξανθούλα, Βουλιαγμένη, Κόκκινος, Αγέλαστος* κλπ.), αριθμητικά (π.χ. *Σαραντάρης, Πεντεδέκας* κλπ.), ρήματα (π.χ. *Ζήσης, Κούρκουλας* < *–ώ* = κυλιέμαι, πρβ. *Καραβοστάσι* κλπ.), επιρρήματα (π.χ. *ο Ωραίας*, επειδή χρησιμοποιεί πολύ συχνά τη λέξη *ωραία* κλπ.,), συνδέσμους (π.χ. *ο Όμως*), επιφωνήματα (π.χ. *ο Όπας, άντε βρέ Ώχ αμάν!* = εσύ που λες όλο '*ώχ αμάν!*' κλπ.), φράσεις (π.χ. *μας ήρθε ο Πεντέλης* < *πήγα εκδρομή στην Πεντέλη, ο Παπαγιαννιός ο Έρωντας* < συχνή χρήση του φράσεων με τη λέξη σ' αυτή τη φωνητική μορφή, *ο Κατανάγκης, ο Πανταρώτας, Σιαπέρας, Καλώστος* κλπ.), αλλά και να δημιουργούν ουσιαστικά (π.χ. *εφιάλτης, συγκρητισμός, συνεννοούνται με το Μαρκόνη* κλπ.), επίθετα (*πλατωνικός, επικούρειος, ευκλείδειος, ακαδημαϊκός, κυκλώπειος* κλπ.), αριθμητικά (π.χ. *τα χρόνια του Χριστού (έξησε)* κλπ.), αντωνυμίες (π.χ. *τί γεννήθηκε, Γιάννης ή Μαρία;*), ρήματα (π.χ *εκσταλινίζω το κόμμα* κλπ.), επιρρήματα (π.χ. *αλατούρκα, αλαπολίτα, αλασπετσιώτα* κλπ.), επιφωνήματα (π.χ. *Θεέ μου!, Χριστός!, Χριστέ και Παναγιά!* κλπ.), πρβ. και μετασχηματισμένους χαϊδευτικούς τύπους (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1991, § 461).

2) Ρητορικά σχήματα (πρβ. Τζάρτζανο, 1953, σχήματα λόγου, § 284–304, και βλ. 4.81), πρβ. επίπεδα γλώσσας (το ίδιο περιεχόμενο σε διάφορα είδη λόγου, πρβ. 4.81).

3) Βραχυλογίες, π.χ. *εξέπεμψε το S.O.S.* = το σήμα κινδύνου, *πί χί* = παραδείγματος χάρη (πρβ. και συντομογραφίες, π.χ. *κ. Α.– Κύριε Α.* κλπ.).

4) Αποσιωπήσεις

Για ποικίλους λόγους (οικονομία λόγου, αποφυγή προσβολής του ακροατή κλπ.) είναι δυνατό να χρησιμοποιείται ελλιπές εκφώνημα στη θέση του αρτίου, που πρέπει να συμπληρωθεί από τον δέκτη, π.χ. *–Άνθρωπος αγράμματος*...(συμπλήρωση: *...ξύλο απελέκητο)* κλπ. Ακραία περίπτωση αποτελεί η σιωπή, όταν δυνατά εκφωνήματα μετατρέπονται σε μηδενική έκφραση (πρβ. *η σιωπή μου προς απάντησή σου*).

5) Σύνθετα εκφωνήματα

Μετατροπισμοί μπορούν να οδηγήσουν σε σύνθετα εκφωνήματα (σύνθεση γλωσσικών λειτουργιών), π.χ. *–Έτσι έχουν τα πράγματα κ. Εξυπνόπουλε* (αντί του κανονικού επιθέτου σε *–όπουλος*, για επίπληξη, ειρωνεία κλπ.), *–Σάν να παραμιλάς μου φαίνεται* (αμφισημία : *σάν να σε έχει πιάσει παραμιλητό – σάν να φλυαρείς*, πρβ. λογοπαίγνια, αστεϊσμούς κλπ. και περιπτώσεις όπου είναι φανερός ο σκοπός του μετατροπισμού, όπως *ένας παλιολλαδίτης* αντί *ένας παλαιοελλαδίτης*, όταν δεν οφείλεται στο ρυθμό του λόγου).

6) Νεολογισμοί

Η δημιουργική χρήση του συστήματος της γλώσσας, η αναλογία, ο δανεισμός κλπ. εμφανίζουν συνεχώς νέα παραδείγματα μετατροπισμών, από τα οποία άλλα περιορίζονται στο ιδιολεκτικό επίπεδο των πραγματώσεων της γλώσσας, άλλα επεκτείνονται για ένα χρονικό διάστημα και άλλα επικρατούν, π.χ. *ρέ πρώτε!* = *εσύ!*.

7) Κενά και αδύνατες κατασκευές

Οι μετατροπισμοί που σχετίζονται με τη χρήση γλωσσικών στοιχείων ως άρθρα, αντωνυμίες, αριθμητικά, προθέσεις, σύνδεσμοι είναι σπάνιοι ή

αδύνατοι (πρβ. και γλωσσική εξέλιξη, π.χ. *οὐδέν > δέν, ἄφες > άς* κλπ.), ενώ αλλού εμφανίζονται κενά, π.χ. *πολυεξετάζω – *πολυεξεταστής, ξεψαχνίζω – ξεψαχνιστής* κλπ.

4.8 Συνδυασμοί

Οι διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται σε μια γλώσσα (βλ. 2.) μπορούν να συνδυάζονται μεταξύ τους

1) Μετατροπές και προσθαφαιρέσεις στοιχείων

Συστηματική προσπάθεια κατάταξης των περιπτώσεων στην περιοχή της γενικής ρητορικής έγινε από το ***Groupe*** μ (1970), που διακρίνει κατά τις διαδικασίες (opérations) αφαίρεσης, πρόσθεσης, προσθαφαίρεσης, και εναλλαγής τις εξής κατηγορίες μετατροπών (métaboles):

μεταπλασμοί που αφορούν τη φωνητική και μορφολογία: αφαίρεση, αποκοπή, συγκοπή, συναίρεση, εξάλειψη – πρόθεση, πρόσφυση, επένθεση, συμφυρμός – δίπλωση, ομοιοκαταληξία, παρήχηση, παρονομασία – μωρουδίστικη γλώσσα, αντικατάσταση προσφυμάτων, λογοπαίγνιο – συνωνυμία χωρίς μορφολογική βάση, αρχαϊσμός, νεολογισμός, δάνειο – εναλλαγή φθόγγων, αναγραμματισμός, μετάθεση – παλίνδρομο κλπ.

μετατάξεις που αφορούν τη σύνταξη: κράση – έλλειψη, ζεύγμα, ασύνδετο, παράταξη – παρένθεση, αλυσιδωτή ακολουθία, πλεοναστικό στοιχείο, απαρίθμηση – επανάληψη, πολυσύνδετο, συμμετρία – παράλειψη κανόνων συμφωνίας, ανακόλουθο – μετατροπή τάξης, χιαστό σχήμα, τμήση, υπερβατό, αναστροφή κλπ.

μετασημήματα που αφορούν τη σημασιολογία: συνεκδοχή, αντονομασία, παρομοίωση, μεταφορά in praesentia – ασημία – ειδικευτική συνεκδοχή και αντονομασία, κύκλος, επαναστροφή – μεταφορά in absentia, μετωνυμία, οξύμωρο κλπ.

μεταλογισμοί που αφορούν τη λογική: λιτότητα – αποσιώπηση, σιωπή – υπερβολή, υπερβολική σιωπή – επανάληψη, πλεονασμός, αντίθεση – ευφημισμός – αλληγορία, παραβολή, μύθος – ειρωνεία, παράδοξο, αντίφραση κλπ.

Οι δύο πρώτες κατηγορίες είναι γραμματικές και αναφέρονται στην έκφραση και στον κώδικα, οι δύο τελευταίες είναι λογικές και αναφέρονται

στο περιεχόμενο και στο αντικείμενο αναφοράς. Πολλές περιπτώσεις οφείλονται στη λειτουργική εκμετάλλευση της δυνατής ποικιλίας, που καθιερώθηκε γενικά ή κατά γραμματειακά είδη (πρβ. παρώνυμα, π.χ *φτηνός – φτενός, φόρα – φορά,* παροιμίες και γνωμικά, που δίνουν στο λόγο χαρακτήρα λαϊκής σοφίας και πείρας ζωής, ορισμούς, αρχαϊσμούς κλπ., πρβ. Σετάτο, 1992).

2) Συνδυασμοί στοιχείων σε παραδειγματικές σχέσεις

Οι μετατροπισμοί μπορούν να εμφανίζονται μεταξύ φρασεολογικών ενοτήτων (βλ. και 4.25), π.χ. *άκρες μέσες = πάνω κάτω* (πρβ. *–Όχι πάνω – Πού; κάτω;*)

3) Συνδυασμοί στοιχείων διαφορετικών συστημάτων

Εκτός από συνδυασμούς διαφορετικών γλωσσικών συστημάτων (π.χ. *γρανίτα παγωτό* κλπ.) και τους μετατροπισμούς που αφορούν τη χρήση ξένων λέξεων (π.χ. *μπάσκετ* αντί *καλαθόσφαιρα* κλπ.), εμφανίζονται μετατροπισμοί μεταξύ διαφορετικών σημειωτικών συστημάτων (π.χ. κινηματικό σημείο κατάνευσης αντί της βεβαίωσης *ναί)* και συνδυασμοί των συστημάτων αυτών (π.χ. *εδώ!* + κινηματικό δεικτικό σημείο = *έλα εδώ!* κλπ.).

4.9 Συμπεράσματα

Οι μετατροπισμοί εμφανίζονται σ' όλες τις διαστάσεις, λειτουργίες κλπ. της γλώσσας και στηρίζονται στην ποικιλία, διαφοροποίηση, ισοδυναμία κλπ. των ερμηνευμάτων. Συνήθως δεν αποτελούν ταυτόσημες (απόλυτης συνωνυμίας) εκφράσεις, εφόσον μ' αυτούς επιτυγχάνεται η αλλαγή της οπτικής γωνίας από την οποία γίνεται αισθητή η πραγματικότητα φαινομένων, σκέψεων, φαντασίας κλπ. και προσεγγίζεται η συνθετικότητα και πολυπλοκότητα του κόσμου και των συνειδητών και υποσυνείδητων, νοητικών και ψυχοβιολογικών, καταστάσεων. Το λεξιλόγιο κατηγοριοποιεί τις έννοιες και τα φαινόμενα του κόσμου σε οργανωμένο σύστημα, η γλώσσα όμως έχει και τη δυνατότητα (ανάλογα με το σύστημά της) να τροποποιεί και να μεταφέρει στοιχεία μιας κατηγορίας σε άλλη, επιδιώκοντας έτσι να εκφράσει την πολύπλοκη πραγματικότητα αλλά και ελευθερώνοντας τη σκέψη και τη φαντασία προς τη σύλληψη ανύπαρκτων (ίσως προσωρινά) δομών και καταστάσεων. Οι μετατροπισμοί επιτρέπουν τη διεξοδι-

κότερη ή την οικονομικότερη έκφραση κατά περίσταση, π.χ. πρότασης, κειμένου κλπ. με μια λέξη (όνομα, αντωνυμία κλπ.) ή λέξης (ονόματος, αντωνυμίας, ρήματος κλπ.) με μια φράση, πρόταση κλπ. (πρβ. αντίθετα γλώσσες όπως η characteristica universalis, που πρότεινε ο Leibniz). Από γλωσσολογική άποψη, τέλος, βοηθούν στην ανεύρεση (στατιστικά) βασικών κατηγοριών μιας γλώσσας, π.χ. για την ΚΝΕ στη σύνταξη (υποκείμενο – κατηγόρημα, αντικείμενο – κατηγορούμενο, προσδιορισμός, αντίτυποι, άρθρο), στο τυπικό (σχέσεις: κατηγορίες κλίσης, προθέσεις, σύνδεσμοι), στο λεξιλόγιο (λέξεις: απλές – παράγωγες – σύνθετες – ξένες, φρασεολογικές ενότητες – ιδιωτισμοί, τυποποιημένες φράσεις: παραθέματα, παροιμιακές φράσεις κλπ.) ,στα μέρη του λόγου (ουσιαστικό, επίθετο, ρήμα, επίρρημα), και στην ερμηνεία της ιστορικής της εξέλιξης (πρβ. την απώλεια της δοτικής, που αντικαταστάθηκε από εμπρόθετο).

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

3. Η ΑΠΟΔΕΚΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Εισαγωγικά

Η αποδεκτότητα αναφέρεται στις πραγματώσεις της γλώσσας που είναι σωστά σχηματισμένες, γίνονται εύκολα κατανοητές και διαθέτουν φυσικότητα, έχουν δηλ. συνήθως το χαρακτηριστικό της γραμματικότητας (όχι όμως αντίστροφα), αν και η εξάρτηση από τις περιπτώσεις γλωσσικής επικοινωνίας επιτρέπει μικρότερες ή μεγαλύτερες αποκλίσεις απ' αυτήν (πρβ. γλωσσική ικανότητα – επιτέλεση, με ανακόλουθα, αναμείξεις επιπέδων γλώσσας, ελλείψεις μνήμης, σημασιολογικές αντιφάσεις, δυσκολίες κατανόησης κλπ.). Η έρευνα και εξέταση της αποδεκτότητας είναι σημαντική για τη γλωσσολογία, όπως φαίνεται π.χ. από τις διάφορες μελέτες που περιλαμβάνουν στο υλικό τους κλίμακα μη αποδεκτών προτάσεων (δήλωση με ?, ??, *).

2. Αποδεκτότητα και μη αποδεκτότητα

2.1 Αποδεκτότητα και γλωσσικό σύστημα

Η αποδεκτότητα συνδέεται με τη νομοτέλεια, συστηματικότητα, κανονικότητα της γλώσσας ως σημειωτικού συστήματος (πρβ. γραμματικότητα), δηλ. ως προς τις σημειωτικές διαστάσεις

- σημαντική: πρβ. υπερβολική χρήση ιδιαίτερων, ειδικών σημασιών λέξεων, ξένων λέξεων, νέων σημασιών
- συντακτική: πρβ. ασυνταξίες που δεν εμποδίζουν την κατανόηση, ακραίες περιπτώσεις όπως η έλλειψη συντακτικής ορθότητας στο λόγο ξένων (κάποτε λέξεις απλώς στη σειρά επιτρέπουν την κατανόηση), αλλά και σωστή σύνταξη με πλαστές λέξεις (που χρησιμοποιούνται κάποτε από γλωσσολόγους, όπως ο Fortunatov, πρβ. και παραδείγματα όπως το γνωστό colorless green ideas sleep furiously

του Chomsky)

- πραγματολογική: πρβ. νεολογισμούς στη χρήση της γλώσσας
- σιγματική: πρβ. νεολογισμούς στη δήλωση αντικειμένων, όντων
- αξιολογική: πρβ. κακή χρήση επιπέδων γλώσσας (κωδίκων κλπ).
- φωνητική / φωνολογική: φωνήματα εκτός συστήματος (π.χ. ζοφώρ, διαλεκτικά στοιχεία: έρρινη προφορά, κωφωτικά χαρακτηριστικά)

πρβ. και λάθη και σφάλματα (βλ. Σετάτο, 1991), επιδράσεις παλαιών μορφών της γλώσσας (αρχαία και μεσαιωνικά ελληνικά, πρβ. λόγια στοιχεία), βλ. και 2.2.

2.2 Μορφές αποδεκτότητας

Η αποδεκτότητα παρουσιάζει κλίμακα: αποδεκτά – λίγο αποδεκτά (ημιαποδεκτά) – αδύνατα (π.χ. η επίταξη του άρθρου στο ουσιαστικό), ανάλογα με το σύστημα (λάθη, σφάλματα), τη νόρμα (στοιχεία διαλεκτικά, εκτός κώδικα κλπ.), το ιδιόλεκτο (ιδιολεκτήματα), την ομιλία ξένων (ξενισμοί), την έκφραση (φωνητικά, όπως δυσπρόφερτες λέξεις, πρβ. γλωσσοδέτες, περίπλοκη σύνταξη κλπ.) και το περιεχόμενο (ακολουθίες αρνήσεων, γενικών, τροπικοτήτων, βλ. 3.4 κλπ.), την ταχύτητα ή πυκνότητα σκέψης και έκφρασης, τη μεταφραστική απόδοση κλπ. Αυτά που ενδιαφέρουν περισσότερο (πρβ. και συζητήσεις για "σωστά" ελληνικά κλπ.) είναι όσα παραβαίνουν ελάχιστα το σύστημα της γλώσσας, δηλ. δεν συμφωνούν με τη νόρμα, έχουν περιορισμένη ή ιδιολεκτική έκταση (νεολογισμοί, αγεκτοί ως ένα βαθμό ξενισμοί κλπ.) ή ακόμα όσα δεν εμφανίζονται ενώ το σύστημα δεν τα απαγορεύει.

2.3 Ερμηνεία των μη αποδεκτών πραγματώσεων

Αιτία της μη αποδεκτότητας μπορεί να είναι κατά περίπτωση:

- άγνοια (διαφόρων μορφών) του γλωσσικού συστήματος
- ελλιπής μάθηση και εξάσκηση στη χρήση της κοινής γλώσσας, π.χ. διαλεκτικές επιδράσεις που εξακολουθούν να υπάρχουν, μικροαποκλίσεις (πρβ. οικογενειακή γλώσσα, ιδιολεκτικά στοιχεία κλπ.), πρβ. την εκμάθηση της γλώσσας από τα μικρά παιδιά
- λανθασμένα πρότυπα ομιλίας

- βιολογικά αίτια, π.χ. κατάσταση υγείας (πυρετός, πρβ. παραμιλήματα, μέθη, κατάσταση δοντιών κλπ.), ακραίες καταστάσεις όπως ποικίλες μορφές αφασίας κλπ., μόνιμα ή παροδικά
- ψυχολογικά αίτια: έντονες συναισθηματικές καταστάσεις (οργή, τρόμος κλπ., πρβ. "*έχασε τα λόγια του*", έλλειψη προσοχής, αδιαφορία, αίσθημα μειονεξίας (π.χ. όταν βλέπουμε ότι δεν μπορούμε να φτάσουμε τον συνομιλητή μας στην καλή χρήση της γλώσσας), ακραίες καταστάσεις όπως ψυχασθένειες κλπ., ταχύτητα σκέψης ± λόγου
- αλλαγές σκέψης, θέματος ομιλίας λόγω περιστάσεων (παρεμβολές, διακοπές κλπ.)
- ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά και αντιλήψεις: η ιδιολεξία, που χαρακτηρίζει λίγο πολύ κάθε ομιλητή, είναι αιτία συχνών παραδειγμάτων μη αποδεκτότητας.

Εκτός από τα ακούσια παραδείγματα μη αποδεκτών γλωσσικών πραγματώσεων, υπάρχουν και εκούσια, για λόγους ειρωνείας, παικτικής διάθεσης, μίμησης (π.χ. γλώσσα μικρών παιδιών από ηλικιωμένους για καλύτερη δήθεν συννενόηση μ' αυτά, μίμηση ιδιολέκτων κλπ.), προσωπικό ύφος (π.χ. στη λογοτεχνία, πρβ. τα *γράψαντας* κλπ. του Σκαρίμπα κλπ.)

2.4 Αποτελέσματα μη αποδεκτών πραγματώσεων

Οι μη αποδεκτές (σε ποικίλους βαθμούς) πραγματώσεις της γλώσσας μπορούν να ακολουθούνται από κατανόηση ή παρανόηση (όπως φαίνεται από τις επιπτώσεις τους στη συνομιλία και στη συνέχισή της), από κριτική ή μη κριτική στάση (ανάλογα και με τις γλωσσικές αντιλήψεις, εξωτερικευμένη, π.χ. με διορθώσεις των εκφωνημάτων από τον ακροατή, ή εσωτερική, π.χ. κρίσεις για τη γλωσσική παιδεία του ομιλητή), από ανάδραση ή χωρίς ανάδραση (π.χ. όταν ο ομιλητής διορθώνει αμέσως ένα εκφώνημά του ή αντίθετα το αφήνει, διότι το έχει συνηθίσει ή δεν το θεωρεί αναγκαίο, εφόσον άλλα προέχουν στο μυαλό του, ή δεν το αντιλαμβάνεται κλπ.).

Από ιστορική άποψη μια γλωσσική πραγμάτωση ελαττωμένης ή μικρής αποδεκτότητας (πρβ. jargon) μπορεί να εξελιχθεί σε ενισχυμένης (εξάπλωση, πρβ. μόδα) και τελικά κανονικής αποδεκτότητας (πρβ. νόρμα).

2.5 Εκτίμηση της αποδεκτότητας

Η προβληματικότητα των περιπτώσεων αποδεκτότητας οφείλεται και στις διαφορετικές εκτιμήσεις κατά ομιλητές και ομάδες ομιλητών του βαθμού των, της σημασίας των κλπ., που αποτελεί και μια πλευρά της φύσης των, δηλ. η ποικιλία των απόψεων και στάσεων συμβάλλει στη δημιουργία τους (υπάρχουν όμως και περιπτώσεις διαφορετικών εκτιμήσεων χωρίς να τίθεται θέμα αποδεκτότητας).

Ο βαθμός της αποδεκτότητας των γλωσσικών πραγματώσεων φαίνεται από τα αποτελέσματα και τις επιπτώσεις της στη γλωσσική επικοινωνία (βλ. και 2.4), όπου εξαρτάται από τις εκτιμήσεις σχετικά με

- τον συνομιλητή μας: σε έναν ξενόφωνο δεχόμαστε περισσότερα μη αποδεκτά στοιχεία, σε έναν διαλεκτικό ομιλητή περισσότερα διαλεκτικά χαρακτηριστικά στη χρήση της κοινής κλπ.
- το τελικό αποτέλεσμα: αν παρά τα μη αποδεκτά στοιχεία επιτυγχάνεται επικοινωνία, τα ανεχόμαστε, αλλιώς εγκαταλείπουμε τη χρήση της γλώσσας μας, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, και καταφεύγουμε σε άλλη γλώσσα ή σε άλλα συστήματα επικοινωνίας (π.χ. σε κινηματικά σημεία)
- τη στάση απέναντί τους: κατά πόσο είναι κανείς διατεθειμένος να δεχθεί, να ανεχθεί, να πρσπαθήσει να παρακολουθήσει ένα φορτισμένο με μη αποδεκτά στοιχεία λόγο.

Η ποικιλία των περιπτώσεων και των εκτιμήσεων είναι μεγάλη, πρβ. ιδιαίτερες περιπτώσεις όπως όταν το μη αποδεκτό είναι η έλλειψη τύπων (π.χ. *πώς θα πείτε στη δημοτική το "επρόκειτο";*, όπου υπονοείται ότι η δημοτική είναι φτωχή γλώσσα, εφόσον δεν μπορεί να καλύψει όλες τις ανάγκες και θα πρέπει να χρησιμοποιούμε πολύ περισσότερα καθαρευουσιάνικα στοιχεία, αλλά πρβ. λόγια στοιχεία της κοινής νεοελληνικής και εκφράσεις όπως *ήταν να* κλπ.) ή όταν μια έκφραση, που αποτελεί παράφραση μιας άλλης συνθετότερης, είναι τόσο αναλυτική που καταντά ενοχλητική (σαν να μιλά σε μικρό παιδί που δεν καταλαβαίνει).

2.6 Προβλήματα

Η απάντηση στο ερώτημα τί είναι αποδεκτό στην κοινή νεοελληνική

(ΚΝΕ) δεν είναι απλή και εύκολη. Θα μπορούσε να βασιστεί κανείς στην εικόνα που παρουσιάζουν οι ποικίλες αντιλήψεις για τη νόρμα ή ακόμη και για το σύστημα, στηριζόμενος στην πραγματικότητα των χρήσεων, των ιδιολεκτικών αντιλήψεων, των διδασκαλικών προτύπων κλπ. (πρβ. γλωσσικό ζήτημα, "σωστά" ελληνικά κλπ.), αλλά η αποδεκτότητα δεν συμπίπτει σε όλα με το σύνολο των χρήσεων, που κάποτε παρουσιάζουν πραγματώσεις μη αποδεκτές (π.χ. λάθη που ερμηνεύονται κατά περίπτωση), και φαίνεται να δηλώνει την περιοχή όπου η πραγματικότητα των χρήσεων και εκφορών δημιουργεί τις προϋποθέσεις και βάσεις εξελίξεων (άλλες πραγματώσεις δεν έχουν μέλλον, άλλες έχουν, ενσωματώνονται σιγά σιγά, ερμηνεύονται μέσα στο σύστημα, όπου παίρνουν θέση, καλύπτουν κενά, εκφράζουν νέες γλωσσικές κατηγορίες κλπ.). Η μελέτη της αποδεκτότητας μπορεί να περιλάβει και πειραματική εξέταση του τί μπορεί να λεχθεί και τί δεν λέγεται στην ΚΝΕ, π.χ. με αλλαγές ενός κειμένου προς την κατεύθυνση ασάφειας, ανάμειξης διαλεκτικών ή ξένων στοιχείων, επιπέδων γλώσσας κλπ. (πρβ. εκθέσεις μαθητών κλπ.) ή με διερεύνηση συνδυασμών στοιχείων, συντάξεων κλπ. που δεν χρησιμοποιεί ή δεν εκμεταλλεύεται η ΚΝΕ (πρβ. νεολογισμούς, ξένες επιδράσεις, λογοτεχνική γλώσσα κλπ.). Πρέπει συνεπώς να εξεταστούν

1) η στάση των ομιλητών απέναντί της, που αποτελεί ένδειξη των γλωσσικών απόψεων του ομιλητή και ερμηνεία των αντιδράσεών του

2) η σχέση δημοτικών και λόγιων στοιχείων (πρβ. την ιστορία του γλωσσικού ζητήματος, όπου η καθαρεύουσα αποτέλεσε, ανάλογα με τις μορφές της: αρχαΐκές, απλοποιημένες, ανάμεικτες κλπ., ιδιαίτερες περιπτώσεις μη αποδεκτότητας για το δημοτικό γλωσσικό αίσθημα, καθώς οι χρήστες της, στη γραπτή κυρίως γλώσσα, προσπαθούσαν να προσαρμοστούν, κατά τις ικανότητές τους και συνήθως με πενιχρά αποτελέσματα, σε μια μη φυσική σ' αυτούς γλωσσική μορφή), που δημιουργούσε παλαιότερα κοινωνιολογικά και ψυχογλωσσικά προβλήματα (πρβ. τα μη αποδεκτά στο γλωσσικό αίσθημα της μητρικής γλώσσας λόγια στοιχεία, εφόσον τα μικρά παιδιά δεν μάθαιναν να μιλούν στην καθαρεύουσα και μόνο σ' αυτήν, όπως ο Μονταίνιος λέγεται ότι έμαθε πρώτα τα λατινικά, και αν συνέβη κάποτε αυτό οι επαφές με τα μεγάλα πλήθη άλλαζαν την κατάσταση)

3) οι ψυχολογικές επιπτώσεις της χρήσης μη αποδεκτών στοιχείων παρά τις προθέσεις μας (πρβ. αισθήματα αυτοκριτικής, μειονεξίας κλπ.), αλλά και οι περιπτώσεις υφολογικής αναρμοδιότητας (κακή χρήση επιπέ-

δων γλώσσας κλπ. στην επιτέλεση, όπου όμως υπάρχουν και περιπτώσεις που κάνουν ζωηρότερο, ζωντανότερο, φυσικότερο το λόγο και μπορούν να γίνουν γι' αυτό αντικείμενο συνειδητής εκμετάλλευσης, π.χ. στη λογοτεχνία)

4) τα λάθη και σφάλματα (βλ. και Σετάτο, 1991α), που είναι φανερό ότι έχουν σχέση με μη αποδεκτές πραγματώσεις της γλώσσας. Η σχέση αυτή ποικίλλει ανάλογα με τη στάση του ομιλητή απέναντί τους. Μια αυστηρή θέση και απαίτηση σωστού λόγου και χρήσης της γλώσσας σ' όλες τις περιπτώσεις επικοινωνίας είναι φυσικό να διακρίνει περισσότερες μη αποδεκτές πραγματώσεις, ενώ αντίθετα μια πληρέστερη γνώση των ποικιλιών της γλωσσικής επικοινωνίας θα πρέπει να εμφανίζεται ανεκτικότερη. Η ακριβής και ορθή έκφραση εξάλλου δεν είναι πάντα η επικοινωνιακά ορθότερη, πρβ. την καθημερινή επικοινωνία μεταξύ μελών μιας οικογένειας, φίλων, συναδέλφων κλπ. με τις περιπτώσεις επίσημου λόγου σε δικαστήριο, επιστημονική συζήτηση κλπ. ή τη διαφορά προφορικού – γραπτού λόγου (δικαιολογημένη και μη δικαιολογημένη έλλειψη αποδεκτότητας). Οι δύο περιοχές διατέμνονται και επικαλύπτονται ενμέρει.

5) τη δημιουργικότητα της γλώσσας: η γλωσσοπλαστική ικανότητα, η χρησιμοποίηση ανεκμετάλλευτων δυνατοτήτων του γλωσσικού συστήματος, ο πειραματισμός με τη γλώσσα, οι ακραίες μορφές της ελλειπτικότητας και της υπερφόρτισης του λόγου κλπ. αποτελούν μορφές γλωσσικών πραγματώσεων γνωστές από την ιστορία της λογοτεχνίας (εμφανίζονται λίγο πολύ σ' όλες τις εποχές, που μπορούν να διαφέρουν σε κλασικότητα – μοντερνισμό κλπ.).

3. Περιπτώσεις αποδεκτότητας και μη αποδεκτότητας

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι περιπτώσεις αποδεκτών και μη αποδεκτών πραγματώσεων της γλώσσας (πέρα απ' όσα επιβάλλουν τα καθολικά χαρακτηριστικά των γλωσσών) είναι ποικίλες και δεν είναι δυνατό να απαριθμηθούν όλες, π.χ. οι αδύνατες εκφορές (που παραβαίνουν βασικούς κανόνες του γλωσσικού συστήματος), αν και η εξέτασή τους είναι πολύ χρήσιμη, ιδίως με τη μορφή αντιπαραθετικής ανάλυσης της ΚΝΕ με ξένες γλώσσες ή με τα αρχαία ελληνικά, γιατί μας οδηγεί στη διαπίστωση βασικών (και κάποτε κρυφών) χαρακτηριστικών της γλώσσας μας. Ιδιαίτερα διαφωτιστικές είναι οι περιπτώσεις όπου παρουσιάζεται κλίμακα (βαθμοί)

αποδεκτότητας, όπου πραγματώσεις επιτρεπτές από το σύστημα δεν γίνονται, λιγότερο ή περισσότερο, αποδεκτές (πρβ. τις γνωστές περιπτώσεις εγκιβωτισμού όπως **το βιβλίο που ο άνθρωπος που το παιδί που ήταν στο σπίτι άφησε είδε είναι ...* αλλά *το βιβλίο που άφησε ο άνθρωπος που είδε το παιδί που ήταν στο σπίτι είναι ...* κλπ.), όπου πλησιάζουμε τις ακραίες δυνατότητες του συστήματος (πρβ. πραγματώσεις του γραπτού λόγου που δεν θα μπορούσαν να εμφανιστούν στον προφορικό, περιπτώσεις όπως το Finnegans Wake του Joyce κλπ.) κλπ., που μας βοηθούν να κατανοήσουμε έμμεσα τις διαδικασίες του εγκεφάλου που σχετίζονται με τη γλώσσα. Η εξέταση ειδικών περιπτώσεων (π.χ. **αναθάνατος, *ξεξανακρεμνώ* κλπ.) είναι χρήσιμη, επειδή μας δίνουν κάποτε τη δυνατότητα να εξηγήσουμε και άλλα φαινόμενα (κρυμμένες γλωσσικές διαστάσεις και νομοτέλειες).

Οι περιπτώσεις μπορούν να καταταχτούν στις εξής περιοχές:

3.1 Φωνητική

- αλλαγές φωνηέντων κλπ: [διatitís] αντί [διetitís] (πρβ. ίσως *διαταγή, διακόπτω, διαχειριστής* κλπ.,), [akuluθún] αντί [akoluθún] (προχωρητική ή υποχωρητική αφομοίωση), [ipirisía] αντί [ipiresía] παρά την συνηθισμένη τροπή του i σε e δίπλα σε r), [enomatárxis] αντί [enomotárxis] (πρβ. *σωματάρχης, ταγματάρχης*, αναλογικά), πρβ. και *τέσσερα – τέσσαρα, –nd- – -d–* (νεότεροι ομιλητές) κλπ.
- ο τονισμός: *μιά προσπάθεια σχολίου ... σχόλιου πάνω στο θέμα του* ... (από εισαγωγή ταινίας στην τηλεόραση· από τις σπάνιες περιπτώσεις όπου προτιμάται σε λόγιες λέξεις η αμετακινησία του τόνου προς αποφυγή σύγχυσης: *σχολίου – σχολείου*), *φάρμακου – ?φαρμάκου* (*η γεύση του φάρμακου*), *φαρμάκων –?φάρμακων* (*κιβώτια φαρμάκων*), ακρώνυμα όπως *ΟΛΜΕ* αλλά μερικοί *ΌΛΜΕ* (διαφορά μεταξύ σχετιζόμενων και άσχετων με την οργάνωση), πρβ. *ΠΆΟΚ (ο) – ΕΌΚ (η)* όπου είναι μάλλον ανύπαρκτη η ποικιλία τονισμού, ξένα πολυσύλλαβα ονόματα σε λατινική γραφή (π.χ. *ál Fatáh, háPoel* κλπ., όπου οι έλληνες εκφωνητές τονίζουν τα άτονα άρθρα αραβικής και εβραϊκής), διαφορές όπως *έχω κάτι τί να σου πώ – μου είπε κατιτί που με άφησε άναυδο, κάθεται εδώ παραπάνω – κάθεται πάρα πάνω* κλπ., *ρωσικά – ρώσικα* (λαϊκό), *διαβάσαμε – διάβασαμε / διάβασάμε* κλπ.

– γλωσσοδέτες, παρηχήσεις κλπ.: *άσπρη πέτρα ξέξασπρη κι απ' τον ήλιο ξεξασπρότερη, ο παπάς με την παχιά φακή* κλπ. Οι γλωσσοδέτες στηρίζονται στην επιδίωξη γρήγορης και σωστής προφοράς κατά την επανάληψη ενός εκφωνήματος (που δεν αποτελεί κανονικό φαινόμενο της ομιλίας, εκτός περιπτώσεων προσευχών κλπ.), χωρίς προσοχή στο περιεχόμενο, και στη συσσώρευση δυσπρόσφερτων συνδυασμών φθόγγων (πρβ. και προφορά ξένων γλωσσών), με αποτέλεσμα κωμικές παραποιήσεις (μη αποδεκτές αρθρώσεις κλπ.) και αντικαταστάσεις.

3.2 Μορφολογία

Η σύνθετη (μέ βάση τη δημοτική και στοιχεία λόγια, λαϊκά, διαλεκτικά, ξένα) μορφή της ΚΝΕ (πρβ. διφυΐα και πολυμορφία λεξιλογίου, συνδυασμών φωνημάτων, κλίσης, σύνταξης κλπ.) εμφανίζεται και στη μορφολογία (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1991), προσδίνοντας στους τύπους ιδιαίτερες φορτίσεις και επιτυγχάνοντας χρήσιμες διακρίσεις (πρβ. επίπεδα γλώσσας). Υπάρχουν όμως και προβληματικοί σχηματισμοί που οφείλονται σε ανάγκες πλήρους κλίσεως, σε κενά που πρέπει να πληρωθούν γρήγορα κατά την ομιλία, όπου δεν προσφέρονται αντίστοιχες εύκολες λύσεις στην ΚΝΕ (εδώ φαίνεται και η ανάγκη καλλιέργειας της ΚΝΕ στην εγκύκλια παιδεία), σε ακαταστάλακτους σχηματισμούς κλπ. Έτσι κοντά στα μη αποδεκτά (π.χ. **του σπιτακιού, *του σπιτουλιού* κλπ., εκτός αν πρόκειται για ενσυνείδητο αστεϊσμό για ποικίλους λόγους) ή στα σχεδόν μη αποδεκτά (π.χ. ?? *προσεπιδιακατέχομαι, όσοι την αχαρίστησαν οπόταν ευτυχούσαν* (Λόγος παρηγορητικός περί Δυστυχίας και Ευτυχίας), που δείχνει ότι το *αχάριστος* δεν αναλύεται αποκλειστικά με λογικά τυπικό τρόπο, πρβ. και *ἀσυνέτημι τῶν ἀνέμων στάσιν* του Αρχίλοχου) παρατηρούμε

– *του σίδερου – ? του σιδέρου, του σιδήρου – ? του σίδηρου, του πανεπιστημίου – του πανεπιστήμιου* (νεότεροι ομιλητές), *των δύο – των δυονών – ? των δύων* (επίδραση της κλίσης), *του σίγματος* (αναλογικά με τα σε *–μα*), *της Καλλιφόρνια* (ως άκλιτο), *ενός – μιανού* (λαϊκό), *του 61 [εξηνταένα] ανθρώπου* (άγνοια των τακτικών αριθμητικών κλπ.) κλπ., πρβ. *και του περιστεριού – του Περιστερίου*
– *το τάνξ – το τάνκ, τα πέναλτι – τα πέναλτις* κλπ. (από γνώστες της ξένης γλώσσας), *τρία – τρίο, νησιά – νησά* κλπ. (από διαλεκτικές

επιδράσεις)

- κοντά στα *–ουν –ούνε* κλπ., στους διπλούς αορίστους (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1991, §§ 934–937, όπου ο τύπος σε *–σα* είναι δημοτικός ή λόγιος και ο τύπος σε *–ξα* συνήθως λαϊκός, π.χ. *σκούντησα – σκούντηξα, δίστασα – δίσταξα, άγγισα – άγγιξα, πήδησα – πήδηξα.* πρβ. και φρασεολογία: *βούιξε ο τόπος – ?βούισε ο τόπος*), υπάρχουν *τα έφτασα – ??έφταξα, κράτησα – ?? κράτηξα, φύσηξα –? φύσησα* (πρβ. *φύσηξε δυνατός αέρας –? φύσησε δυνατός αέρας*), *αποκαλέστηκε – αποκλήθηκε* (δημοτικότερο – λογιότερο), *επρόκειτο – ? πρόκει(ν)ταν* (απόπειρα δημοτικής κλίσης λόγιου στοιχείου), *παράγγειλε! – παρήγγειλε!* (διαδεδομένο), (*νικιέμαι*) ? *νικιέμασταν / νικιόμασταν – (?ηττώμαι) ηττόμασταν / ηττώμεθα, να διαγνωσθεί – ? να διαγνωστεί* (πρβ. **διαγνωρίζω, ? διαγιγνώσκω*)
- *εγγεγραμένος – ? εγγραμμένος, συντετριμμένος – συντριμμένος, ? ξαναδιαβασμένο*
- *απλώς–απλά* αλλά μερικοί χρησιμοποιούν και για τα δύο τον τύπο *απλά* (πρβ. *απλώς ζώ – ζώ απλά, απλά ζώ – απλά* (=απλώς) *ζώ*)
- καθιερωμένες φρασεολογικές ενότητες: *άλλα των αλλών, ποτέ των ποτών.*

3.3 Σύνταξη

Η καθημερινή ομιλία παρουσιάζει μεγάλη κλίμακα αποδεκτότητας συντακτικών εκφορών (συχνά και με λάθη, σφάλματα, ελλείψεις, ανακολουθίες κλπ.), που δεν γίνεται συνήθως αντιληπτή, γιατί οι ομιλητές βοηθούνται στη σωστή ερμηνεία των γλωσσικών πραγματώσεων από το πλαίσιο και την περίσταση επικοινωνίας. Κάποτε όμως δημιουργούν απορίες, συγχύσεις κλπ. και πρέπει να διευκρινιστούν με πρόσθετη χρήση της γλώσσας. Η συντακτική εκφορά αποτελεί μια γλωσσική περιοχή, όπου μπορούν να εμφανιστούν ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά, επιδράσεις ποικίλων γλωσσικών μορφών (λόγια, λαϊκά, διαλεκτικά, ξένα στοιχεία, μιμήσεις κλπ.), νεολογισμοί (συγγραφείς: λογοτέχνες, επιστήμονες κλπ.) κλπ.

Από τη μεγάλη ποικιλία των περιπτώσεων αναφέρονται εδώ μερικά παραδείγματα

- σειρά όρων: *γραμμένα έχω πολλά – *γράψει έχω πολλά, έχω γράψει*

πολλά – ? έχω πολλά γράψει κλπ.

- *είδα τον εαυτό μου στο τζάμι – ? με είδα στο τζάμι* κλπ.
- *στον κήπο που παίζουν τα παιδιά* (= *στον οποίο ... / όπου ...*), *αυτοκτόνησε με το πιστόλι που είχε εκτελέσει τους γονείς της ερωμένης του* (τίτλος ειδήσεως σε εφημερίδα, = ... *με το οποίο ...*) κλπ.
- *είναι του Γιάννη, μέλος της ομάδας ...* (= *μέλους ...*) κλπ.
- *ερωτευόμενη επαναστάτες – ? ερωτευμένη επαναστάτες* κλπ.
- *όπου εκεί τα είχε χάσει στο πάρκο τα χρήματα* (= *εκεί όπου είχε χάσει, στο πάρκο, τα χρήματα*) κλπ.

3.4 Σημασία

Σωστές συντακτικά εκφορές γίνονται με δυσκολία αποδεκτές ή είναι αδύνατες, όταν ο ακροατής δυσκολεύεται να παρακολουθήσει τις σημασιολογικές σχέσεις των στοιχείων του εκφωνήματος, όπως

- σειρά γενικών: *σε περιοχή λόφου λίμνης επαρχίας κράτους της Ευρώπης – σε περιοχή ενός λόφου μιάς λίμνης μιάς επαρχίας ενός κράτους ...* (με το αόριστο άρθρο πιο αποδεκτές και ακόμη περισσότερο όταν υπάρχουν παύσεις μεταξύ τους, όπου όμως είναι δυνατή και μια παρατακτική ερμηνεία τους), *ο ανεψιός της κόρης της ξαδέλφης του θείου της πεθεράς της μητέρας μου*
- σειρά αρνήσεων, τροπικοτήτων κλπ. : ?? *δέν είναι απίθανο να μήν είναι αδύνατο να μή μπορεί να μή γίνει αυτό* (=*είναι πιθανό να είναι δυνατό να μπορεί να γίνει αυτό*) κλπ.

3.5 Λεξιλόγιο, φρασεολογία

Η αποδεκτότητα των στοιχείων του λεξιλογίου αφορά τους νεολογισμούς (διάφορα στάδια καθιέρωσης κλπ.), τη χρήση σύμφωνα με τα επίπεδα της γλώσσας (*μήπως – σάματι, κόμης – κόντες* κλπ.), την καθιερωμένη φρασεολογία (*αριθμός τηλεφώνου – *τηλεφωνικός αριθμός*, πρβ. και *μέθοδος διδασκαλίας – διδασκαλική μέθοδος* = μέθοδος διδασκάλου, πρβ. *διδασκαλικό επάγγελμα – *επάγγελμα διδασκαλίας* κλπ., βλ. και 3.6).

3.6 Ύφος

Η περιοχή του ύφους (προφορικού – γραπτού, τυποποιημένου – προσωπικού κλπ.) προσφέρει αναρίθμητα παραδείγματα χρήσεων και πραγματώσεων (συνειδητών ή μη) των δυνατοτήτων του γλωσσικού συστήματος, αλλά και παρεμβολών και επιδράσεων άλλων συστημάτων, όπως επίσης και διαφορές απόψεων (κριτική εκφωνημάτων, γραπτών μορφών, προσωπικών χρήσεων κλπ., πρβ. κανονιστική γραμματική: "αδόκιμα", "δεν είναι ορθά και θα πρέπει να αποφεύγονται" κλπ., βλ. Τριανταφυλλίδη, 1991 κ.α.). Παραδείγματα:

- νέες λέξεις κλπ.: *πολιτισμικός* αντί *πολιτιστικός*, *εργασιακές σχέσεις – σχέσεις εργασίας*, *απροσδιοριστοποίηση* κλπ., πρβ. ποιητική γλώσσα (πρβ. τα "επιτρέπεται στην ποίηση" κλπ.), "αφελή" λαϊκό λόγο (βλ. Δαγκίτση, 1967) κλπ.
- μη καθιερωμένα: *πρόκειταν, είχε πηγαίνει*
- ιδιολεκτικοί σχηματισμοί: *τετραπερατούλης*
- γλώσσα σατιρικών, γελοιογράφων: π.χ. του Μπόστ, του Τακόπουλου
- ρητορικά σχήματα κλπ.: (π.χ. *του μέσα απο όλη αυτή τη διαδικασία τελικά εμφανιζόμενου στους συνομιλητές συμπεράσματος* κλπ.
- γραπτή γλώσσα: μακροσκελείς προτάσεις (π.χ. *έχει, πέρα απο κάθε επιτρεπτή περίπτωση και χωρίς να δίνει σε κανέναν σημασία, γιατί είναι παλιάνθρωπος, όπως το ξέρουν πιά όλοι, τελικά καταστρέψει το σύλλογο* κλπ., στην εκφώνηση όμως η χρήση επιπέδων λόγου διευκολύνει την πρόσληψη, πρβ. μορφές φιλοσοφικής γλώσσας, λογοτεχνικής κλπ.)
- καθιερωμένα λόγια στοιχεία (με τις φορτίσεις κλπ. της καθαρεύουσας): *οι Άθλιοι του Ουγκώ* (όπου μπορεί να ενυπάρχει και αμφισημία), *το Κράτος του ζόφου* του Τολστόι, *Εκ βαθέων* (De profundis) του Ουάιλντ, *βίος και πολιτεία*, *μέλας ζωμός*, *μαύρος χρυσός*, *βαρύ ύδωρ*, *Μέλας Δρυμός* κλπ., κάποτε και δημοτικά (*όσα δέ φτάνει η αλεπού τ' αφήνει κρεμαστάρια*), βλ. Τριανταφυλλίδη, 1947, 1974.
- σύνθετες καταστάσεις: *θα το πεί ή θα το κρύψει στον πατέρα ή τη μητέρα της σήμερα ή αύριο ή και στους δύο την ίδια στιγμή ή σ' άλλη ώρα, θα το πεί ή δέν θα το πεί ή θα το κρύψει ή δέν θα το κρύψει στον πατέρα της ή στην μητέρα της ή απο τον πατέρα της ή απο την μητέρα της* κλπ.

3.7 Ελλείψεις και δυσκολίες

Εκτός από τους αδύνατους σχηματισμούς (π.χ. **αγραμμένος*) η ΚΝΕ παρουσιάζει κενά σχηματισμών (π.χ. στην κλίση: γενική πληθυντικού των *ζάχαρες, ζηλιάρες* κλπ., πρβ. και την σπάνια γενική *του πολλύ*) και ελλείψεις (πρβ. Τριανταφυλλίδη, 1991, για ελλειπτικά ουσιαστικά, §§ 599–600, επίθετα, § 640, ρήματα, § 964 κλπ., όπως και απαρχαιωμένους σχηματισμούς: μεμονωμένοι τύποι, φρασεολογισμοί, κατάλοιπα, αλλά και τις περιπτώσεις αχρηστίας λόγω πραγματικών καταστάσεων, π.χ. το πρώτο ενικό πρόσωπο του ρήματος *ανατέλλω*, εκτός αν πρόκειται για αυτοειρωνεία, ή περιορισμένων χρήσεων σε ειδικά επίπεδα γλώσσας, π.χ. *που ρωτά δέ χάνει τίποτα* = αυτός που ρωτά..., πρβ. *που δέ φάει θεριό δέ θεριεύει* = όποιος δε φάει...). Τα κενά αυτά χρειάζεται κάποτε να συμπληρωθούν, επειδή το απαιτεί η κατάσταση γλωσσικής επικοινωνίας και έκφρασης, και αναπληρώνονται από ισοδύναμα στοιχεία (συνώνυμα, περιφράσεις κλπ.) ή από αδόκιμους σχηματισμούς και λιγότερο ή περισσότερο αποδεκτές πραγματώσεις της γλώσσας (π.χ. ? *το παιχνίδι του κρυφτού* / * *του κρυφτουλιού*, πρβ. αντί του (**παιδακιού* τα *μικρούου παιδιού* / *μικρού μικρού παιδιού* κλπ.).

Ορισμένες πραγματώσεις της ΚΝΕ παρουσιάζουν δυσκολίες και δημιουργούν συχνά λανθασμένα εκφωνήματα, που δίνουν αφορμή σε κριτικές, αν και γίνονται αναγκαστικά αποδεκτά, όπως λόγιοι σχηματισμοί που δεν συμφωνούν με το γλωσσικό αίσθημα της δημοτικής (π.χ. επίθετα σε *–ής, –ές*, μετοχές σε *–θείς* και συμφωνία όρων, *επέστρεφε!* κλπ). Η αβεβαιότητα των τύπων και συντάξεων των λόγιων στοιχείων της ΚΝΕ έχει επισημανθεί και ερευνηθεί ως προς τις αιτίες που την προκαλούν (έλλειψη γλωσσικού αισθήματος, ελλιπής μόρφωση κλπ.), χρειάζεται όμως εξειδικευμένη έρευνα των ποικίλων περιπτώσεων, όπως στο εκφώνημα...*η έδρα η κενωθείσα* (αβέβαιη προφορά) ...*ναί η κενωθείσα* ... (με βεβαιότητα), όπου ο ομιλητής είναι πιθανό να αναλογίστηκε ότι η μετοχή που εκφώνησε αποτελεί υπερβολικά λόγιο τύπο, αλλά αποφάσισε τελικά (με την επανάληψή της) να την χρησιμοποιήσει, επειδή θεώρησε ότι αποτελεί καθιερωμένη φρασεολογία τουλάχιστο σε κάποιους κύκλους ομιλητών (η αβεβαιότητα άλλων ομιλητών ίσως να οφείλονταν στην άθελη υποβολή σκαμπρόζικης έννοιας κλπ.). Δυσκολίες στην πραγμάτωση μπορεί να οφείλονται σε στοιχεία που βαδί-

ζουν προς εξαφάνιση ή που χρειάστηκε να σχηματιστούν για να καλύψουν κενά.

Οι ανάγκες του λεξιλογίου της ΚΝΕ, που προέκυψαν από την αλματώδη εξέλιξη και ανάπτυξη της νεοελληνικής κοινωνίας, με τις αλλαγές κάθε είδους (κοινωνικές, επαγγελματικές, οικονομικές, πολιτιστικές κλπ.) που είχε ως αποτέλεσμα, δημιούργησαν σειρά προβλημάτων ονοματοθεσίας. Μερικά από αυτά λύθηκαν με την καθιέρωση ορισμένων όρων (π.χ. *λεωφορείο, κοσμητόρισσα* κλπ.), που δεν είναι πάντα οι καλύτεροι από καθαρολογική άποψη, αλλά τελικά σημασία έχει η ομοιομορφία της χρήσης και η επικοινωνιακή αποτελεσματικότητα, πρβ. *ο νέος κοσμήτορας της Σχολής, η κ. Α. – η νέα κοσμητόρισσα της Σχολής* (, *η κ. Α.*) κλπ. Σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται περισσότεροι όροι, π.χ. *αυτοκινητάμαξα – οτομοτρίς, γκόλ – τέρμα* κλπ., με χρήσιμες συχνά διακρίσεις ως προς τα επίπεδα της γλώσσας, αλλά και με συχνές αμφισβητήσεις και αντικρουόμενες λύσεις, όπως στην περίπτωση της μετάφρασης του ***feedback*** με τους όρους *ανάδραση / ανατροφοδότηση* (ανεξάρτητα σε διαφορετικές επιστημονικές περιοχές), *κοσμητόρισσα* (τελική επιλογή μεταξύ πολλών όρων, όπως *κοσμήτρια, κοσμήτειρα*, παρά τη φόρτιση του παραγωγικού επιθήματος *–ισσα*) κλπ. Η κατάσταση αυτή ρευστότητας, ελλείψεων και αναγκών, διαμάχης ως προς τις προτεινόμενες λύσεις κλπ. δεν εμποδίζει την επικοινωνία και κατανόηση, αποτελεί πάντως μια δυσκολία (σε παλαιότερες εποχές εμφανίζονταν τα ίδια προβλήματα, όχι όμως στο σημερινό βαθμό, πρβ. ανάπτυξη επιστημών, προϊόντων, γνώσεων, επαφών), που δημιουργεί στους ομιλητές της ΚΝΕ ποικίλες αξιολογήσεις της αποδεκτότητας των λύσεων, συζητήσεις και κάποτε συγκρούσεις.

4. Συμπεράσματα

Η αποδεκτότητα λεξημάτων, σχηματισμών, συντάξεων, χρήσεων κλπ., που εμφανίζονται ή θα μπορούσαν να εμφανιστούν (όπως δείχνει η καθημερινή πείρα) στις πραγματώσεις της ΚΝΕ, αποτελεί ουσιαστική πλευρά της γλωσσικής πραγματικότητας στη χώρα μας (όπως και σε κάθε χώρα), δηλ. υπάρχει το σύστημα της ΚΝΕ, η νόρμα με τις υποποικιλίες της (πρβ. *περνούσαν – πέρναγαν*), οι ποικίλες χρήσεις (ομαδικές – ατομικές), οι νεολογισμοί (ξένες επιδράσεις: άκλιτες λέξεις, calques κλπ., νέα παραγωγή και σύνθεση, νέα φρασεολογία κλπ.), οι διαλεκτισμοί, οι αρχαϊσμοί (πρβ. και λαϊκά στοιχεία), τα λόγια στοιχεία κλπ. Η σύνθεση της ΚΝΕ δίνει την

ευκαιρία εμφάνισης σε ποικίλες μορφές αποδεκτότητας, εφόσον το σύστημα της γλώσσας και οι ποικίλες πραγματώσεις του (καθιερωμένες και τυποποιημένες – ατυποποίητες, παροδικές) δεν έχει χαρακτηριστικά αυστηρά λογικού ή μαθηματικού συστήματος (χωρίς κενά, εξαιρέσεις, περίεργους και αποκλίνοντες σχηματισμούς, απροσδόκητες μορφές και συντάξεις), πράγμα που δεν σημαίνει ότι λείπει η οργάνωση (πρβ. δυνάμεις αναλογίας, αναδομήσεως ποικίλων μορφών κλπ). Λόγω της ιδιαίτερης βαρύτητας και σημασίας που έχουν οι ανάγκες της επικοινωνίας, η γνώση του κόσμου μας, η ελευθερία της φαντασίας και η ακραία ελαστικότητα και δύναμη του γλωσσικού συστήματος, οι διαφορετικά αποδεκτές πραγματώσεις της γλώσσας σπάνια διακόπτουν τη γλωσσική επικοινωνία, επειδή το γλωσσικό σύστημα με τους κανόνες του και η αντίληψη των καταστάσεων επικοινωνίας (θέμα, συνομιλητές κλπ.) αποτελούν την πυξίδα ερμηνείας των εκφωνημάτων.

Η ποικιλία και το πλήθος των λιγότερο ή περισσότερο αποδεκτών πραγματώσεων της ΚΝΕ αποτελεί συνεπώς χαρακτηριστικό της φύσης αλλά κυρίως της χρήσης ενός γλωσσικού συστήματος και από την πλευρά αυτή δεν πρέπει να δημιουργεί υπέρογκες ανησυχίες, εφόσον στην καθημερινή επικοινωνία εκείνο που μετράει άμεσα είναι η αποτελεσματικότητα του λόγου. Πάντως και σ' αυτή την περιοχή (ακόμη περισσότερο βέβαια σε γραπτές ή επιμελημένες μορφές του προφορικού λόγου) ο υπερβολικός βαθμός και αριθμός μη εύκολα αποδεκτών πραγματώσεων μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα κατανόησης (πρβ. ασάφειες, αμφισημίες κλπ.), συχνά υποσυνείδητων συγκρούσεων (π.χ. όταν δεν χρησιμοποιείται το κατάλληλο για την περίσταση επίπεδο γλώσσας), δυσμενών κρίσεων (πρβ, γλωσσικά λάθη) κλπ. και γενικά να έχει αρνητική αποτελεσματικότητα η χρήση της γλώσσας. Γι' αυτό, αν δεν υπάρχει ιδιαίτερος και συνειδητός λόγος (π.χ. χαρακτηρισμός του ιδιολέκτου ενός προσώπου μυθιστορήματος, ειρωνεία, μίμηση κακού χειρισμού της γλώσσας, αδόκιμες πραγματώσεις της γλώσσας από ξενόφωνους κλπ.), πρέπει να καταβληθεί προσπάθεια για την καλύτερη κατοχή του κοινού γλωσσικού οργάνου (επίτευξη ομοιομορφίας της κανονιστικής μορφής της νόρμας σ' όλα τα επίπεδα της γλώσσας, με τη διδασκαλία και εκπαίδευση, με κοινά πρότυπα, διάδοση ανάγνωσης, φροντίδα για επιμελημένη γλωσσική μορφή στον τύπο, τα μέσα ενημέρωσης κλπ.), από ομαδικούς και δημόσιους φορείς (πολιτεία, οργανώσεις κλπ.), αλλά και από τα άτομα (εξάσκηση, αυτοκριτική, φροντίδα για βελτίωση,

ανάγνωση δόκιμων συγγραφέων κλπ.), χωρίς αυτό να σημαίνει δέσμευση της ελεύθερης εξέλιξης της γλώσσας (πρβ. στη λογοτεχνία την ενσυνείδητη επιδίωξη της επαρκέστερης και πιστότερης έκφρασης σύνθετων νοημάτων, συναισθημάτων, καταστάσεων κλπ., τη δημιουργική έκφραση σε προσωπικό ιδιολεκτικό επίπεδο κλπ.), όπως άλλωστε φαίνεται και από τα αποτελέσματα της διαχρονικής εξέλιξης, όπου αρχικά λίγο αποδεκτές πραγματώσεις επιβλήθηκαν τελικά και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εξελισσόμενου γλωσσικού συστήματος.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

4. ΙΔΙΟΛΕΚΤΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

1. Εισαγωγικά

Η ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής (ΚΝΕ), δηλ. η συγχρονική (κάποτε και διαχρονική) μελέτη της ιδιολεξίας, των εντελώς ατομικών χαρακτηριστικών και χρήσεων του γλωσσικού συστήματος, δεν έχει γίνει αντικείμενο συστηματικής μελέτης, αν εξαιρέσει κανείς τις περιπτώσεις που αφορούν τη γλώσσα συγκεκριμένων συγγραφέων κλπ. (πρβ. και τη μελέτη της απόκτησης της γλώσσας από ορισμένα παιδιά, όπου όμως η ατομική περίπτωση ενδιαφέρει ως δείγμα των σταδίων εκμάθησης της γλώσσας απ' όλους τους ομιλητές). Η ιδιολεκτολογία της ΚΝΕ, όπως και γενικά κατά γλώσσες, μειονεκτεί απέναντι των γενικευτικών από τη φύση τους γλωσσολογικών ερευνών, περιγραφών και αναλύσεων. Το ενδιαφέρον μιας ιδιολεκτολογίας δεν είναι βέβαια να περιγράψει όλα τα ιδιόλεκτα, πράγμα ανέφικτο, αλλά να εξετάσει τα προβλήματα που παρουσιάζονται στη περιγραφή, ανάλυση και αξιολόγηση των ιδιολέκτων, στην ιδιολεκτική χρήση της γλώσσας, που αποτελεί και την πρωταρχική εμπειρία των ομιλητών (σχετικά με τη γλώσσα των ίδιων, των άμεσων συνομιλητών τους, των άγνωστων και νέων προσώπων με τα οποία έρχονται σε γλωσσική επικοινωνία κλπ.), και στις δυνατές εφαρμογές των ερευνών αυτής της περιοχής (βελτίωση αποδόσεων, απομάκρυνση δυσκολιών, μειονεκτημάτων, παρεξηγήσεων κλπ., πρβ. Σετάτο 1991α, όπου θίγονται πολλά θέματα που αφορούν και την ιδιολεκτική πλευρά των γλωσσικών χρήσεων).

2. Ιδιόλεκτο και ιδιολεξία

2.1 Ορισμοί

Ιδιόλεκτο είναι "το σύνολο των συνηθειών ομιλίας ενός και μόνο

προσώπου σε έναν ορισμένο χρόνο" (Hockett), "το σύνολο των δυνατών εκφωνημάτων ενός ομιλητή σε ένα δεδομένο χρόνο, καθώς χρησιμοποιεί μια ορισμένη γλώσσα, για να βρεθεί σε αλληλεπίδραση με έναν άλλο ομιλητή" (Bloch), το σύνολο των επαγγελματικών, κοινωνικών, επιχώριων, ψυχοφυσιολογικών ατομικών γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων, που ανήκουν τις περισσότερες φορές στο φωνητικό και λεξικο–υφολογικό επίπεδο της γλώσσας (Lewandowski), η ατομική πραγμάτωση ενός γλωσσικού συστήματος (Martinet), "ο ιδιαίτερος τρόπος ομιλίας ενός ατόμου, θεωρούμενος σ' εκείνα τα στοιχεία που δεν μπορούν να αναχθούν στην επίδραση των ομάδων στις οποίες ανήκει" (Ducrot–Todorov) κλπ. Μερικοί χρησιμοποιούν τον όρο με περιορισμένη σημασία, δηλώνοντας μ' αυτόν μόνο τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν ένα ιδιόλεκτο από τα άλλα, ενώ άλλοι θεωρούν ότι υπάρχουν τόσες γλώσσες σε μια γλωσσική κοινότητα όσα και άτομα (Paul).

Η γλώσσα ως αντιληπτή πραγματικότητα εμφανίζεται μόνο ως ιδιολεκτικές πραγματώσεις του γλωσσικού συστήματος, βάσει των οποίων συμπεραίνουμε με αφαίρεση τα χαρακτηριστικά του συστήματος και των οργανωμένων μορφών του (νόρμα, επίπεδα γλώσσας κλπ.). Παρόλο που αποτελούν την αφετηρία των ερευνών τους, οι γλωσσολόγοι δεν ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τα ιδιόλεκτα (πέρα από τη μεθοδολογία προσέγγισής τους), αλλά για το σύστημα της κοινής γλώσσας. Διαχρονικά, όπου κάθε αλλαγή, νεολογισμός κλπ. εισάγεται από ένα άτομο (ή από ανεξάρτητες ενέργειες περισσότερων ατόμων προς την ίδια κατεύθυνση), είναι συνήθως δύσκολη η διαπίστωσή τους λόγω ελλείψεως πληροφοριών.

2.2 Διακρίσεις

Μπορούμε να διακρίνουμε ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά:

καθαρά – συνδυασμένα με κοινωνιογλωσσικά, π.χ. αντρών / γυναικών, νέων / ηλικιωμένων – γλώσσα γυναικών σε χωριά (όταν σε αντίθεση με τους άντρες δεν μετακινούνται από την περιοχή τους)

σταθερά – παροδικά, π.χ. μόνιμα ή παροδικά βραχνή ομιλία

συγχρονικά – διαχρονικά, πρβ. διαχρονική εξέλιξη ιδιολέκτων (από την παιδική ως την γεροντική ηλικία), συγχρονική εξέταση ιδιολέκτων διαφόρων ηλικιών

προφορικού – γραπτού λόγου, που μπορούν να διαφέρουν στο ίδιο

πρόσωπο, εφόσον επηρεάζονται από διαφορετικά πρότυπα, πρβ. καθημερινή, οικογενειακή κλπ. γλώσσα – είδη λόγου, εποχιακό ύφος κλπ. ως διαφορετικά συστατικά ενός ιδιολέκτου, που παρουσιάζει επιπλέον διαφορετικές ικανότητες, τάσεις, ιδιομορφίες, μιμήσεις και καινοτομίες κλπ. (βλ. και 2. 313, 2. 316)

συνειδητά – ασυνείδητα, πρβ. ότι συνήθως γίνονται αντιληπτά τα ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά που αποκλίνουν αισθητά από τον μέσο όρο των πραγματώσεων, π.χ. η ιδιαίτερη προφορά ενός φωνήματος (για την ΚΝΕ το παχύ *λ*, το τραυλιστικό *ρ* κλπ.), το λεξιλόγιο και η φρασεολογία κλπ.

2.3. Περιοχές ερευνών

2.31 Στοιχεία

Κατά τα στοιχεία της γλωσσολογικής ανάλυσης διακρίνουμε

1) Σύστημα και δομή της γλώσσας

- φωνητική – φωνολογία: ποιότητα φωνής (ανδρική – γυναικεία, νεανική – γεροντική, φιλική – εχθρική, συνεσταλμένη – τολμηρή, βραχνή – διαπεραστική, αρμονική – τραχεία, ήρεμη – πεπιεσμένη κλπ. ως σταθερά χαρακτηριστικά της ιδιολεκτικής προφοράς, που συχνά καθορίζονται κοινωνικά, δηλ. μαθαίνει κανείς να μιλά όπως τα μέλη του άμεσου περιβάλλοντός του), ατομικές ποικιλίες πραγματώσεων (ατομικές αλλοφωνικές μορφές, που αποτελούν ελεύθερες ποικιλίες χωρίς διακριτική λειτουργία και χαρακτηρίζουν την ιδιαιτερότητα του ατόμου, εφόσον αρκούν από μόνες τους για την αναγνώρισή του), βαθμός ακρίβειας στην άρθρωση
- μορφολογία: ιδιομορφίες όπως τα *γράψαντας* κλπ. του Σκαρίμπα
- σύνταξη: ιδιαιτερότητες όπως *ο άνεμος σκληρός* κλπ. του Κάλβου
- λεξιλόγιο: ατομικές διαφορές στον πλούτο και τη χρήση του λεξιλογίου και της φρασεολογίας (επίπεδα γλώσσας, γλωσσοπλαστική ικανότητα κλπ.), αστειολογία (λογοπαίγνια, ευφυολογήματα κλπ., π.χ. *Ελλάς Ελλήνων χριστιανών καθολικώς διαμαρτυρομένων* κλπ.), ση-

μασιολογικές διαφορές (ατομικές συνδηλώσεις, φορτίσεις, χρωματισμοί κλπ. σημασιών).

2) Εξέλιξη

Η γλώσσα ενός ατόμου μπορεί να τροποποιηθεί κατά τη διάρκεια της ζωής του (οικογενειακή γλώσσα —> κπαίδευση —> επάγγελμα, συμμετοχή σε ποικίλες κοινωνικές ομάδες και δραστηριότητες κλπ., αλλαγές γλωσσικών προτύπων, ποικίλες επιδράσεις, ασυνείδητες και ενσυνείδητες προσαρμογές, ξενόφωνο περιβάλλον κλπ., π.χ. επιδράσεις διαλεκτικές, σχολείου, λογοτεχνικές και γραμματειακές, ατόμων και ομάδων, από μακρόχρονη απουσία στο εξωτερικό κλπ., ρόλος συναγωνισμού, ευκαιριών, απόψεων για τη γλώσσα κλπ.).

3) Κοινωνιογλωσσολογία

- επίπεδα γλώσσας (ποιά επίπεδα γλώσσας χρησιμοποιεί το άτομο, με ποιά πληρότητα, σε ποιές περιπτώσεις και με ποιά ευχέρεια αλλαγής κλπ.)
- ατομικές διαφορές προφορικού και γραπτού λόγου
- ιδιολεκτικός συνδυασμός κοινωνιογλωσσικών χαρακτηριστικών (κοινωνικές ομάδες, τάξεις, ρόλοι, στρώματα, ιεραρχία, τόπος διαμονής και προέλευσης, ιδεολογικές και κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις, εξωκοινωνικές και αντικοινωνικές τάσεις κλπ.)
- κοινωνική κινητικότητα των ατόμων.

4) Ψυχογλωσσολογία

- ατομικές δυσκολίες ομιλίας (διστακτικότητα, παύσεις, τραυλισμοί, ασαφείς αρθρώσεις, επαναλήψεις, παραλείψεις, παραδρομές γλώσσας, δυσκολίες ανάμνησης λέξης ή κυρίου ονόματος, επαναλαμβανόμενα λάθη, π.χ. *ξενοδοχείο* αντί *νοσοκομείο*, ασυνέπεια λόγου, π.χ. με παρεμβάσεις άλλων σκέψεων, συμφυρμούς, προληπτικές εκφορές κλπ.)
- ψυχοπαθολογικές περιπτώσεις (γλωσσικά αποτελέσματα ψυχώσεων, νευρώσεων κλπ)

- αυτοσυνείδηση ομιλητή (κατά στάδια, στο τέλος κλπ. της ομιλίας του, ικανοποίηση, δυσαρέσκεια, αδιαφορία κλπ. προς το αποτέλεσμα ή την πορεία της, πρβ. το αίσθημα ότι δεν εκφράσαμε αυτό που "αισθανόμαστε" κλπ.).

5) Πραγματολογία της γλώσσας

- ατομικές πραγματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων (πρβ. κωμική ή ειρωνική εκμετάλλευσή τους κλπ.)
- αντίληψη του πλαισίου της γλωσσικής επικοινωνίας, που συμβάλλει στη σημασιολογική ανάλυση των εκφωνημάτων με τη σημειωτική του οργάνωση (ορισμένα άτομα εμφανίζουν προσωπικές δυσκολίες στην εκτίμησή του, πρβ. τα άτομα που δεν έχουν το αίσθημα του χιούμορ κλπ.)
- αντίληψη των λειτουργιών της γλώσσας (ατομικές ελλείψεις και παραβάσεις, π.χ. στη διαμόρφωση του λόγου ανάλογα με τον ακροατή, όταν κάποιος μιλά με τον ίδιο τρόπο σε όλους κλπ.).

6) Υφολογία και κειμενογλωσσολογία

- προσωπικό ύφος (σοβαρό, ντροπαλό κλπ., με χιούμορ, παιχνίδια λέξεων, παραδοξολογίες, υπαινιγμούς κλπ.)
- προσωπική διαμόρφωση κειμένων (τυποποιημένες εκφράσεις, παροιμίες, συνθήματα, γνωμικά, αυταπόδεικτες αλήθειες κλπ., μιμήσεις κλπ.)

Τα ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά του ύφους διαμορφώνονται από συνδυασμούς επιδράσεων, προτύπων, νεολογισμών κλπ. και μπορούν να διαφέρουν κατά γλωσσικό επίπεδο (βλ. 2.313). Η εμφάνισή τους μπορεί να είναι αναγκαστική (συνήθεια, άγνοια), ασύνειδη (αδιαφορία, βιασύνη), συνειδητή (επίδειξη κλπ.). Η ύπαρξή τους δηλώνεται και από την ενσυνείδητη παραφθορά του λόγου, όταν ο ομιλητής δανείζεται ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά του συνομιλητή ή άλλων ατόμων για λόγους ειρωνείας, χλευασμού, κριτικής (π.χ. μια κλειστότερη ή ανοικτότερη προφορά φωνηέντων: *αυτόν τον πρόιδρου – με τα μεσά λολόδια*).

2.32 Αιτίες

Οι αιτίες της ιδιολεξίας αποτελούν συνάρτηση της βιολογικής κατασκευής (αρθρωτικά όργανα, φύλο, ηλικία κλπ.), των συνθηκών και περιστάσεων της προσωπικής ζωής (κοινωνικοπολιτιστικές σχέσεις και επιδράσεις, σταδιοδρομία, προσωπικές τύχες και ιστορία), των προσπαθειών για πληρέστερη κατοχή και αποτελεσματικότερη χρήση του γλωσσικού οργάνου (πλουτισμός λεξιλογίου, ενσυνείδητη χρήση των επιπέδων γλώσσας, άσκηση για ευκολία και ικανότητα λόγου, αναγνώσματα κλπ.). Η συνειδητοποίηση αδυναμιών και ελλείψεων μπορεί να οδηγήσει τον ομιλητή σε βελτίωση των ιδιολεκτικών χρήσεων (αποφυγή παρεμβολής διαλεκτικών στοιχείων στην ΚΝΕ, διόρθωση της άρθρωσης, πρβ. τί παραδίδεται για τον Δημοσθένη, καλλιέργεια της έκφρασης σε συνάρτηση με τη λειτουργική διαφοροποίηση του λόγου κλπ., που αποτελούν και τον σπουδαιότερο λόγο της διδασκαλίας της κοινής μητρικής γλώσσας στην εγκύκλια παιδεία).

3. Θέματα έρευνας

Από το πλήθος των θεμάτων προς εξέταση (βλ. 2.3), των προβλημάτων, ερωτημάτων, ζητημάτων, υποθέσεων, διαπορημάτων, συσχετίσεων, συνεπαγωγών κλπ. εξετάζονται εδώ μόνο ορισμένα, κατ' επιλογή, εκείνα δηλ. που συμβαίνει να έχουν κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γλωσσολογικό (θεωρητικό κλπ.) και πρακτικό (καθημερινή γλωσσική πράξη και αποτελέσματά της).

3.1 Γλωσσολογική έρευνα

Η σημασία των ερευνών της ιδιολεκτολογίας έγκειται στα εξής

- εφόσον κάθε γλωσσολογική έρευνα αρχίζει από τα αρχικά δεδομένα, δηλ. τον προφορικό λόγο ομιλητών (ή έστω και ενός ομιλητή) και σε ορισμένες περιπτώσεις από τον γραπτό (κείμενα περασμένων εποχών, γραπτός λόγος με πιθανώς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που τον διαφοροποιούν από τον προφορικό), η συνεχής "αναβάπτιση" στον προφορικό λόγο αποτελεί μια εγγύηση της πραγματικότητας και στοιχείο ελέγχου των γενικεύσεων
- η λεπτομερής εξέταση των ατομικών πραγματώσεων της γλώσσας μπορεί να οδηγήσει σε νέους προβληματισμούς, σε νέες οπτικές γωνίες έρευνας και σε

νέες γενικεύσεις ή υποθέσεις, ακόμη και για τη θεωρητική πλευρά της γλωσσολογίας

- η ιδιολεκτολογία διατηρεί πάντα συνειδητή τη διάκριση γλώσσας και λόγου, ποικιλιών και κανόνων, κανονικότητας – παραβάσεων – λαθών (πρβ. κανονιστική / ρυθμιστική γραμματική – προσωπικές πραγματώσεις)
- πρακτικές εφαρμογές (διδασκαλία κλπ., βλ. 3.2)
- προβλέψεις για μελλοντικές εξελίξεις ("σφυγμός" της λειτουργίας μιας γλώσσας σε μια εποχή, με τις ανάγκες που πρέπει να καλύψει κλπ.)

Η γλωσσολογική έρευνα της ιδιολεξίας μπορεί να διαιρεθεί σε ειδική – γενική, θεωρητική – εφαρμοσμένη.

3.11 Ειδική ιδιολεκτολογία

Η ειδική ιδιολεκτολογία εξετάζει συγκεκριμένα ιδιόλεκτα, π.χ. τη γλώσσα ενός συγγραφέα (πρβ. μελέτες για τη γλώσσα του Κάλβου, Καβάφη, Παλαμά, Παπαδιαμάντη, Μακρυγιάννη κ.ά.), τα προβλήματα της ομιλίας ενός ατόμου κλπ.

3.12 Γενική ιδιολεκτολογία

Η γενική ιδιολεκτολογία εξετάζει θέματα όπως

1) Η προσωπική φωνή

Η προσωπική φωνή μπορεί να συγκριθεί με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά προσώπου, σώματος, κινήσεων κλπ. ενός ατόμου, που στο σύνολό τους δημιουργούν την ανεπανάληπτη ιδιαιτερότητα ενός προσώπου. Συχνά επιτρέπει μόνη της την αναγνώριση ενός προσώπου (πρβ. τη συχνή στιχομυθία στο θυροτηλέφωνο, στο σκοτάδι κλπ.: *–Ποιός είναι; –Εγώ είμαι*, όπου στη σύντομη απάντηση υπάρχουν ιδιαίτερα φωνητικά χαρακτηριστικά, που αρκούν για να δηλώσουν την ταυτότητα του επισκέπτη, αλλιώς θα χρειαστεί να πει το όνομά του, την αναγνώριση ενός γνωστού ηθοποιού, πολιτικού κλπ. από τη φωνή του χωρίς να βλέπουμε την εικόνα της τηλεοπτικής εκπομπής όπου εμφανίζεται κλπ.).

Η προσωπική φωνή αποτελεί και λειτουργεί ως σημείο του προσώπου (πρβ. το ρητορικό λεκτικό τρόπο της συνεκδοχής), ξαναφέρνοντας το πρόσωπο στη μνήμη μαζί με περασμένες στιγμές, καταστάσεις, ολόκληρες εποχές της ζωής μας (πρβ. το ποίημα "Φωνές" του Καβάφη). Ο ηθοποιός πρέπει να μιμηθεί τη φωνή του προσώπου που υποδύεται, όπως το έπλασε ο συγγραφέας, η παράδοση κλπ., όπως και ο παίκτης του Καραγκιόζη, όπου τα πρόσωπα έχουν καθορισμένη ποιότητα φωνής, ρυθμού, λόγου. Παρά τις αλλαγές κατά τα στάδια της ηλικίας (παιδική, εφηβική, ενήλικη, γεροντική) ή τα πρότυπα χρήσεων (πρβ. πλαστό τόνο φωνής κλπ.), η προσωπική φωνή διατηρεί τη ιδιαιτερότητά της (σπάνια μοιάζουν οι φωνές ή καλύτερα θυμίζουν κάποια άλλη, γνωστή μας).

Η περιγραφή ή ο χαρακτηρισμός της εντύπωσης που δημιουργεί η προσωπική φωνή, με ορισμένους σταθερούς ιδιολεκτικούς τόνους, είναι συχνά δύσκολη και μπορεί να ποικίλλει κατά τους δέκτες, βάσει προσωπικών εμπειριών και ερμηνευμάτων (μπορεί να συμφωνούν όλοι, πολλοί, κάποιοι, ένας). Παρόμοια μπορεί να διαφέρει και η στάση απέναντί της (συνειδητή ή μη) ή οι κρίσεις γι' αυτήν (ελκυστική ή αντιπαθητική και απωθητική κλπ., "βοηθώντας" ή "παρεμποδίζοντας" τον φορέα της).

Η προσωπική φωνή δεν είναι πάντα, κατά την αντίληψη ακροατών, κατάλληλη για την έκφραση χαρακτηριστικών ιδιοτήτων του προσώπου. Αντίθετα από το θέατρο, κινηματογράφο κλπ., όπου η φωνή των ηθοποιών (όπως και άλλα χαρακτηριστικά, π.χ. εμφάνιση, ενδυμασία, κινήσεις, μορφασμοί κλπ.) επιζητείται να ταιριάζει με το χαρακτήρα το ρόλου που υποδύονται (εκτός αν το έργο απαιτεί το αντίθετο, π.χ. αγγελική φωνή καταχθόνιων προσώπων κλπ.), στην καθημερινή εμπειρία μπορεί να μη ταιριάζει με το χαρακτήρα, το επάγγελμα κλπ. των προσώπων (πρβ. και λάθη στη χρήση επιπέδων γλώσσας, π.χ. στους κατάλληλους επιτονισμούς, στην ομιλία ξένης γλώσσας κλπ.). Εκφράζοντας "έναν ολόκληρο οργανισμό", χρειάζεται κάποτε την ενίσχυση άλλων πληροφοριών (π.χ. της όρασης) για να ερμηνευτεί σωστά (πρβ. Svevo, 1962, 853 "Ma mi bastò di aver vista Ada per intendere que quella voce non era falsa. Commovente era anche la sua faccia ch' io per primo scoprivo tanto alterata, e quella voce, se non si accordava con un sentimento, rispecchiava esattamente tutto un organismo, ed era perciò vera e sincera").

2) Επάρκεια και ανεπάρκεια λόγου

Η έννοια της επάρκειας λόγου συνδέεται αρχικά με την αποτελεσματικότητα (επαρκή, ικανοποιητική, μέση) της κατά περίπτωση γλωσσικής επικοινωνίας (πρβ. αντίστοιχες διαφοροποιήσεις του λόγου, επίπεδα γλώσσας), όπου υπάρχει πάντα για τους ομιλητές πεδίο ανάπτυξης και βελτίωσης (πρβ. και το ρόλο του σχολείου). Υπάρχει όμως και η προσωπική αντίληψη της επάρκειας του λόγου κατά την ομιλία (με ανάδραση), όταν ο ομιλητής διαπιστώνει την αναποτελεσματικότητα του λόγου του (π.χ. βλέποντας ότι ο συνομιλητής του δεν πείθεται, τον διορθώνει κλπ.) ή μένει ανικανοποίητος από τον λόγο του (από την έλλειψη αντιστοιχίας μεταξύ βιώματος, περιεχομένου κλπ. και της έκφρασής τους, από ποικίλες ανακρίβειες ή λάθη που εμφανίζονται στην ομιλία του για διαφόρους λόγους, όπως η βιασύνη, η αδιαφορία, η άγνοια κλπ.) ή αντίθετα θεωρεί το λόγο του επαρκή και κάποτε υποδειγματικό, σε αντίθεση με τις εκτιμήσεις συνομιλητών του ή άλλων ακροατών.

Τα παραπάνω θέτουν μια σειρά ερωτημάτων, γενικότερων (π.χ. πότε και γιατί θεωρούμε ότι δεν επαρκούν αυτά που είπαμε, γιατί εξακολουθούμε να μιλούμε με κίνδυνο να θεωρηθούμε φλύαροι κλπ.) και ειδικότερων (π.χ. γιατί χρησιμοποιούμε δυο συνώνυμα ρήματα ή ονόματα, ενώ αρκεί το ένα, οφείλεται αυτό στο ρυθμό της φράσης, στην επιδίωξη ευγενικότερης εντύπωσης, πρβ. τη συχνή σκαιότητα του μονολεκτικού ύφους, ή σε ποιές άλλες δυνατές αιτίες και σε ποιές περιπτώσεις κλπ.;). Τα ερωτήματα αυτά σχετίζονται με την προσωπική αντίληψη του ύφους (συνειδητή ή ασυναίσθητη) και με τη δημιουργικότητα στη γλώσσα, που ποικίλλει κατά άτομα και είναι συχνά δύσκολο να σχηματοποιηθεί (ικανότητα κατασκευής εκφράσεων και προτάσεων, ποικιλότατων σε περιεχόμενο, γλωσσικό υλικό, μήκος, γλωσσικές λειτουργίες κλπ., δημιουργική φαντασία στη χρήση του γλωσσικού συστήματος, όταν ο ομιλητής δεν προσαρμόζεται αυστηρά στη νόρμα του συστήματος, γενικεύοντας, επεκτείνοντας, εναλλάσσοντας, μετατρέποντας στοιχεία του συστήματος ή καταργώντας κάποτε τα σύνορα μεταξύ δύο διαλέκτων ή γλωσσικών συστημάτων κλπ.). Το κοινό γλωσσικό σύστημα δεν είναι εξαρχής συγκροτημένο κατά μαθηματικό τρόπο, αλλά οργανώνεται από τις γλωσσικές πραγματώσεις των ομιλητών, που ο καθένας τους διαθέτει μια αντίληψη του γλωσσικού συστήματος, με τα ατομικά του χαρακτηριστικά, βάσει του οποίου προσπαθεί να αντεπεξέλθει στις επικοινωνιακές και νοητικές ανάγκες της εξελισσόμενης κοινωνικοπολιτι-

στικής ζωής, στην οποία παίρνει μέρος (πρβ. πρακτικές ανάγκες καθημερινής ζωής και επιβίωσης, εκρηκτικές καταστάσεις και ιστορικές εξελίξεις, σχέσεις με άλλες κοινωνίες και επιδράσεις κλπ.). Η οργάνωση και ισορροπία του κοινού γλωσσικού συστήματος δεν είναι απόλυτη και αμετάβλητη, αλλά μπορεί να παρουσιάζει κενά, ανωμαλίες, ποικιλία ισοδύναμων στοιχείων, αλληλοσυγκρουόμενες τάσεις εξέλιξης κλπ. (πρβ. και πνευματική ζωή και ανάπτυξη).

3) Γλωσσική αβεβαιότητα

Η αβεβαιότητα στη χρήση της γλώσσας μπορεί να γίνει αντιληπτή από τον ομιλητή (έλλειψη αυτοπεποίθησης, διαπίστωση ότι σκοντάβει, κάνει λάθη, φλυαρεί, επαναλαμβάνεται, κάνει παρεκβάσεις κλπ.), τον ακροατή (διαπίστωση ανωμαλιών, ελλείψεις στην κατανόηση κλπ., που μπορούν να οδηγήσουν σε ερωτήσεις, διακοπές και παρεμβάσεις στο λόγο του ομιλητή, απώλεια ενδιαφέροντος και αδιαφορία κλπ.) ή και από τους δύο. Ενδιαφέρει ιδιαίτερα την ιδιολεκτολογία η σταθερή και μόνιμη εμφάνισή της και όχι τόσο η θελημένη ή αδιάφορη.

Εξετάζοντας τις ιδιολεκτικές πραγματώσεις της ΚΝΕ, παρατηρούμε ποικιλία στο βαθμό βεβαιότητας στη χρήση της γλώσσας κατά γλωσσικά στοιχεία

- όμοια στοιχεία δεν εμφανίζουν τις ίδιες δυσκολίες και την ίδια βεβαιότητα (στατιστικά, κατά σημασιολογικές περιοχές, κατά την αντίθεση λόγιων – δημοτικών κλπ.), π.χ. *χρήστης χρηστών – κράχτης κραχτών ? – γεωμέτρης Ø, Σπαρτιάτης Σπαρτιατών – Πειραιώτης Πειραιωτών* ? (για μερικούς ομιλητές), *στη δεύτερη σελίδα – στη σελίδα 476 [τετρακόσια εβδομήντα έξι] – στην τετρακοσιοστή εβδομηκοστή έκτη σελίδα ?, το όνομα του 341 [τριακόσια σαράντα ένα] στρατιώτη – το όνομα του τριακοσιοστού τεσσαρακοστού πρώτου στρατιώτη* (επισημότερος λόγος, πρβ. *στις 31 Δεκεμβρίου – την τριακοστή πρώτη Δεκεμβρίου* κλπ.), *του πιό πολύ κόσμου – του πιό πολλού κόσμου* ? (πρβ. Τριανταφυλλίδη, 1991, § 639: σπάνιο – σπανιότερο)
- πολυτυπία, π.χ. *στερούνταν – στεριούνταν, στερούνται – στεριούνται – στεριένται* ? κλπ., *μετέβη – μετέβηκε* ? κλπ. (η χρήση διαφοροποιείται συχνά κατά επίπεδα γλώσσας, π.χ. *εμένα – εμένανε* = λαϊκό,

βούτυρων – βουτύρων = λόγιο)

- κενά σχηματισμών, π.χ. της γενικής του πληθυντικού (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1991, § 522 και σημ. 1, § 553, § 558) *όπως βάφτιση, πείρα, κύρος, πείνα, δικαιοσύνη, ζάχαρη, λεβέντης – λεβέντηδων, σπάθες, βοσκοπούλες* κλπ. (πρβ. και τα λαϊκά *κονάκι/ια* κλπ., *του Τρίκερι* κλπ.), τα ελλειπτικά (βλ. Τριανταφυλλίδη, 1991,§ 599–600)
- διαδομένα λάθη σε λόγιους τύπους, π.χ. *παρήγγειλέ μου έναν καφέ!, της γραμματέας, της σαφής έκθεσης* κλπ. (αποφυγή των λόγιων *της γραμματέως, της σαφούς εκθέσεως* και επίδραση του κανόνα που απαιτεί *–ς* στη γενική ενικού των θηλυκών της δημοτικής)
- συντάξεις, π.χ. *βλέπω τον εαυτό μου στον καθρέφτη –*με βλέπω στον καθρέφτη* αλλά *δέν με βλέπω να τελειώνω γρήγορα, –Ποιανού είναι το βιβλίο; –Δικό μου* αλλά **–Εμένα* κλπ.

Ενδείξεις αποτελούν και οι δισταγμοί στην εκφορά, οι συμφυρμοί και αναλογικοί σχηματισμοί (π.χ. *πρόκειτανε, μ.Χ. = μετά Χριστού, διατητής, απλά* αντί *απλώς* κλπ., πολλά από τα οποία έχουν επικρατήσει, π.χ. *αποθανατίζω* αντί *απαθανατίζω*, ή τείνουν να επικρατήσουν, πρβ. και την ορθογραφική σύγχυση των *σατιρικός – σατυρικός* κλπ.), τα σφάλματα και λάθη (πρβ. Σετάτο, 1991α) κλπ., όταν οι ομιλητές έχουν σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, σε κάποιες έστω στιγμές επίγνωσης και αυτοκριτικής το αίσθημα της αβεβαιότητας (πρβ. την αυτοπεποίθηση και αυθεντία που αισθάνεται ο ομιλητής, όταν χρησιμοποιεί τη μητρική του γλώσσα και δεν σκέφτεται καν ότι μπορεί να κάνει λάθη, με το αίσθημα αβεβαιότητας που έχει, όταν μιλά μια ξένη γλώσσα, που δεν την κατέχει σαν τη μητρική του).

Η γλωσσική αβεβαιότητα εμφανίζεται ως αποτέλεσμα

- της εμπειρίας στη χρήση της γλώσσας σύμφωνα με τις κοινωνικοπολιτιστικές περιστάσεις
- της εκπαίδευσης (κακή εκμάθηση της ΚΝΕ, έλλειψη γλωσσικού ελέγχου στο σπίτι και στο σχολείο κλπ., πρβ. χρήση διαλεκτικών στοιχείων)
- της κοινωνικής θέσης (αμόρφωτοι, παιδιά, μαθητές κλπ.)
- του είδους λόγου (ο ομιλητής μπορεί να αναγνωρίζει και να καταλαβαίνει το είδος λόγου αλλά να μην το χρησιμοποιεί, π.χ. τη μάγκικη γλώσσα, να μη κατέχει επαρκώς ορισμένα ειδικά λεξιλόγια, π.χ. επιστημονικούς όρους με τις σημασίες τους, να παρουσιάζει αδυναμίες

σε μια γρήγορη και συνεπή ομιλία κλπ.)

- του σκοπού της γλωσσικής επικοινωνίας (αν με το λόγο του ο ομιλητής επιδιώκει κάτι δύσκολο, αυτό μπορεί να επιδρά στη διαμόρφωση του λόγου του προκαταρκτικά, ανασχετικά, με αρνητικά αποτελέσματα)
- της ψυχοβιολογικής κατάστασης του ομιλητή (διάθεση επικοινωνίας, κατάθλιψη, μακροχρόνια αρρώστια κλπ.)
- της επίδρασης του συνομιλητή (αδιαφορία, κριτική του λόγου εκφρασμένη με διορθώσεις, υπαινιγμούς, κλπ. ή σιωπηρή κατά τις υποψίες και φόβο του ομιλητή κλπ.)
- της φύσης της ΚΝΕ, της οποίας τα λόγια στοιχεία πρέπει να μαθευτούν συστηματικά κα συνειδητά κατά την παιδική και σχολική ηλικία, αντίθετα από το γλωσσικό αίσθημα, που βασίζεται στο σύστημα της δημοτικής (έτσι εξηγείται η αβεβαιότητα των ομιλητών της ΚΝΕ σχετικά με το σχηματισμό και τη χρήση πολλών λόγιων τύπων, που γι' αυτό το λόγο εμφανίζονται σπάνια ή λανθασμένα και παραποιημένα ή κάποτε δεν πραγματώνονται, όταν ο ομιλητής, που αισθάνεται άμεσα ότι ο συνομιλητής του τον παρακολουθεί και τον καταλαβαίνει απρόσκοπτα, χωρίς να προσέχει ιδιαίτερα στις εκφράσεις και γενικά στη γλώσσα που χρησιμοποιεί, όπως και ο ίδιος δεν το κάνει, νιώθει μια αβεβαιότητα καθώς ετοιμάζεται να εκφωνήσει ένα λόγιο τύπο ή μια λόγια συνταγματική ενότητα και σταματά αφήνοντας το λόγο του μετέωρο ή αναζητά μια διαφορετική έκφραση, π.χ. *τον κατηγόρησε ότι εψεύδ(ετο) / ψεύδ(ονταν) ... ότι έλεγε ψέματα, αντιτίθετο – αντιτίθονταν* ? κλπ., πρβ. και τη συνειδητή αποφυγή λόγιων τύπων, π.χ. αντί *εδικαιούτο να ...* χρήση του *είχε το δικαίωμα να ..., ήταν δίκαιο να ...* κλπ.).
- της ακαταστάλακτης ακόμη γλωσσικής εξέλιξης (πρβ. χρήσεις όπως *έτσι και τον δώ να ...* ή *με το που τον είδα να ...* αντί *μόλις τον δώ / είδα να ...* κλπ.)
- της ποικιλίας απόψεων για τη γλώσσα, αντικρουόμενων οδηγιών για τη σωστή χρήση της κλπ.

4) Προτιμήσεις γλωσσικών στοιχείων

Η καθημερινή ομιλία αρκείται στη συνεννόηση και επικοινωνία με

τις συνηθισμένες, τετριμμένες, ουδέτερες εκφράσεις, που διαθέτουν διαφάνεια και άμεση κατανόηση (δείχνουν στην κατάσταση των πραγμάτων). Οι ειδικές περιστάσεις απαιτούν ειδική διαμόρφωση του λόγου (πρβ. επίπεδα γλώσσας, είδη λόγου κλπ.), η οποία όμως μπορεί εύκολα να θεωρηθεί επιτηδευμένη ή περιττή (επίδειξη γνώσεων, ορολογίας κλπ.).

Το τυπικό, συνηθισμένο λεξιλόγιο και η φρασεολογία, οι κοινοί τύποι και συντάξεις, που είναι ένα από τα χαρακτηριστικά του γλωσσικού συστήματος στις καθιερωμένες χρήσεις του, παρουσιάζουν εξαιρέσεις και αντικανονικότητες (νεολογισμούς, ιδιοτυπίες κλπ.), που διαρκούν λογότερο ή περισσότερο και είναι εκτεταμένες (λόγω ιστορικής στιγμής, μόδας, κοινών αντιδράσεων κλπ.) ή ιδιολεκτικές. Σ' αυτές ανήκουν και οι προτιμήσεις λέξεων και εκφράσεων, τύπων και συντάξεων με εμφανή και στατιστικά υψηλή χρήση. Από τις ιδιολεκτικές κάνουν εντύπωση οι περίεργες, απροσδόκητες, αποκλίνουσες ή λανθασμένες, που μπορούν γι' αυτούς τους λόγους να αποβούν παρατσούκλια (π.χ. *ο Παδές, ο Κατανάγκης* κλπ., βλ. Τριανταφυλλιδη, 1982, 58), ενώ στο ιδιόλεκτο μπορεί να υπάρχουν και άλλα που δεν γίνονται αντιληπτά, επειδή χρησιμοποιούνται κανονικά και δεν ξεχωρίζουν (π.χ. μπορεί να χρησιμοποιείται πάντα ένα μόνο μεταξύ πολλών συνωνύμων). Οι προτιμήσεις μπορεί να οφείλονται σε προσπάθειες βελτίωσης του λεξιλογίου και της εκφραστικότητας, σε φατικούς λόγους, σε επίδειξη γνώσεων, σε επιδίωξη ένταξης σε άλλη κοινωνική ομάδα (πρβ. την εκμετάλλευση αποτυχημένων προσπαθειών από το κωμικό θέατρο κλπ.), να αποτελούν συνέπεια κάποιας μόνιμης ψυχικής κατάστασης (σύμπλεγμα κατωτερότητας, κενοδοξία, ψυχικά τραύματα κλπ.) κλπ. και να έχουν ως αποτέλεσμα ειρωνικές παρατηρήσεις, προσπάθειες αποβολής τους (όταν συνειδητοποιούνται από τον ομιλητή), ποικίλες κρίσεις (π.χ. να θεωρούνται σαν ένα είδος αρρώστιας).

5) Επιδίωξη ποικιλίας

Ο ομιλητής μπορεί να επιδιώξει συνειδητά την ομοιομορφία του λόγου του, όταν έχει ως πρώτο στόχο την κατανόηση, όταν τονίζει το λόγο του με επαναλήψεις, όταν χρησιμοποιεί απλή γλώσσα και πτωχό λεξιλόγιο σε ορισμένα είδη λόγου (π.χ. σε λογοτεχνικά έργα) κλπ., μπορεί όμως να επιζητήσει συνειδητά την ποικιλία στην ομιλία, όταν αυτή δεν επιβάλλεται από τα περιεχόμενα που πρέπει να διακριθούν και να εκφραστούν ανάλογα, αλλά για λόγους αποφυγής ανιαρότητας και μονοτονίας, επίδειξης

(μόρφωσης, κατοχής της γλώσσας, π.χ. πλούσιο λεξιλόγιο, ωραιολογία κλπ.), ποικίλων φορτίσεων (π.χ. για πολυπρισματικές απόψεις πολυσύνθετων καταστάσεων), έμφασης κλπ. Έτσι π.χ. εξετάζοντας τις χρήσεις των συνωνύμων *επειδή, διότι, γιατι* παρατηρούμε ότι

- η επανάληψη του ίδιου συνδέσμου στην αρχή αιτιολογικών προτάσεων της ίδιας περιόδου (..., *επειδή* ..., *επειδή* ..., *επειδή* ... κλπ.) δίνει την εντύπωση αλυσίδας αιτιών, απ' όπου δεν μπορεί κανείς να απαλλαγεί κλπ.
- η ποικιλία των αιτιολογικών συνδέσμων δηλώνει αιτιολόγηση διαφορετικών πραγμάτων, π.χ. *δέν τον πιστεύω, επειδή ποτέ δέν μου λέει την αλήθεια, γιατι είναι παλιάνθρωπος*
- η σύνδεση δύο αιτιολογικών συνδέσμων στην ίδια πρόταση (π.χ. ... *επειδή και διότι πρόκειται ακριβώς περι* ...) δηλώνει έμφαση κλπ. (πρβ. **επειδή και επειδή* ..., ενώ *επειδή και μόνο επειδή* ... κλπ.)
- οι αιτιολογικοί σύνδεσμοι έχουν διαφορετικές φορτίσεις, π.χ. στη φράση *αμφιβάλλω, διότι δέν διαθέτω τα απαραίτητα στοιχεία, επειδή δέν μου είπε τίποτε, γιατι τέτοιος είν' αυτός* το λόγιο *διότι* δίνει κάποια επισημότητα, ενώ το δημοτικό *γιατι* εκφράζει συναισθηματική φόρτιση.

Αν ο ομιλητής χρησιμοποιεί πολύ συχνά το λόγιο *διότι*, αυτό αποτελεί μια προτίμηση (βλ. 3.124) και μας επιτρέπει, σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία, να κάνουμε κάποιες υποθέσεις σχετικά με τις αιτίες των ιδιολεκτικών χρήσεων. Αν αντίθετα χρησιμοποιεί αδιάκριτα (χωρίς τις ιδιαίτερες φορτίσεις) τους συνδέσμους αυτούς πιθανώς επιδιώκει απλώς την ποικιλία.

6) Προσωπικό ύφος

Το ύφος της προφορικής ομιλίας είναι κάτι που ανήκει σε όλα τα ιδιόλεκτα, αλλά δεν προκαλούν όλα το ίδιο ενδιαφέρον, γιατί στα περισσότερα οι διαφορές δεν είναι εντυπωσιακές, φαίνεται να μοιάζουν και χρειάζεται μακρά συμβίωση των ατόμων για να γίνει γνωστή η ιδιαιτερότητα του ιδιολεκτικού ύφους. Και στην περίπτωση του προσωπικού ύφους μας ενδιαφέρει αρχικά το σταθερό και γνήσιο, όχι το ευκαιριακό και ηθελημένο.

Ιδιαίτερα εμφανές είναι το προσωπικό ύφος στην λογοτεχνία, για το οποίο έχει συγκεντρωθεί τεράστιος αριθμός ερευνών. Αποτελεί βασικό χα-

ρακτηριστικό του συγγραφέα (πρβ. αποδείξεις πατρότητας λογοτεχνικών έργων βάσει υφολογικών χαρακτηριστικών), παρόλο που μπορεί να χρησιμοποιεί ποικιλίες ύφους (πρβ. ακραία παραδείγματα όπως ο Pessoa), να διαφοροποιεί το ύφος του κατά λογοτεχνικά είδη, εποχές της ζωής του κλπ. (πρβ. και διαφορές προφορικού – γραπτού ύφους).

Τα γλωσσικά χαρακτηριστικά που δημιουργούν το προσωπικό ύφος ανήκουν σε διαφορετικές περιοχές του γλωσσικού συστήματος, πέρα από τα ειδικά γνωρίσματα των επιπέδων γλώσσας (είδη λόγου, κλίμακες κλπ.), π.χ. με προσωπικές κατασκευές, χρήσεις, συνδυασμούς κλπ. Σε ορισμένες περιπτώσεις γίνεται αμέσως αντιληπτό, με θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα (πρβ. κρίσεις ακροατών όπως "έχει θαυμάσιο χιούμορ, δεν χορταίνεις να τον ακούς", "δεν μπορώ να υποφέρω την ομιλία του", "μιλάει πολύ φλού, δεν καταλαβαίνεις τι θέλει να πει", όπου οι κρίσεις αναφέρονται σε ορισμένα χαρακτηριστικά του προσωπικού ύφους, πρβ. και όρους όπως "αλαμπουρνέζικα", "μασημένα λόγια", "κορακίστικα" κλπ.). Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η γλώσσα σατιρικών συγγραφέων, γιατί το προσωπικό τους ύφος είναι ταυτόχρονα και έμμεση κριτική ιδιολεκτισμών ή στοιχείων που εμφανίζονται σε πολλά ιδιόλεκτα, προφορικά και γραπτά. Ο Μπόστ, για παράδειγμα, χρησιμοποιεί λόγιες μορφές (π.χ. *αἱ σφυρήξεις του αγώνος, κεφαλιέ* κλπ.) ακλισία (π.χ. *βγένομαι αρτημελών* κλπ.), συντάξεις λανθασμένες ή εξωφρενικές (π.χ. *ἡ ασθενήσας νέα, πράτομε ἀτασθαλίε, πρόκιται περί γύμνασμα, ἀσεβόμεν ἱερέων, ἀπετεῖτε νοσοκόμων μολυνόντων τῶν μηρῶν, μήν εἶσε καθιστερόν* κλπ.), μορφολογικούς σχηματισμούς (π.χ. *εἶναι –θείς* κλπ.), νεολογισμούς (π.χ. *ποδοσφαιρισμόν* κλπ.) και ιδιαίτερα τη ορθογραφία, που δεν είναι μόνο τελείως φανταστική (αν και φωνητικά σωστή), αλλά και γεμάτη ανακλήσεις και υπαινιγμούς (π.χ. *ἀμφοτέρων των χηρῶν μετά των ποδαρῶν, μύτερ, ποῖος σοῦ ἵππε, αποδιτύρεια* κλπ.). Οι υπερβολές, παραφθορές, ανωμαλίες κλπ. του ύφους του στηρίζονται και προεκτείνουν χαρακτηριστικές αδυναμίες πολλών ιδιολέκτων, που αποτελούν και δυσκολίες της ΚΝΕ, π.χ. η γενική πληθυντικού, οι λόγιοι τύποι και συντάξεις, η ιστορική ορθογραφία κλπ. (πρβ. ελληνικούρες, μακαρονισμούς κλπ.).

Ορισμένα ιδιόλεκτα, αλλά και ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά, εξασκούν κάποια γοητεία και μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μίμησης και να διαδοθούν, ενώ άλλα δεν έχουν αυτή την εξέλιξη, αλλά μπορούν κάποτε να αποθησαυριστούν σε λεξικά (λογοτεχνικοί ιδιολεκτισμοί κλπ., πρβ.

και λεξικό Κουμανούδη). Εξάλλου δεν είναι πάντα εύκολη η διάκριση ενός ιδιολεκτισμού από μια δημιουργία της στιγμής (όπου το ιδιολεκτικό στοιχείο μπορεί να είναι το σχήμα και η συχνότητα παρόμοιων κατασκευών, π.χ. *καρπαζοαρπάχτρας / καρπαζοκεφάλας, βρέ τους αχαΐρευτους τους παφλαμπούφλες!, ένας πα–λιοκερατά...κης!* κλπ.).

7) Ηθική του λόγου

Ορισμένα ιδιόλεκτα παραβαίνουν συχνά τις αρχές συνομιλίας του Grice (αρχές της συνεργασίας, φιλαλήθειας, πληροφόρησης, καταλληλότητας, σαφήνειας), που αποτελούν τις πρακτικές ηθικές αρχές στη χρήση της γλώσσας, συνειδητά και μη:

- συνειδητά, όταν γίνεται εκμετάλλευση των παραβάσεων, π.χ. στις περιπτώσεις ειρωνείας, μεταφοράς, ρητορικών ερωτήσεων, καθαρού ψέματος, ταυτολογίας κλπ. (πρβ. ρητορικά σχήματα)
- μη συνειδητά, σε προβληματικές καταστάσεις (πνευματική διαταραχή, παραμιλητό, γλώσσα ονείρων, αφασία, παραφροσύνη κλπ.) και ορισμένες χαρακτηριστικές τάσεις, όπως παραδοξολογίες (γριφώδης ομιλία, εξωφρενικότητα λόγου), αστεϊσμοί (λογοπαίγνια, καλαμπούρια, καζούρα κλπ.), πνεύμα (χιούμορ, χαριτολογία, φιλοπαιγμοσύνη, πρβ. αντίθετα σπουδαιοφάνεια, εμβρίθεια), ασυναρτησίες (άλλα αντ' άλλων, σαχλαμάρες κλπ.), έμμονες ιδέες (ιδεοληψία), κενολογία (ακριτοέπεια, παλάβρες κλπ.), σκωπτικότητα (ειρωνεία, σάτιρα, σαρκασμός, χλευασμός, κοροϊδία, πείραγμα, εμπαιγμός κλπ.), ερωτήσεις ως απαντήσεις (συστηματικά) κλπ., που συχνά γίνονται αντιληπτές ως μονομανίες.

8) Η γλώσσα ως δικαίωμα και προνόμιο

Η γλώσσα αποτελεί αναφαίρετο χαρακτηριστικό του ανθρώπου, βασικό χαρακτηριστικό του μέλους μιας κοινότητας (και στις περιπτώσεις πολυγλωσσίας, όπου μια γλώσσα έχει τον καθοριστικό, κοινωνικά επικοινωνιακό, ρόλο) και οι απαγορεύσεις που μπορούν να την αφορούν είναι δυνατόν να δημιουργούν ποικίλα προβλήματα (πρβ. το γλωσσικό ζήτημα με την επιβολή της καθαρεύουσας κλπ.).

Η εξέταση της γλώσσας ως προνόμιο του ατόμου και προσώπου πα-

ρουσιάζει διάφορες πλευρές όπως

- η ελευθερία του λόγου (που συχνά εξισώνεται κακώς με την ελευθερία της σκέψης) και το δικαίωμα της σιωπής (υποχρέωση ενός εξομολογητή κλπ.)
- οι κανόνες συζήτησης: ποιοί έχουν δικαίωμα λόγου, σειρά λόγου–αντίλογου, ρόλος προέδρου κλπ., παραβάσεις (παρεμβολές, ιδιοποίηση, κατάχρηση κλπ.), προτεραιότητα (πρόσωπα με κύρος και περιωπή θεωρούνται ή / και θεωρούν ότι έχουν το δικαίωμα ή την υποχρέωση να μιλήσουν πρώτα κλπ.)
- η αρμοδιότητα του λόγου: αρμόδιων οργάνων της πολιτείας (διοικητικοί υπάλληλοι, δικαστές κλπ.), ειδικών (επιστημόνων, επαγγελματιών κλπ.) κλπ., παραβάσεις (πρόσωπα που έχουν γνώμη περί των πάντων και την διατρανώνουν στην πρώτη ευκαιρία κλπ.)
- οι διακρίσεις: η μειονεκτική θέση των παιδιών (πρβ. "τα μικρά παιδιά δεν μιλούν, όταν μιλούν οι μεγάλοι" ή "τα μικρά παιδιά δεν διακόπτουν την ομιλία των μεγάλων" κλπ. από γονείς προς παιδιά) ή των γυναικών (π.χ. δεν ρωτούν τη γνώμη τους ή δεν περιμένουν να πάρουν τον λόγο, ανάλογα και με την ηλικία ή την κοινωνική θέση τους κλπ.), των υποδεέστερων ιεραρχικά κλπ., κατά κοινωνικά στρώματα και ομάδες.

9) Στάση απέναντι στον ιδιολεκτικό λόγο

Τα περισσότερα ιδιόλεκτα σπάνια προσελκύουν την προσοχή των άλλων ομιλητών στην καθημερινή επικοινωνία, όπου προέχει η συνεννόηση μεταξύ λίγο πολύ γνωστών προσώπων. Στις περιπτώσεις νέων συναντήσεων και γνωριμιών γίνονται αντιληπτά εμφανή ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά, ώσπου η εξοικείωση να τα καταστήσει αφανή, εκτός αν ο ιδιολεκτικός λόγος είναι εξαιρετικά ιδιόμορφος.

Οι ομιλητές μιας γλώσσας δεν παρατηρούν μόνο ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά, αλλά και παίρνουν θέση, συνειδητά ή ασυνείδητα, απέναντί τους, βάσει ποικίλων κριτηρίων (απόψεις ομάδων, προσώπων κλπ., προσωπικές εμπειρίες και κρίσεις, πρότυπα ομιλίας κλπ.), πρβ. τις απόψεις για τη γλώσσα ρητόρων, ιεροκηρύκων, πολιτικών, δασκάλων, επαγγελματιών κλπ., τις αντίθετες κρίσεις και συζητήσεις, τις μιμήσεις κλπ. Σημαντική είναι η άποψη του ομιλητή για τη γλώσσα του (το ιδιόλεκτό του), ουδέτερη,

μειονεκτική ή πλεονεκτική, στο σύνολο ή σε κάποιες μόνο χρήσεις κλπ., γιατί έχει επιπτώσεις στα αποτελέσματα της ομιλίας του, είτε η άποψη αυτή συμφωνεί με την πραγματικότητα είτε όχι, ιδίως αν στηρίζεται σε λανθασμένες απόψεις για τη λειτουργική διαμόρφωση του λόγου (πρβ. Σετάτο, *ΕΕΦΣΘ* 1992).

3.2 Εφαρμογές

Η έρευνα της ιδιολεξίας μπορεί να οδηγήσει στην διαπίστωση των ουδέτερων (ελεύθερη ποικιλία κλπ.), θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών πολλών ιδιολέκτων, σε συνάρτηση με γενικές και αντικειμενικές εκτιμήσεις (π.χ.η ορθή άρθρωση κλπ., αν και ορισμένα είδη λόγου επιτρέπουν μια πιο ανειμένη άρθρωση κλπ.) ή με καθιερωμένα πρότυπα και προτιμήσεις, που μπορούν να αντιτίθενται ή να αντιπαρατίθενται, να είναι λιγότερο ή περισσότερο σταθερές ή παροδικές, δικαιολογημένες ή αδικαιολόγητες, διαδεδομένες ή περιορισμένες (πρβ. κοινωνιογλωσσολογία, κειμενογλωσσολογία κλπ.). Οι έρευνες της ιδιολεκτολογίας μπορούν να συμβάλουν στη διδασκαλία του λόγου (πρβ. καλολογία της εκφώνησης, στην οικογένεια, π.χ. "μίλα καθαρά!", 'μη βιάζεσαι όταν μιλάς!", 'πάρε αναπνοή!" κλπ. προς μικρά παιδιά, στα σχολεία, π.χ. σωστή και αποτελεσματική ανάγνωση κειμένου, απαγγελία κλπ., στις θεατρικές σχολές κλπ.), στη συνειδητή καθιέρωση προτύπων ομιλίας κλπ., που έχουν ιδιαίτερη σημασία για την αποτελεσματικότερη επικοινωνία του κοινωνικού συνόλου.

4. Γλώσσα και άλλα σημειωτικά συστήματα

Εξετάζοντας τους ομιλητές ως ψυχοβιολογικά και κοινωνικά όντα μέσα στο περιβάλλον τους, παρατηρούμε ότι κάθε άτομο διαθέτει, κοντά στα ιδιολεκτικά του χαρακτηριστικά, βιολογικά, κινηματικά, γειτνιαστικά κλπ. ατομικά χαρακτηριστικά (κοντά στα γενικά χαρακτηριστικά του είδους κλπ.), πρβ. προσωπικές εμπειρίες και προσωπική "μυθολογία" (ακαθόριστα συναισθήματα, φόβοι, προλήψεις, αντιδράσεις κλπ., ασυστηματοποίητες και ακαταστάλακτες απόψεις κλπ.). Η σημειολογία δεν εξετάζει μόνο τις περιπτώσεις επικοινωνίας, αλλά και την αναγνώριση σημείων, τη γνώση του κόσμου των αισθήσεων και των σκέψεων, της εσωτερικής

ζωής και της φαντασίας, ομάδων και ατόμων, όσο διαθέτουν κάποια σημειωτική έκφραση.

5. Συμπεράσματα

Η ιδιολεκτολογία συμβάλλει στην καλύτερη γνώση της γλωσσικής πραγματικότητας, με πρακτικές εφαρμογές στη βελτίωση της γλωσσικής επικοινωνίας (διδασκαλία της κοινής γλώσσας και των λειτουργικών της διακρίσεων ως βασικό όργανο επικοινωνίας, "αισθητική" και "ηθική" της γλώσσας κλπ.). Συμβάλλει επίσης στη γνώση της προσωπικότητας (πρβ. Sapir, 1968).

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

5. ΣΥΝΕΙΔΗΤΗ ΑΚΥΡΟΛΕΞΙΑ ΚΑΙ ΥΠΑΙΝΙΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Εισαγωγικά

1.1 Γνώση και κατοχή της γλώσσας

Η καλή και αποτελεσματική γνώση της γλώσσας περιλαμβάνει τη γνώση του γραμματικού και συντακτικού συστήματος της γλώσσας, του λεξιλογίου, των επιπέδων γλώσσας, την διάκριση κοινής και διαλέκτων (ορισμένοι, συνήθως ανεπαίσθητοι, διαλεκτισμοί εμφανίζονται στην κοινή πολλών ομιλητών), ποικιλιών της κοινής κλπ.

Ο συνηθισμένος (μέσος) ομιλητής παρουσιάζει γνώση της γλώσσας

- ενεργητική: γλώσσα καθημερινής επικοινωνίας στο σπίτι, στη δουλειά, με φίλους κλπ.
- παθητική: γνώση τύπων, λεξιλογικών στοιχείων κλπ. που γνωρίζει αλλά δεν χρησιμοποιεί
- ελλιπή: ειδικά λεξιλόγια και κώδικες (π.χ. της ιατρικής)

Συνήθως μπορεί να εκφραστεί ικανοποιητικότερα στη γλώσσα του επαγγέλματός του, των εξωεπαγγελματικών ασχολιών και ενδιαφερόντων του κλπ. και η γλώσσα του καθορίζεται από την ηλικία (γλωσσικές διαφορές μεταξύ γενεών, λεξιλόγιο "μόδας" κλπ.), το φύλο (μικροδιαφορές στην ελληνική), τη μόρφωση (οικογένεια, σχολείο, αναγνώσματα, ξένες γλώσσες κλπ.), τη γεωγραφική περιοχή (αγροτική – αστική, ποικιλίες κοινής), τους κύκλους όπου κινείται (αθλητισμός, πολιτική, σύλλογοι κλπ.).

Η γλώσσα κάθε ομιλητή είναι επιδεκτική καλλιέργειας, ανάλογα με την επιθυμία και το ενδιαφέρον, τις προσπάθειες και τις δυνατότητες, τις σωστές ενέργειές του (καλά βοηθήματα, πρότυπα κλπ.).

1.2 Αξιολόγηση του λόγου

Η τελειότητα και υποδειγματικότητα στη χρήση της γλώσσας συνήθως εννοείται αναφορικά με τη λογοτεχνία, δοκιμιογραφία, φιλοσοφία κλπ., με βάση ποικίλα κριτήρια, όπως άλλωστε και στην αξιολόγηση της γλώσσας των επιστημών χρησιμοποιούνται ιδιαίτερα κριτήρια, π.χ. η σαφήνεια, η ακρίβεια, η ελκυστικότητα κλπ. (πρβ. και τη μαθηματική διατύπωση με κριτήρια την κομψότητα, συνοπτικότητα κλπ.).

Ανεξάρτητα από τις ποικίλες και συχνά αλληλοσυγκρουόμενες αντιλήψεις, φαίνεται ότι πρέπει να εξαρτήσουμε την αξιολόγηση από:

- το σκοπό της συγκεκριμένης γλωσσικής επικοινωνίας (αποτελεσματικότητα του λόγου σχετικά με τις προθέσεις του ομιλητή)
- τα πρότυπα ύφους του γραμματειακού είδους (αν υπάρχουν)
- το προσωπικό ύφος (δημιουργικό, ελκυστικό κλπ.)
- τον κορεσμό και την ανανέωση της γλώσσας
- την κατάκτηση νέων περιοχών ή εκφραστικών δυνατοτήτων με εκμετάλλευση του συστήματος της γλώσσας (κάλυψη εκφραστικών αναγκών στην επιστήμη και ζωή)
- την απόδοση κλπ. της πραγματικότητας (σύνθετες συναισθηματικές και βιοτικές καταστάσεις, μεταφράσεις κλπ.)
- το ήθος του λόγου (απλότητα – εκζήτηση, σαφήνεια, ακρίβεια, οικονομική διατύπωση κλπ. στην καθημερινή ζωή – ιδιαίτερες περιπτώσεις συνθετότερου, φορτισμένου κλπ. λόγου).

1.3 Αποτυχία των γλωσσικών πραγματώσεων

Παρά τις προσπάθειες των ομιλητών, που κανονικά επιδιώκουν τη σωστότερη, σαφέστερη, πληρέστερη και αποτελεσματικότερη διατύπωση του λόγου, τα εκφωνήματά τους για διαφόρους λόγους (σφάλματα και λάθη σε ποικίλες περιοχές του συστήματος και των χρήσεων της γλώσσας, ελαττωματική διάρθρωση του λόγου με αβλεψίες, αμέλειες, παραλείψεις, δυσαρθρίες, παραβάσεις των αξιωμάτων της γλωσσικής επικοινωνίας κλπ., βλ. Σετάτο, 1991α) δεν πραγματώνουν συνήθως το ιδεώδες της γλωσσικής επικοινωνίας.

Οι αποτυχημένες αυτές πραγματώσεις μπορεί να

- μη γίνουν αντιληπτές κατά την ομιλία από τον ομιλητή, αλλά αργότερα, από μαγνητοφώνηση (εκτός εάν δεν αντιλαμβάνεται τα μειονεκτήματα των εκφωνημάτων του, επειδή δεν κατέχει ικανοποιητικά τη μητρική του γλώσσα)
- γίνουν αντιληπτές, χωρίς επακόλουθα για τον ομιλητή, (όπως στην περίπτωση δυσμενούς αυτοκριτικής), εφόσον ο βασικός του σκοπός πραγματοποιείται
- είναι αναγκαστικές, για λόγους ατελούς κατοχής της γλώσσας ή κάποιας ειδικής μορφής της γλώσσας (άγνωστες περιοχές του επιστητού, ειδικά επιστημονικά αλλά και λαϊκά λεξιλόγια κλπ.).

2. Συνειδητή και αναγκαστική πλημμέλεια του λόγου.

Η αποτελεσματικότητα της γλωσσικής επικοινωνίας, που θα μπορούσαμε να δεχτούμε ως τον βασικό σκοπό της χρήσης της γλώσσας σε μια κοινωνία (άλλες χρήσεις: η σκέψη, η συνειδητοποίηση του εαυτού κλπ.), δεν έχει πάντοτε την ίδια μορφή. Ο λόγος εξαρτάται και από άλλους παράγοντες, που σε ορισμένες περιστάσεις αποκτούν τον καθοριστικό ρόλο, που διαμορφώνει το εκφώνημα. Η αποτυχημένη διατύπωση του λόγου (βλ. 1.3) δεν δηλώνει πάντα την αναποτελεσματικότητά του, επειδή μπορεί να αποτελεί συνειδητό στόχο του ομιλητή. Η συνειδητή ή αναγκαστική παράβαση των αρχών της γλωσσικής επικοινωνίας (πρβ. αξιώματα του Grice) μπορεί κάποιες στιγμές να έχει μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα για την έκβαση της συνομιλίας και για την κοινωνική διαδικασία που εξυπηρετεί (πρβ. απόκρυψη με αμφισημία, ασάφεια κλπ., παραβάσεις των λειτουργιών της γλώσσας, βλ. Σετάτο, 1991β). Ο ομιλητής μπορεί να κάνει συνειδητά λάθη και σφάλματα (π.χ. για έμμεση κριτική ή ειρωνικό σχολιασμό της γλώσσας κάποιου ή κάποιας ομάδας ομιλητών), να παραλείπει και να αγνοεί, να κάνει υπεκφυγές, να παραδοξολογεί, να είναι σκοτεινός, στρυφνός και αινιγματικός, να αοριστολογεί, να χρησιμοποιεί διφορούμενα λόγια, περιστροφές κλπ., όπως μπορεί να είναι ανακριβής, να λέει ψέματα και να εξαπατά, να κάνει λανθασμένους συλλογισμούς, να συγχέει τα λόγια και τα πράγματα κλπ.

Ο πλημμελής λόγος στην καθημερινή πράξη είναι συχνά υποχρεωτικός, όταν οι ανάγκες της επικοινωνίας, στην πληροφοριακή και κοινωνική

τους διάσταση, απαιτούν την άμεση χρήση της γλώσσας για έννοιες και καταστάσεις, για τις οποίες δεν υπάρχουν στη γλώσσα ή είναι άγνωστα στον ομιλητή γλωσσικά σημεία (ειδικά λεξιλόγια κλπ.) ή άλλες πληροφορίες (για τον συνομιλητή, το θέμα κλπ.). Στις περιπτώσεις αυτές ο ομιλητής χρησιμοποιεί "ερμηνεύματα" (interpretant) απ' όλο το πλέγμα των σημασιολογικών σχέσεων της γλώσσας του, από τις εμπειρίες που διαθέτει (ποικίλων αισθητηρίων) και απ' όλα τα σημειωτικά συστήματα που γνωρίζει (είτε είναι γνωστά είτε όχι στον συνομιλητή του), π.χ. με τη χρήση παρομοιώσεων και μεταφορών (πρβ. το γεγονός ότι πολλές μορφές ελαττωματικού λόγου ή μη αυστηρά λογικής διατύπωσης έχουν καθιερωθεί ως ρητορικά και λεκτικά σχήματα. π.χ. η αλληγορία, βλ. 4.44, 6.4.).

3. Περιπτώσεις συνειδητής και αναγκαστικής πλημμέλειας του λόγου

3.1 Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

1) Πρέπει να διακρίνουμε την πρόθεση του ομιλητή από το αποτέλεσμα της εκφώνησης και το εκφώνημα από την κατανόηση του ακροατή. Μόνο όταν ομιλητές και ακροατές αναλύουν και αξιολογούν όμοια τα εκφωνήματά τους έχουμε κοινή εκτίμηση του πλημμελούς λόγου, διότι είναι δυνατό ο ομιλητής ή ο ακροατής να μη θεωρεί ελαττωματικό ένα εκφώνημα, επειδή αδιαφορεί γενικά ή το θεωρεί σωστό και κανονικό ή το αντιλαμβάνεται λανθασμένα κλπ. Από την άποψη αυτή τα εκφωνήματα μπορούν να διακριθούν σε θετικά, αρνητικά και αδιάφορα.

2) Οι επιλογές του ομιλητή διακρίνονται σε συνειδητές, αναγκαστικές και ασυνείδητες ή ακούσιες.

3) Μας ενδιαφέρουν αρχικά τα γλωσσικά στοιχεία με τα οποία εκφράζεται συστηματικά (π.χ. οι αόριστες αντωνυμίες για την αοριστολογία) και ενσυνείδητα η "θετική ελαττωματικότητα" του λόγου, που κατά τα άλλα, με ποικιλότατες μορφές, παρουσιάζεται ως συνηθισμένο χαρακτηριστικό των καθημερινών πραγματώσεων της γλώσσας.

3.2 Περιπτώσεις της κοινής νεοελληνικής (ΚΝΕ)

1) Ασάφεια (αντίθετο: σαφήνεια)

Η ασάφεια είναι ως ένα βαθμό χαρακτηριστικό της ίδιας της γλώσσας (πρβ. πολυσημία, αμφισημία κλπ.), όπως στα επίκοινα, σε ρηματικούς τύπους (παρατατικός και αόριστος: *έκανα, έκρινα*, 3. εν. και πλ., *έρχονταν*, ομόηχα *είμαστε / ήμαστε*), σε αντωνυμίες (*έφυγε απο το σπίτι τους / των άλλα έφυγε απο το σπίτι του / της*), στο λεξιλόγιο (*αδέλφια*, όπου δεν είναι σαφές το φύλο, αντίθετα από το *πεθερικά*, πρβ. και το σημερινό πρόβλημα της ονομασίας θηλυκών επαγγελματικών, π.χ. *ο συγγραφέας / η συγγραφέας, ο κοσμήτορας / η κοσμητόρισσα* κλπ.). Ορισμένες λόγιες λέξεις της ΚΝΕ δεν είναι σαφείς, π.χ. *επενδύτης*, σε αντίθεση με τις ξένες λέξεις, που όχι μόνο είναι σαφείς (εκτός εκείνων που ανήκουν σε ειδικά λεξιλόγια, όπως η λογοτεχνία ή οι ποικιλίες της ΚΝΕ) αλλά και εκφράζουν αποχρώσεις, π.χ. *ζαβολιά – απάτη*, επιτείνουν το νόημα, π.χ. *μπάσταρδος – νόθος*, κλπ. (βλ. Τριανταφυλλίδη 1963). Πέρα απ' αυτά η ασάφεια χρησιμοποιείται συνειδητά, όταν επιδιώκεται η ελάχιστη πληροφόρηση του ακροατή (πρβ. επαμφοτερισμούς κλπ.), ενώ η ασυνείδητη μπορεί να οφείλεται σε σύγχυση κλπ. του ομιλητή.

2) Αοριστολογία (αντίθετο: ακρίβεια)

Τυπικά αοριστολογικά στοιχεία είναι οι αόριστες αντωνυμίες και επιρρήματα (*κάποιος, ένας, κάτι, μερικοί, άλλος, κάπως, κάποτε* κλπ.). Για ειδικούς λόγους (υπεκφυγές κλπ.) ο ομιλητής μπορεί να επιλέξει αοριστολογικές εκφράσεις (περιστροφές, περιφράσεις κλπ.). Η αοριστολογία, σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως υφολογικό τέχνασμα για να προκαλέσει το ενδιαφέρον, π.χ. *Όπου ένας άγνωστος καπετάνιος, με άγνωστο καράβι, γυρεύει σε άγνωστη θάλασσα ένα άγνωστο νησί* (τίτλος αρχικού κεφαλαίου μυθιστορήματος του Ι. Βέρν) κλπ.

3) Ακυρολεξία (αντίθετο: κυριολεξία) βλ. 4.

4) Υπαινικτικότητα (αντίθετο: κατηγορηματικότητα, κατάδειξη) βλ. 5.

5) Αινιγματικότητα / ακαταληψία (αντίθετο: ευληψία)

Η αινιγματικότητα και η συνακόλουθη ακαταληψία εμφανίζεται ως αποτέλεσμα σκοτεινών και δύσληπτων εκφράσεων, παραδοξολογίας (προσωπικές απόψεις προσβάλλονται ως κοινές αποδοχές κλπ.), άγνωστων στους πολλούς παραθεμάτων, σειράς συλλογισμών, που οδηγούν σε επιφανειακή απομάκρυνση από το θέμα (π.χ. *–Ποιός το περίμενε απ' αυτόν ! –Δέν θα μπορεί να μετανοήσει κανείς* = όπως θα συνέβαινε αν το περίμενε και παρ' όλα αυτά ...) κλπ. Αινιγματικές, γριφώδεις κλπ. εκφράσεις μπορεί να επιλέγονται ενσυνείδητα για να δημιουργήσουν την προσδοκία της διαλεύκανσης που θα ακολουθήσει (πρβ. προφητείες των Δελφών κλπ.).

6) Ελλειπτικότητα (αντίθετο: πλησμονή, υπερεπάρκεια)

Η ελλειπτικότητα, ως οικονομία του λόγου (όταν τα γλωσσικά και εξωγλωσσικά συμφραζόμενα, οι γνώσεις και εμπειρίες των συνομιλητών κλπ. βοηθούν στη συμπλήρωση και κατανόησή του), αποτελεί πολύ συνηθισμένο χαρακτηριστικό της καθημερινής ομιλίας (πρβ. Τζάρτζανο, 1953, §§ 227–228, π.χ. *βροχή!, μετριούνται και λείπουν τετρακόσιοι* = ... και βρίσκουν πως ...). Η ενσυνείδητη χρήση της στη λογοτεχνία κλπ. (πρβ. ρητορικά σχήματα βραχυλογίας, σε αντίθεση με τα σχήματα του πλεονασμού), συμβάλλει στην επίτευξη ορισμένων αποτελεσμάτων, π.χ. της υποβλητικότητας, όπου η αποσπασματικότητα των μορφών κλπ. ωθεί τον δέκτη να συμπληρώσει τα κενά με την φαντασία του.

7) Συνοπτικότητα (αντίθετο: αναλυτικότητα)

Η συνειδητή συνοπτικότητα (αφαιρετικότητα κλπ.) εμφανίζεται σε ορισμένα είδη λόγου, όπως σε ορισμούς, π.χ. *η κοινωνιογλωσσολογία εξετάζει ποιός, πώς, πότε, πού, σε ποιόν, με ποιές συνθήκες και ποιά αποτελέσματα μιλά.*

8) Αδιαφορία / απροσεξία (αντίθετο: ενδιαφέρον / προσοχή)

Η έλλειψη ενδιαφέροντος κατά τη γλωσσική επικοινωνία μπορεί να οδηγήσει τον ομιλητή στο να αδιαφορεί εμφανώς για τη διαμόρφωση του λόγου του (πρβ. στην αντίθετη περίπτωση την επιδίωξη εκφραστικότητας, παραστατικότητας κλπ.).

9) Αβεβαιότητα (αντίθετο: βεβαιότητα / αυτοπεποίθηση)

Ελλείψεις προετοιμασίας, γνώσεων, κατοχής κάποιου γλωσσικού κώδικα, κλπ. μπορούν να οδηγήσουν σε αναγκαστική αβεβαιότητα της έκφρασης, που κάποτε μπορεί να είναι συνειδητή (πρβ. ..., *δέν ξέρω άν τα λέω καλά* ...), πρβ. δισταγμό στην επιλογή ενός από τους τύπους *βοηθούνται / βοηθιούνται / βοηθιέναι* κλπ.

3.3 Τα ίδια γλωσσικά στοιχεία μπορούν να χρησιμοποιούνται για πολλές περιπτώσεις, π.χ. *αυτά τα πράγματα δέν μ' αρέσουν* (ακυρολεξία, αοριστολογία = τέτοιου είδους πράγματα), *–Ο γνωστός μας ... φίλος – Ποιός βρέ; –Ελα τώρα! Δέν καταλαβαίνεις;* (υπαινικτικότητα, ακυρολεξία), *–Τό 'μαθες έ; –Τί, ποιός;* κλπ. Η υπερβολική υπαινικτικότητα μπορεί να οδηγήσει σε αινιγματικότητα (όπως και η υπερβολική στρυφνότητα) κλπ.

4. Ακυρολεξία

4.1 Γλωσσική επικοινωνία και ακυρολεξία

Η ακυρολεξία δεν είναι κάτι σπάνιο στην καθημερινή ομιλία, αλλά συχνή, συνηθισμένη και κανονική κατάσταση στη χρήση της γλώσσας, εφόσον συχνά γίνονται απλώς νίξεις κατά την ομιλία, που συμπληρώνονται από τις γνώσεις των συνομιλητών (πρβ. 3.26) Οι συνομιλητές επιδιώκουν αρχικά τη γενικότερη και ταχύτερη πληροφόρηση, π.χ. *–Διαβάζω Σολωμό – Τί ακριβώς; –Τους Ελεύθερους Πολιορκημένους*, πρβ. *κάνω το σταυρό μου* (το σημείο του σταυρού), ενώ σε άλλα είδη λόγου επιδιώκεται το αντίθετο, π.χ. ο *Πρόεδρος του Τμήματος κ. Α* (πρβ. και γραφή με κεφαλαία). Συχνά χρησιμοποιούμε συνώνυμα κλπ. (βλ. 4.42), επειδή δεν θυμούμαστε εγκαίρως μια λέξη (την κυριολεξία) και αυτό που προέχει είναι η γρήγορη συννενόηση.

Η ακυρολεξία, συνεπώς, δεν αποτελεί πάντα αρνητικό, παθολογικό φαινόμενο (πρβ. τις απόψεις που επικρατούν στη σχολική πράξη και τις προσπάθειες αντιμετώπισής της, την κοινωνική κριτική της γλώσσας κλπ.), αλλά και έναν τρόπο αντιμετώπισης των γλωσσικών αναγκών, μια μορφή

ύπαρξης της γλώσσας, που πρέπει να εξεταστεί μέσα στο σύνολο των γλωσσικών αναγκών και των γλωσσικών πραγματώσεων προς αντιμετώπισή τους (πρβ. το φαινόμενο της μετάφρασης, την κριτική των αποτελεσμάτων της, τα είδη της: λέξη προς λέξη, κατά λέξη, ελεύθερη, φιλολογική, λογοτεχνική, παραφραστική, τροποποιημένη βάσει των αλλαγών της γλώσσας και του ύφους μιας νέας εποχής κλπ., από τις οποίες όλες έχουν τη χρησιμότητά τους, σχετικά με τις ανάγκες κάποιας περιοχής).

4.2 Είδη ακυρολεξίας

Η ακυρολεξία μπορεί να διακριθεί σε:

- ασυνείδητη / ακούσια: όταν έχουμε το νου μας μόνο στη συνεννόηση και στο τελικό αποτέλεσμά της, όταν βιαζόμαστε κλπ.
- αναγκαστική: όταν αγνοούμε ή δεν θυμόμαστε τον ακριβή όρο, την ακριβή έκφραση, το κύριο όνομα κλπ.
- συνειδητή: όταν θέλουμε να αποφύγουμε τη χρήση κάποιου γλωσσικού στοιχείου για λόγους: ταμπού (πρβ. τη χρήση αρχαίων ελληνικών και ξένων λέξεων για συνώνυμες δημοτικές και λαϊκές λέξεις, που έχουν δυσάρεστες φορτίσεις), ευγένειας (όταν η κυριολεξία θα μπορούσε να ενοχλήσει, υπενθυμίζοντας κάποιες δυσάρεστες πλευρές της πραγματικότητας), ειδικών απαιτήσεων των περιπτώσεων επικοινωνίας (π..χ στη χρησιμοποιήση περιορισμένου λεξιλογίου, όταν μιλούμε σε πολύ μικρά παιδιά κλπ.), ύφους (π.χ. αποφυγή επανάληψης της ίδιας έκφρασης κλπ., πρβ. και περιπτώσεις όπως η χρήση του παρακείμενου *έχουν διαμειφθεί* αντί του αορίστου που παρουσιάζει δυσκολίες: *διαμείφτηκαν / διαμείφθηκαν / διημείφθησαν* κλπ.) κλπ.

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η αναγκαστική ακυρολεξία αποτελεί, για την περιοχή του περιεχομένου, το αντίστοιχο φαινόμενο της "περιττολογίας" (redundancy), εφόσον διασώζει τόσα μόνο σημασιολογικά στοιχεία, όσα επιτρέπουν τη σωστή κατανόηση ή λέγοντας περισσότερα απ' όσα θα χρειάζονταν καταλήγει να πλησιάσει την απαιτούμενη έκφραση (πρβ. και την συχνή άλλωστε αδυναμία της γλώσσας να εκφράσει ικανοποιητικά κάποιες καταστάσεις της πραγματικότητας, εκτός σε περιπτώσεις λογοτεχνικών έργων κλπ.). Η συνειδητή / εκούσια ακυρολεξία θα αντιστοιχούσε στην άρθρωση του λόγου σε ρυθμό υπαγορεύσεως, με αναφορά των

σημείων στίξης κλπ.

4.3 Αρνητική και θετική ακυρολεξία

Η λογική ομιλία επιβάλλει στενά όρια στη χρήση της γλώσσας, που δεν είναι δυνατό πάντα να τηρηθούν ούτε είναι σε όλες τις περιπτώσεις αποτελεσματικά, εφόσον δεν αποτελούν τον μοναδικό σκοπό της ομιλίας (πρβ. ποικίλες λειτουργίες της γλώσσας). Η υπερβολική ακυρολεξία, από την άλλη μεριά, φέρνει εμπόδια στην επικοινωνία (πρβ. και ασάφεια κλπ.), εφόσον δεν επιτρέπει την άμεση και απρόσκοπτη κατανόηση (πρβ. την ομιλία κάποτε μικρών παιδιών). Η ακυρολεξία μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα, π.χ. *τα έγγραφα ήταν μέσα σ' ένα φάκελο* (αντί *ντοσιέ, φάκελο αρχείου* κλπ.), *έβγαλε το δακτύλιο της χειροβομβίδας* (αντί *την περόνη*) κλπ., συνήθως όμως δεν προκαλεί προβλήματα στην επικοινωνία, επειδή ερμηνεύεται με τη βοήθεια όλων των στοιχείων που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη περίπτωση ομιλίας (πρβ. 3.26, 4.1).

Η ακυρολεξία μπορεί να έχει αναδραστικά δυσμενή επίδραση στον ομιλητή (πρβ. και τις περιπτώσεις όπου τον διορθώνει ο ακροατής), ο οποίος έχει ένα αίσθημα αδυναμίας, ανικανοποίητης επιθυμίας έκφρασης, που μπορεί να οδηγήσει σε πολυλογία ή ωραιολογία (επιδίωξη πλούσιας έκφρασης). Η συνεχής βελτίωση και διαπλάτυνση των γλωσσικών ικανοτήτων, κατά τη διάρκεια της σχολικής εκπαίδευσης αλλά και όλης της ζωής ενός ατόμου, καταπολεμεί τα αρνητικά αποτελέσματα της ακυρολεξίας.

4.4 Μέσα και μορφές της ακυρολεξίας

Η συνειδητή και αναγκαστική πραγμάτωση της ακυρολεξίας (συστηματοποιημένη ακυρολεξία) χρησιμοποιεί τυποποιημένα γλωσσικά στοιχεία, αντίθετα από την ασυνείδητη (ασυστηματοποίητη), που μπορεί να χρησιμοποιήσει ποικίλα μέσα, καταλήγοντας σε ποικίλα αποτελέσματα. Τα τυποποιημένα γλωσσικά στοιχεία αποτελούν κριτήριο για τη διάκριση των ακυρολεκτικών χρήσεων από άλλες περιπτώσεις πλημμέλειας του λόγου (βλ. 3., άλλα και 3.3). Τα μέσα που χρησιμοποιεί η γλώσσα για την ακυρολεξία είναι οι αντίτυποι και γενικά η εκμετάλλευση των σημασιολογικών σχέσεων της γλώσσας (βλ. 2.).

1) Αντίτυποι

Ως αντίτυποι, δηλ. γλωσσικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται στη θέση ενός άλλου, κυριολεκτικού, στοιχείου, εμφανίζονται στην ΚΝΕ στοιχεία όπως: *το αυτό* (*τό 'φερες το αυτό = το έγγραφο, το αυτό βρέ! = το έγγραφο* που πρέπει να θυμάσαι κλπ.), *αυτώνω* (*τί έγινε; το αύτωσε; = φωτοτύπησε* κλπ.), *πράγμα* (*–Να σου πώ κάτι –Τί πράγμα;* κλπ., πρβ. *τα πράγματα* = οικοσκευή, υποθέσεις κλπ.), *κάνω* (*μας έκανε ένα πράγμα! = μας έψησε μιά πίτα!* κλπ.), *το τέτοιο* (*δώσε μου το τέτοιο (πώς το λένε;)*, πρβ. *τέτοια πράγματα!* = απαράδεκτη συμπεριφορά κλπ.), *ο απο τέτοιος, ο αποδαύτος, ο τάδε* (*να ρθεί τώρα ο τάδε να μου πεί = ...ο Α ...*), *αυτέ / αυτή (άκουσε, αυτέ /αυτή! = θυρωρέ / γραμματέα* κλπ.), *ο άλλος (πλήρωσε πρώτα, σου λέει ο άλλος = ο Α.* κλπ.), *το μαραφέτι* (το συγκεκριμένο εξάρτημα μηχανήματος κλπ.), για λέξεις ταμπού: *απαυτώνω, τετοιώνω, τοιούτος* κλπ. (βλ. 4.42), κλπ.

Οι αντίτυποι (πρβ. και τη συντακτική λειτουργία των αντωνυμιών) παίρνουν θέση σε μια κλίμακα ακυρολεξίας – κυριολεξίας, π.χ. *δώσε μου το αυτό – ...το μαραφέτι – ...το εξάρτημα – ...τη βαλβίδα* κλπ.

2) Συνώνυμα – υπώνυμα – αντώνυμα

Με την εξαίρεση των σπανιότατων περιπτώσεων απόλυτης συνωνυμίας, η χρήση συνωνύμων ή αντωνύμων, υπωνύμων ή υπερωνύμων είναι συχνή στις περιπτώσεις που αγνοούμε ή δεν θυμόμαστε την κυριολεξία, π.χ. *συμφωνία* αντί *σύμπνοια, μή διαφωνία* αντί *ομοφωνία, πόρτα* αντί *αυλόπορτα, καρέκλες* αντί *καθίσματα* κλπ. (βλ. και 4.1). Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι λέξεις και εκφράσεις, δημοτικές ή λόγιες, που αντικαθιστούν λέξεις ταμπού, π.χ. *πισινός, αμελέτητα, κάνω την ανάγκη μου, περιττώματα, αποπατώ, εις ενδιαφέρουσαν* κλπ. (τα λόγια σε άλλες περιπτώσεις ανήκουν σε ειδικά λεξιλόγια, πρβ. *κόπρανα, ούρα* κλπ.).

3) Κατατάκτες

Ποσοδείκτες, ταξινόμοι κλπ. μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αντίτυποι σε περιπτώσεις ελλειπτικού λόγου, π.χ. *–Πόσο κρασί ήπιες; –Δυό ποτήρια, –Αγόρασες πρόβατα; –Δέκα κεφάλια* κλπ.

4) Περιφράσεις

Η ακυρολεξία με περιφράσεις είναι πολύ συνηθισμένη και παρουσιάζει ποικίλες μορφές:

- *αυτό που πρέπει να έχει κανείς* (αντί *το απόκομμα* κλπ.), *το μηχάνημα που* ... (με αναφορική πρόταση, που προσδιορίζει το είδος του μηχανήματος), *όποιος ... = εκείνος που ..., ο κύριος που βλέπεις* κλπ.
- ουσιαστικοποιημένη πρόταση αντί κυριολεκτούμενου ουσιαστικού: *το να ζεί σε φανταστικούς κόσμους συνεχώς είναι ανεξήγητο* (αντί *η συνεχής φαντασιοπληξία του είναι ανεξήγητη*), *ο πώς τον είπαμε* κλπ., πρβ. τα ερμηνεύματα λεξικών: *ο αγαπητότερος απο τους γιούς του Ιακώβ* (*ο Ιωσήφ*), *πόλη της Ανατολικής Μακεδονίας* (*Καβάλα*), *το δεύτερο γράμμα του αλφαβήτου* (*το Β*), *προφήτης της Παλαιάς Διαθήκης, που ρίχτηκε στη θάλασσα όταν ...* (*ο Ιωνάς*) κλπ. (πρβ. και τη χρήση τους σε σταυρόλεξα κλπ.)
- *είναι, έγινε* κλπ. + γνωμικό, παροιμία κλπ.: *είναι τρέχα γύρευε* (αντί *ματαιοπονία*), *έγιναν μαλλιά κουβάρια* (αντί *διαπληκτίστηκαν*), *είναι τί να σου πώ!* (αντί *είναι απελπισία* κλπ.) κλπ., πρβ. και φρασεολογισμούς όπως *έγινε της κακομοίρας* (αντί *αναστάτωση* κλπ.)
- παρομοιώσεις (ιδίως σε περιπτώσεις όπου παρουσιάζονται δυσκολίες στην κυριολεκτική έκφραση, όπως για ιδιαίτερες οσμές, γεύσεις, χρώματα κλπ.): *μιά ουσία / ένα σχήμα / μιά μορφή / ένα σώμα / ένα αντικείμενο / ένα φυτό / ένα ζώο / όμορφος* κλπ. *σάν*, π.χ. *ένα πουλί σάν τον παπαγάλο* (πρβ. *ένα εξωτικό πουλί*, όταν αγνοείται η ονομασία του), *μιά μυρωδιά σάν τη βρεγμένη γή* (πρβ. *χωματίλα* κλπ.) κλπ., *ένα είδος* + ουσιαστικό (*ένα είδος περιβολιού* κλπ.), *κάτι όμοιο με* + ουσιαστικό (*κάτι όμοιο με το παιγνίδι της ντάμας* κλπ., πρβ. και *κάτι διαφορετικό απο το παιγνίδι της ντάμας*, όπου υποβάλλεται η έννοια κάποιας ομοιότητας πίσω από τη δήλωση της διαφοράς)
- μεταφορά (με την οποία καλύπτονται ανάγκες ονοματοθεσίας): *το πόδι του τραπεζιού* (καθιερωμένη μεταφορά) – *το πόδι της εξέδρας* (μη καθιερωμένη) – *μετρικοί πόδες* (νεκρή), *η πτώση της τιμής του καπνού* κλπ.
- αποσιωπήσεις: *με το ... πώς το λένε ... το ..., αυτό το ...* (αφήνεται

να το συμπληρώσει ο ακροατής), *αυτό το ...πώς το είπε ...,το αυτό βρέ ...* (+ κινηματικό σημείο, αλλά κάποτε και για να μην ειπωθεί), *τα ..., σάν τα στρείδια και τα μύδια* (αντί *τα μαλάκια*), *αυτό το ..., που ανήκει στην εντομολογία, ξέρεις* κλπ.

5) Πληροφορίες (πρβ. ερμηνεύματα, βλ. 2.)

Οι ανάγκες της γλωσσικής επικοινωνίας καλύπτονται πολύ συχνά, όταν για διαφόρους λόγους δεν είναι δυνατή η κυριολεξία, με τις προχειρότερες και καλύτερες δυνατές λύσεις, δηλ. με ερμηνεύματά της, π.χ. *μένει σ' έναν κάθετο δρόμο στην Τσιμισκή* (αντί *στην Καρόλου Ντήλ*), *το μικρό του ελαφιού* (αντί *ο νεβρός*), *το αρνί με μαύρο τρίχωμα* (αντί *το λαγιαρνί*), *ο ξάδελφος της Μαρίας, ένα σχήμα σάν κι αυτό ... φέρε ένα χαρτί ... νά!, αυτό που στα αγγλικά λέγεται hobby* κλπ.

5. Υπαινικτικότητα

Η υπαινικτικότητα στο λόγο (προφορικό και γραπτό) εκφράζεται με υπαινιγμούς, δηλ. με στοιχεία που εκτελούν καλυμμένες και έμμεσες αναφορές, υποβάλλοντας και υποδηλώνοντας γνωστά στους συνομιλητές γεγονότα, καταστάσεις, όντα κλπ., με σκοπό τη σύνδεση με τον ακροατή, με μια παράδοση, με μια πολιτιστική περιοχή κλπ., τη μη αναφορά κλπ.

5.1 Είδη υπαινικτικότητας

Η υπαινικτικότητα μπορεί να διακριθεί (πρβ. 4.2) σε :

- ασυνείδητη / ακούσια π.χ. από απροσεξία
- αναγκαστική π.χ. όταν απαγορευθεί η αναφορά ενός θέματος, προσώπου κλπ. και υπάρχει ανάγκη να γίνει λόγος γι' αυτό
- συνειδητή.

5.2 Μέσα και μορφές της υπαινικτικότητας

1) Αντίτυποι.

Εκτός από περιπτώσεις όπως *ο δικός σου* (*άφαντος ο δικός σου*)

κλπ. (βλ. και 5.22), οι πιο συχνές περιπτώσεις είναι οι τυποποιημένες εκφράσεις με εγκλιτικές δεικτικές αντωνυμίες, όπως *την έχουμε καλά / άσχημα, την έπαθε, φτηνά τη γλύτωσε, του την έφεραν, τα κατάφερε / θαλάσσωσε, τα έχει με, τα θέλει κι αυτός, τί τα θέλεις;!, τα βάζει μ' όλο τον κόσμο, κόντεψε να τα χάσει,νά τα μας!, τα έκανε θάλασσα, ο καιρός τα ξύνισε, τό 'βαλε στα πόδια, το σκάσαμε, να το στρίψει κανονικά, το παίρνουν στ' αστεία, μή το κουνήσει κανείς!, τις έφαγε απο τον πατέρα του, μωρέ του δίνει και καταλαβαίνει* (πρβ. *τα καταφέρνει μιά χαρά*), περιπτώσεις ταμπού (*τα κάνει επάνω του*) κλπ. Ο υπαινιγμός γίνεται σε κάτι περισσότερο ή λιγότερο συγκεκριμένο, που μπορεί να συμπεράνει ο ακροατής από τα συμφραζόμενα ή από τις εμπειρίες του (βλ. και Τζάρτζανο, 1946, § 85).

2) Προσδιοριστές

Οι αντίτυποι μπορούν να αποτελούν ταυτόχρονα και χαρακτηρισμούς, π.χ. *άφαντος ο καλός σου / ο φίλος μας!* (πρβ. εδώ και τη λειτουργία των προσωπικών αντωνυμιών, που συνδέουν τη σημασία του υπαινιγμού σχετικά με κάποιο πρόσωπο), με επιτίμηση: *ο αφιλότιμος, ο ερίφης*, με οίκτο: *ο χριστιανός, ο ευλογημένος*, σκωπτικά: *ο μασκαράς, ο κατεργάρης, ο φιλαράκος, ο κολοκύθας, ο υποφαινόμενος / ο υπογεγραμμένος, ο ομιλών, ο προαναφερθείς, ο δούλος σας* (πρβ. και τα *η ταπεινότητά μου, η εξοχότητά σας, η αφεντιά σου, η εκλαμπρότητά του* κλπ., όπου η κλιτική αντωνυμία δηλώνει το πρόσωπο), *ο συνονόματος, ο πρώην, ο λεγάμενος* κλπ.

3) Περιφράσεις

αυτός που ξέρεις! (να μην τον αναφέρω), *ο περι ού ο λόγος* (με ειρωνεία), *αυτή η Κυρία τα λέει αυτά;!* (αντιπάθεια), *τί νέα απο πάνω* (από αυτόν / αυτή / αυτούς που μένουν ή δουλεύουν επάνω από σας κλπ.), *αυτός ο δυστυχής / ο κακομοίρης / ο φουκαράς, ο εν προκειμένω* κλπ.

4) Γραφής

Η χρήση κεφαλαίων γραμμάτων κλπ. επιτρέπει ορισμένους υπαινιγμούς (αλλά και άλλες χρήσιμες διακρίσεις, π.χ. *άγγελος – Άγγελος* κλπ.), όπως *Θεός – θεός, η θέλησή Του / του, ο Διευθυντής – ο διευθυντής – ο*

δ/ντής (επισημότητα – ανεπισημότητα – συντομογραφία) κλπ.

5) Φρασεολογία

Ορισμένες εκφορές έχουν καθιερωθεί στο λεξιλόγιο και την φρασεολογία (πρβ. 5.21), π.χ. *οι δικοί μου* (οι σπιτικοί συγγενείς μου), *και στα δικά σου!* (= *και στο γάμο σου!* κλπ.).

6. Περιοχές χρήσεων

Σχετικά με τις χρήσεις της ακυρολεξίας και υπαινικτικότητας παρατηρούμε γενικά τα εξής:

1) Σημασιολογικά πεδία

Η κυριολεκτική και άμεση δήλωση δεν είναι πάντοτε η οικονομικότερη ή η αποτελεσματικότερη, διότι συχνά ο ομιλητής επιδιώκει:

- αμφισημία (πρβ. πολυσημία κλπ.)
- φορτίσεις διάφορες, π.χ. *ο βλάκας* (*πήγε ο βλάκας και του τα είπε*), *ο μάγκας* (*αυτός είναι ο μάγκας βλέπεις!*), *τα γνωστά μας πάλι!*, *ο ποίσος και ο δείξος, ποιός άλλος;!* κλπ.
- μετριασμό – επαύξηση, μείωση – εξύψωση κλπ. (βλ. Στάθη, 1973) σε σύγκριση με την κατάσταση των πραγμάτων (πρβ. και ψεύδος κλπ.)
- στένεμα – άπλωμα της σημασίας, με αναλογικές χρήσεις κλπ. (πρβ. και ιστορικές εξελίξεις στην περιοχή της σημασιολογίας)
- υποβολή εντονότερων και συνθετότερων καταστάσεων, π.χ. *ήρθε χωρίς πεντάρα τσακιστή* σε σύγκριση με το *ήρθε χωρίς χρήματα.*

2) Η άγνοια της ειδικής ορολογίας είναι συνεχής αιτία ακυρολεξιών, αλλά δεν είναι πάντα αρνητική (όπως στις αδόκιμες χρήσεις, ατελείς μεταφράσεις, μη ενημέρωση στις αλλαγές κλπ.), πρβ. τα εκλαϊκευτικά επιστημονικά έργα, τη χρήση πολλών όρων για την ίδια έννοια (κάποτε ανάλογα με το τί καθιερώθηκε σε κάθε επιστημονική περιοχή, π.χ. *ανάδραση = ανατροφοδότηση*), τη χρήση ξένων όρων δίπλα σε μη καθιερωμένους της ΚΝΕ (π.χ. *καταλληλότητα* (pertinence) κλπ.).

3) Λειτουργίες της γλώσσας

Η ακυρολεξία αναφέρεται στην αναφορική και μεταγλωσσική, η υπαινικτικότητα στην εκφραστική και φατική λειτουργία.

4) Επίπεδα γλώσσας και ύφος (βλ. και 4.1)

Κάθε περίπτωση γλωσσικής επικοινωνίας απαιτεί το κατάλληλο επίπεδο γλώσσας, για να έχει την επιθυμητή αποτελεσματικότητα, που σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να είναι και μηδενική. Η γλωσσική διδασκαλία αποσκοπεί στην καλύτερη γνώση και εξάσκηση της μητρικής (ή ξένης) γλώσσας, με μελέτη και καλλιέργεια των εξής στοιχείων:

- γραμματικά σωστή, επικοινωνιακά κατάλληλη, σαφής, ακριβής, δόκιμη κλπ. έκφραση, αλλά και συνειδητοποίηση των εκούσιων επιλογών ελαττωματικού λόγου
- ύφος όλων των πραγματώσεων της γλώσσας (επίπεδα γλώσσας κλπ), εφόσον τα ρητορικά σχήματα (λεκτικοί τρόποι, πληρότητα λόγου κλπ.) δεν αποτελούν χαρακτηριστικά μόνο του λογοτεχνικού ή επιμελημένου λόγου αλλά και του καθημερινού. Έτσι, για τα θέματα που εξετάζονται εδώ, η "λογική" διατύπωση παραβαίνεται με ακυρολεξίες, που εκφράζονται με συνεκδοχή (*τρία τουφέκια τό 'δωκαν* αντί *τρείς τουφεκιές*), μετωνυμία (*τονε ζηλεύει η χώρα* αντί *οι κάτοικοι της πόλης*), κατ' εξοχήν (*ο Κυβερνήτης* αντί *ο Καποδίστριας*), παρομοίωση, μεταφορά, ευφημισμό (*γλυκάδι* αντί *ξύδι*) κλπ., πρβ. και υπαινιγμούς, που δηλώνονται με ειρωνεία (*έξυπνος που είσαι!*), αντονομασία (*ο γιός του πολυφάη* αντί *ο πολυφάης*), έλλειψη, αποσιώπηση κλπ. Κάποτε το ίδιο σχήμα μπορεί να δηλώνει ακυρολεξία και υπαινικτικότητα, π.χ. εξ αντιθέτου (*όχι ζεστό*), περίφραση (*ο Γέρος του Μωριά*, πριν καθιερωθεί ως άλλη ονομασία του Κολοκοτρώνη, πρβ. *η Πόλη*) κλπ.
- γραμματειακά είδη: πρβ. την ακυρολεξία και υπαινικτικότητα με τη σουρεαλιστική ποίηση, nonsense verse, λογοπαίγνια κλπ. Η αρνητική ακυρολεξία αντιτίθεται σε υπερβολές της κυριολεξίας όπως ο σχολαστικισμός στην έκφραση, η υπερφορτωμένη διοικητική γλώσσα κλπ., ενώ η υπαινικτικότητα στην υπερβολικά κοινοτοπική έκφραση κλπ. (πρβ. την υπερβολή στην ακρίβεια με τη σφαλερή ακρίβεια, στην

οικονομία του λόγου με την ταυτολογία, στο ενδιαφέρον με την επιτήδευση, στη σαφήνεια με την ξηρότητα του ύφους, στην ευληψία με τη μονοτονία κλπ., βλ. 5.2)

- λογοτεχνία: παρά τις ομοιότητες σε ρητορικά σχήματα, η ακυρολεξία, σε αντίθεση με την υπαινικτικότητα, δεν αποτελεί χαρακτηριστικό της λογοτεχνικής γλώσσας, εκτός των περιπτώσεων όπου επιδιώκεται η απόδοση ή μίμηση του άμεσου ή έμμεσου προφορικού λόγου, η ροή της συνειδήσεως κλπ., όπου εμφανίζονται πρωτότυπες ιδιολεκτικές χρήσεις (π.χ. του λεξιλογίου, πρβ. γενικά τη μικρότερη συμμόρφωση και πειθαρχία στους κανόνες της γλωσσικής νόρμας, τη σημασιολογική αμφισημία, την απεξοικείωση (ostranenije) κλπ. της λογοτεχνικής γλώσσας).

5) Στο ευρύτερο πλαίσιο της επικοινωνίας η συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα φαίνεται ότι κατέχουν μια ιδιαίτερη θέση, καθώς εκμεταλλεύονται και χρησιμοποιούν ερμηνεύματα απ' όλες τις περιοχές του επιστητού και των εμπειριών της ζωής και σκέψης (πρβ. και χρήση άλλων σημειωτικών συστημάτων, π.χ. σε ατελή κατοχή ξένης γλώσσας).

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

6. ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΚΑΙ ΕΜΜΕΣΕΣ ΣΗΜΑΣΙΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΦΩΝΗΜΑΤΩΝ

1. Εισαγωγικά

Το σημειωτικό σύστημα της γλώσσας παρουσιάζει έκφραση (φωνητική και κάποτε γραπτή) και περιεχόμενο (σκέψη, συναίσθημα, φαντασία), χρησιμοποιείται ως όργανο επικοινωνίας προσώπων (ομιλητών – ακροατών, αλλά και σε μονόλογο) για πληροφοριακούς και άλλους σκοπούς (συνεργασία κλπ.), εμφανίζεται σε ένα πλαίσιο επικοινωνίας και ακολουθεί έναν αγωγό, αναφέρεται σε αντικείμενα αναφοράς του πολιτιστικού κόσμου (αλλά και ξένων ή δυνατών κόσμων, πρβ. εποχές ιστορίας, διαφορετικούς πολιτισμούς κλπ.), διαφοροποιείται κατά περιοχές, χρήσεις και λειτουργίες (επίπεδα γλώσσας, κώδικες κλπ.) και τροποποιείται κατά το πέρασμα του χρόνου (ανάγκες επικοινωνίας, επιδράσεις άλλων γλωσσών, νέες δομικές αναλύσεις, νέες κατηγορίες κλπ.).

2. Εκφωνήματα

2.1 Η πραγμάτωση του γλωσσικού συστήματος σε εκφωνήματα (κείμενα ποικίλων μορφών, πρβ. και σκέψη) σχετίζεται με

- κατάσταση επικοινωνίας (πλαίσιο, συνθήκες κλπ.) και γενικά τον κόσμο των ομιλητών (γεωγραφικά και κλιματολογικά στοιχεία, πανίδα και χλωρίδα, πνευματικός πολιτισμός κλπ.), πρβ. και στην πατρίδα – σε ξένες χώρες
- γνώση κόσμου (κοινωνίας, πολιτισμού, ιστορίας κλπ.), γλωσσικού συστήματος (κοινή – νόρμα – διάλεκτοι, επίπεδα γλώσσας, κώδικες κλπ.), ομιλητών (γνωστοί – άγνωστοι – ξένοι, μεγάλοι – μικροί κλπ.)
- εμπειρίες, βιώματα, μνήμη των ομιλητών

- αισθήματα και συναισθήματα (ενδιαφέροντα – αδιάφορα), βιολογικές και ψυχολογικές καταστάσεις (μόνιμες – παροδικές κλπ.)
- παιδεία, αναγνώσματα, γνώση ξένων γλωσσών και λογοτεχνιών κλπ.
- λειτουργίες της γλώσσας.

Τα στοιχεία αυτά επηρεάζουν, σε μεγάλο ή μικρό βαθμό κατά περίπτωση, τη χρήση και τα αποτελέσματα της γλώσσας (ο ομιλητής συμμετέχει συνήθως ολοκληρωτικά στην ομιλία), συνειδητά (πρβ. ρητορικά σχήματα κλπ.) ή ασυνείδητα (πρβ. προληπτικές εκφορές, συνειρμούς, επιτονίσεις κλπ.), ταυτόχρονα (πρβ. καθημερινή ομιλία) ή επακολουθητικά (πρβ. προσεκτικό λόγο, διάλεξη κλπ.), ορθά ή λανθασμένα (πρβ. σφάλματα, ανακολουθίες, πρωθύστερα κλπ.). Αποτέλεσμα των διαφορετικών επιρροών είναι η φόρτιση του λόγου σε ποικίλες διαβαθμίσεις, με οικονομία (πρβ. υπαινιγμούς, φορτίσεις, συμφυρμούς, ανακόλουθα κλπ.) ή χωρίς οικονομία μέσων (πρβ. οργανωμένη χρήση φορτίσεων κλπ., π.χ. στη ρητορική διαμόρφωση του λόγου), έτσι ώστε να παρουσιάζεται κατά περίπτωση ζωντάνια λόγου (ύφους) ή ξηρότητα, ψυχρότητα κλπ. και κάποτε χαώδης κατάσταση. Τα αποτελέσματα αυτά μπορούν να οδηγήσουν και σε γλωσσικές εξελίξεις.

2.2 Εκφώνημα και πραγματικότητα

Τα εκφωνήματα ανάλογα με την πραγματικότητα στην οποία αναφέρονται μπορούν να παρουσιάζουν αντιστοιχία λογική (πρβ. επιστημονικό λόγο: περιγραφές, νόμοι κλπ., νοητική λειτουργία της γλώσσας), ψυχολογική (π.χ. ταραγμένος λόγος, πρβ. συναισθηματική, φατική, αρθρωτική λειτουργία), κοινωνικοπολιτιστική (πρβ. επίπεδα λόγου, παραδοσιακές ή λαϊκές αντιλήψεις και πίστεις κλπ.), πραγματολογική (πρβ. κατευθυντήρια, επιχειρηματολογική, συμφραστική λειτουργία), να χαρακτηρίζονται από ουδετερότητα (πρβ. τυποποιημένη, καθημερινή πραγματικότητα, αναφορική λειτουργία), οικονομία ή πλατειασμό (πρβ. ελλειπτική – παραφραστική, περιληπτική – φλύαρη, βραχυλογική – πολυλογική έκφραση κλπ.), φόρτιση ή αποφόρτιση (πρβ. συναισθηματική, αισθητική, φατική λειτουργία), παικτικότητα ή σχολιασμό (πρβ. μεταγλωσσική λειτουργία) κλπ.Έτσι ένα εκφώνημα μπορεί να χαρακτηριστεί ως σαφές ή ασαφές (υπαινικτικό, χαώδες κλπ.), αληθές (σωστό) ή λανθασμένο (ψεύτικο), ενδεδειγμένο ή ανάρμοστο (ακατάλληλο), πλήρες ή επιλεκτικό (πρβ. και πράλληλο, "ίσο", προς την κατάσταση των πραγμάτων), πραγματικής ή προσποιητής άγνοιας κλπ. (βλ.

και Σετάτο, 1991β).

2.3 Εκφωνήματα και συμφραζόμενα

Εκτός από την επικοινωνιακά κανονική και συνηθισμένη περίπτωση όπου το εκφώνημα (έκφραση και περιεχόμενο) προσαρμόζεται σαφώς στα γλωσσικά και εξωγλωσσικά συμφραζόμενα, εμφανίζονται συχνά ή αραιά και άλλες περιπτώσεις, όπως

1) Τα εξωγλωσσικά συμφραζόμενα καθορίζουν το περιεχόμενο του εκφωνήματος, π.χ. *δέν βλέπω* = άναψε το φως!, *κάνει ρεύμα εδώ μέσα* = κλείσε το παράθυρο!, *είναι η ώρα 11* = κοντεύει μεσημέρι / κοντεύουν μεσάνυχτα κλπ.

2) Τα γλωσσικά συμφραζόμενα καθορίζουν το περιεχόμενο του εκφωνήματος, π.χ. *μιλάει και δέ λέει να σταματήσει – βρέχει και δέ λέει να σταματήσει, δέν ήρθε ακόμη η ώρα για να πάει στο σχολείο – ... να πάει σχολείο, το κατάπιε χωρίς αντίδραση* (το φάρμακο ή το ψέμα κλπ., ανάλογα με την προηγούμενη συζήτηση) κλπ.

3) Το εκφώνημα καθορίζει τα εξωγλωσσικά συμφραζόμενα, π.χ. *αυτή θα είναι η αίθουσα συνεδριάσεων* κλπ., πρβ. την αστειολογική, φαιδρή συμμετοχή σε σοβαρή συζήτηση (αρνητικά αποτελέσματα, διακωμώδηση και κατάργηση της κατάστασης επικοινωνίας).

4) Το εκφώνημα καθορίζει τα γλωσσικά συμφραζόμενα. π.χ. οι [psarádhes] ... *οι συγγενείς της Μαρίας* ... (= Ψαράδες), *τα έχασε ο Γιάννης μέσα στη φασαρία· τα χρήματα λέω* κλπ.

5) Το εκφώνημα ή γλωσσικά και εξωγλωσσικά συμφραζόμενα διαφέρουν από τα αναμενόμενα, π.χ. σε ένα ενιαίο νοηματικά κείμενο μπορούν να παρεμβληθούν ξένα προς το περιεχόμενο γλωσσικά στοιχεία (από παράλληλη επιτακτική σκέψη του ομιλητή, που δεν σχετίζεται με το θέμα της ομιλίας κλπ.) ή να εμφανιστούν ξένα γλωσσικά στοιχεία (ξένες λέξεις και φράσεις, που μπορεί να μεταφράζονται ή να παραφράζονται κλπ.), το περιεχόμενο του εκφωνήματος να εισάγει ιδιαίτερες φορτίσεις που χαρακτηρίζουν τα γλωσσικά συμφραζόμενα (π.χ. ... *όλα αυτά είναι σαχλαμάρες* = όχι απλώς απαράδεκτα, λανθασμένα κλπ., αλλά ανάξια λόγου) ή παρερμηνείες κλπ., η έκφραση του εκφωνήματος να μη συμφωνεί με το επίπεδο γλώσσας (π.χ. ηθελημένη διαλεκτική προφορά για ειρωνεία κλπ.), τα εξω-

γλωσσικά συμφραζόμενα να διαφέρουν από τα αναμενόμενα (π.χ. παράσταση αρχαίας τραγωδίας με σύγχρονες ενδυμασίες κλπ.).

2.4 Εκφώνημα σε σχέση με άλλα εκφωνήματα

Εκτός από τις συνηθισμένες περιπτώσεις εκφωνημάτων που αποτελούν τμήματα κειμένου και μπορούν να συσχετίζονται και να παραπέμπουν σε άλλα, προηγούμενα ή επόμενα, εκφωνήματα του ίδιου κειμένου, συναντούμε και τις εξής:

1) Εκφωνήματα που φορτίζονται ιδιαίτερα παραπέμποντας σε εκφωνήματα άλλου κειμένου, π.χ. υπαινιγμοί σε άλλα κείμενα, έμμεσος πλάγιος λόγος, μιμήσεις, παρωδίες, παραλλαγές επί ενός θέματος κλπ. (πρβ. διακειμενικότητα, γραμματειακά είδη κλπ., π.χ. αφήγημα με μορφή πρωτοκόλλου κλπ., πρβ. και ειρωνεία).

2) Εκφωνήματα που διακόπτονται από άλλα εκφωνήματα (π.χ. από συνομιλητή που εισάγει ένα άλλο θέμα, από παραθέματα κλπ.), που εναλλάσσουν κείμενα κλπ.

3) Εκφωνήματα που αποτελούν ταυτόχρονη πραγμάτωση δύο εκφωνημάτων, π.χ. η Rāghavapāṇḍariyā του Kavirāja, που αφηγείται ταυτόχρονα τις ιστορίες της Mahābhārata και Rāmāyaṇa χρησιμοποιώντας το ρητορικό σχήμα śleṣa (αμφισημία).

4) Εκφωνήματα με μεγάλη ανεξαρτησία (δίνουν την εντύπωση ότι "υπάρχουν" απλώς).

2.5 Αποτελέσματα

Οι ομιλητές μπορούν να εκμεταλλευτούν τις δυνατότητες του γλωσσικού συστήματος και να τροποποιήσουν με ποικίλους τρόπους ένα ουδέτερο εκφώνημα, π.χ. με ελλείψεις, φορτίσεις, απροσδόκητες εκφορές κλπ., τυποποιημένες ή μη, που κάποτε πλησιάζουν τα όρια του μη αποδεκτού (έλλειψη κατηγοριακής καθαρότητας στη χρήση του συστήματος, παράβαση κανόνων, ποικίλες ελευθερίες κλπ.). Εμφανίζονται έτσι:

- στοιχεία που μπορούν να αναλυθούν και να λειτουργήσουν διπλά, ανάλογα με το πλαίσιο και την περίπτωση επικοινωνίας, τις γνώσεις

των συνομιλητών κλπ., π.χ. σε υπαινικτικές σημασίες συνθηματικής γλώσσας

- στοιχεία που λειτουργούν οικονομικότερα, π.χ. *ο κήπος που παίξαμε* = ο κήπος (μέσα) στον οποίο παίξαμε / ο κήπος που μέσα του παίξαμε κλπ.
- ηθελημένες ασάφειες, αμφισημίες, ελλείψεις, παραποιήσεις (πρβ. συμφυρμούς, ταραγμένη εκφορά λόγου, χαώδη εκφωνήματα) κλπ.

Τα αποτελέσματα της συνδυασμένης ενέργειας αιτιών και συνθηκών δημιουργούν ποικιλότατες δυνατότητες χρήσης των γλωσσικών στοιχείων (όπως και των άλλων σημειωτικών συστημάτων) και τεράστια ποικιλία αποτελεσμάτων, που έχουν χαρακτήρα κατά περίπτωση ομαδικό – ιδιολεκτικό, διαδεδομένο – περιορισμένο, καθιερωμένο – πρωτότυπο, τυποποιημένο – πειραματικό, συστηματικό – ασυστηματοποίητο και αποτελούν την αφετηρία εμπλουτισμού της γλώσσας (βάσει ή και εκτός συστήματος) σε εκφραστικές δυνατότητες, εξελίξεων (πρβ. συνωνυμικές εκφράσεις, αντικαταστάσεις, υφολογικές αλλαγές κλπ.), δημιουργίας νέων γλωσσικών κατηγοριών και διακρίσεων (επίπεδα και περιοχές γλώσσας κλπ.), αδόκιμων και λανθασμένων χρήσεων.

3. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις

Οι ομιλητές χρησιμοποιούν, συνειδητά ή μη, όλα τα στοιχεία του γλωσσικού τους συστήματος επιδιώκοντας το αποτελεσματικότερο για την κάθε περίπτωση εκφώνημα (οικονομία, εκφραστικότητα κλπ.), χωρίς βέβαια να θεωρείται πάντοτε το αποτέλεσμα επιτυχές (ελλιπής κατοχή των επιπέδων γλώσσας, αδιαφορία κλπ.). Οι πραγματώσεις αυτές, που παρουσιάζουν την τεράστια δαφοροποίηση του λόγου (πρβ. Σετάτο, *ΕΕΦΣΘ* 1992), είναι άλλοτε αναμενόμενες και άλλοτε απροσδόκητες.

3.1 Αναμενόμενες

Παραδείγματα δευτερευουσών και εμμέσων λειτουργιών εμφανίζονται σε όλες τις περιοχές του γλωσσικού συστήματος (συχνά σε συνδυασμούς):

1) Φωνολογία και φωνητική: με επιτονίσεις (π.χ. στην τηλεό-

ραση:"*και πώς γυρίζω να δώ ακούω τον θόρυβο, το σκάσιμο της βόμβας*" κλπ.) κλπ.

2) Μορφολογία: π.χ *Πέτρο!* (ουδέτερο)–*Πέτρε!* (επίσημο, ειρωνικό) κλπ.

3) Σύνταξη: όψη (π.χ. *έχει την τάση να επικρατήσει* = έχει τέτοια τάση που φαίνεται ότι θα επικρατήσει – *έχει την τάση να επικρατεί* = συνήθως επικρατεί, *η προκήρυξη θα σας δίνει οδηγίες* = θα είναι τέτοια που θα σας δίνει οδηγίες, *έλα άνοιγε την πόρτα!* = γιατί στέκεσαι και δεν ανοίγεις την πόρτα; κλπ.), τροπικότητα (π.χ. προς πελάτη: *τί θέλατε;* = σας βλέπω να περιμένετε και μπορεί να μη σας άκουσα – *τί θα θέλατε;* = ποιά επιθυμία αγοράς είναι φυσικό να σχηματίσατε;, ενώ το *τί θέλετε*; δεν θα ήταν τόσο ευγενικό χωρίς τον κατάλληλο επιτονισμό ή κινηματικά σημεία, πρβ. *τί θέλετε παρακαλώ;* κλπ.), μη γνήσιος ευθύς λόγος (π.χ. *διαμαρτυρήθηκε* : *ο φίλος του τον μισούσε! – διαμαρτυρήθηκε: "με μισείς! φίλε μου" – διαμαρτυρήθηκε οτι ο φίλος του τον μισούσε* κλπ.), σειρά όρων (π.χ. *το χοντρό κεφάλι του* : περιγραφή – *το χοντρό του κεφάλι* = είναι χοντροκέφαλος κλπ.) κλπ.

4) Πραγματολογία: υπονούμενη άρνηση (π.χ. *εγώ να πώ ψέματα; !* = εγώ δεν λέω ποτέ ψέματα!, *είμαι εγώ για τέτοια πράγματα;!* = δεν είμαι εγώ για ..., *πολλά που ξέρει!* = δεν ξέρει τίποτε! κλπ.), δευτερεύουσες λειτουργίες από πραγματολογικές χρήσεις (πρβ. χρήση οργάνων σε νέες περιπτώσεις· π.χ. *έρχεσαι*; = έλα σε παρακαλώ, πρβ. *έρχεσαι; τί κάνεις;, ανοίγετε*; = ανοίξτε!, πρβ. *ανοίγετε; τί κάνετε;, φεύγουμε;* = άς φύγουμε!, πρβ. *φεύγουμε; τί λές; – φύγαμε!* = εμπρός να φύγουμε!, πρβ. *λοιπόν, φύγαμε!* κλπ.), εξωγλωσσικά συμφραζόμενα (π.χ. στο υπόγειο του ασανσέρ, καθώς ανοίγει η πόρτα και τα τρία άτομα που το καταλαμβάνουν μένουν ακίνητα: *πάνω πάτε;* = δεν θα βγείτε εδώ για να μπούμε εμείς οι δυό;, *...και μεγάλη ευκαιρία για τον ΠΑΟΚ* = χάνεται κλπ.) κλπ.

5) Λεξιλόγιο, φρασεολογία (σημασιολογία): π.χ. *Αμερικανός – Αμερικάνος* (Έλληνας από την Αμερική), *κάμποσος – καμπόσος* (πρβ. *μας κάνει τον καμπόσο*), *ένας πετεινός / κόκορας με πέντε κότες – μας κανει τον κόκορα με τις κότες, υπάρχει εκεί ναός του Δία – ο ναός του Διός* (φρασεολογική ενότητα) κλπ.

6) Ύφος: π.χ. *άνθρωποι – α(ν)θρώποι* (λαϊκό), *νύχτας – νυχτός* (ποιητικό), *στήθια* (δημοτικό) – *στήθη* (λόγιο) κλπ.

Συνδυασμοί των ανωτέρω φορτίζουν ή αποφορτίζουν τις πραγματώσεις της γλώσσας (κείμενα), υποβάλλουν στάσεις του ομιλητή, προκαταλαμβάνουν, υπονοούν κλπ. (πρβ. κειμενογλωσσολογία, ανάλυση λόγου, ρητορική κλπ.), όπως

– *Τί έγινε με την αίτηση; –Άσ' τα να πάν στο διάολο!*
Κάνε μιά αίτηση! Δέν ξέρεις τί γίνεται – Δέν ξέρει κανείς τί γίνεται
δυό γράμματα που δέν εξαπέστειλα (γιατί ήταν αυστηρά)
τον βλέπω τον Γιώργο πώς εργάζεται!
δέν ξέρει πού του πάν τα τέσσερα! (υπαινιγμός στα ζώα, προσβλητικό), πρβ. *δέν ξέρει να μοιράσει δυό γαϊδουριών άχυρα, αυτά συμβαίνουν και εις Παρισίους* (ειρωνεία), *τρία πουλάκια κάθονται …* (υπαινιγμός στο δημοτικό τραγούδι, ευτράπελο), *τα εγκατέλειψαν οι έλληνες πατεράδες τους* (κατάκριση)

– *Ο γιός σας όμως ομολόγησε – Δέν ξέρω τί είπε και τί δέν έκανε* (ο συμφυρμός του *δέν* υποβάλλει ότι ο γιός του έκανε κάτι)
τίποτε το νεότατο δέν έχουμε (= νέα υπάρχουν αλλά θα τα ξέρετε)

— *έργα και ημέραι, νύν απολύοις τον δούλον σου Δέσποτα!* κλπ. (φρασεολογία που υποβάλλει εποχές και πολιτιστικά στοιχεία του παρελθόντος: αρχαία – μεσαιωνικά – νέα ελληνικά, ξένα, π.χ. λατινικά, ανάλογα με το πρόγραμμα εγκύκλιας παιδείας, γνώσεις κλασικών κειμένων, εκκλησιαστικής γλώσσας κλπ., πρβ. Τριανταφυλλίδη, 1947)

— *κοιτάζω και τί να δώ;! – κοιτάζω να δώ και τί βλέπω;!* (ποικίλες κλίμακες).

3.2 Μη αναμενόμενες

Μη αναμενόμενες, απροσδόκητες κλπ. πραγματώσεις της γλώσσας δεν είναι σπάνιες στον καθημερινό λόγο (και σε πολλά είδη του γραπτού) και οφείλονται σε ποικίλες αιτίες. Τα εκφωνήματα αυτά άλλοτε ερμηνεύονται εύκολα και κατατάσσονται σε κατηγορίες, καθώς ο ακροατής διαπιστώνει ότι εκτελούν κάποιες λειτουργίες και δεν αποτελούν λάθη ή σφάλματα, διαλεκτισμούς κλπ., άλλοτε όμως παραμένουν ανεξήγητες. Μπορεί να είναι συνειδητά (πρβ. έργα κωμικογράφων κλπ.) ή ασυνείδητα (σε ομιλητές και ακροατές), καθώς ο μέσος ομιλητής δεν προσέχει πολύ την ομιλία

του, φροντίζοντας πρωταρχικά για το ολικό αποτέλεσμα της γλωσσικής επικοινωνίας.

3.21 Εκτός από τις περιπτώσεις λαθών ή σφαλμάτων (βλ. Σετάτο, 1991α) και επιδράσεων άλλων γλωσσικών συστημάτων (διαλεκτικών, ξένων), οι πραγματώσεις αυτές μπορεί να οφείλονται σε ποικίλες αιτίες:

1) ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά, π.χ. *ήτονε* αντί *ήταν*

2) μετατροπισμοί, π.χ. *είναι ένας "κατέβα να φάμε"* αντί *πολύ ψηλός* κλπ. (βλ. Σετάτο, 2)

3) έμμεσα δεικτικά στοιχεία (της επιχειρηματολογίας κλπ., π.χ. *όχι μή μου πείς!* – δεν μπορώ να το πιστέψω, βλ. Σετάτο, *ΜΕΓ* 14)

4) συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα, π.χ. *φορούσε έναν επενδύτη* (ασαφές ενδυματολογικό στοιχείο, βλ. Σετάτο, 5)

5) υφολογικές διαμορφώσεις: συντακτικές ιδιορρυθμίες (πρβ. σχήματα λόγου: σύμφυρση, ανακόλουθο, έλξη, υπαλλαγή, πρόληψη κλπ. βλ. πρόχειρα Τζάρτζανο, 1953, § 285), αλλαγές στη θέση των λέξεων (σειρά όρων, πρβ. σχήματα υπερβατού, πρωθύστερου, χιαστού, κύκλου, βλ. Τζάρτζανο, 1953, § 295), πληρότητα λόγου (πρβ. σχήματα βραχυλογίας, εξ αναλόγου κλπ., πλεονασμού: περίφραση, έν δια δυοίν κλπ., βλ. Τζάρτζανο, 1953, §§ 297–301), σχήματα λέξεων (πρβ. μεταφορά, συνεκδοχή, μετωνυμία, αντίφραση κλπ., βλ. Τζάρτζανο, 1953, § 304), ομοιομορφία (εναρμόνιση κλπ.) – ανομοιομορφία (ασυμφωνία, σύγκρουση κλπ.), πρβ. ποικιλία κειμενικής σύνθεσης (χαρακτηριστικά όπως η ostranenije κλπ.)

6) μιμήσεις μορφών λόγου, π.χ. άλλου ομιλητή (για ειρωνεία κλπ.), ξεπερασμένων ειδών (π.χ. λόγος στην καθαρεύουσα, "ανθηρόν" ύφος κλπ. για λόγους ειρωνείας, παικτικής διάθεσης κλπ.)

7) αστεϊσμοί κλπ., π.χ. παρατραβήγματα εκφωνημάτων

8) φυσιολογικά και ψυχολογικά αίτια, π.χ. βλάβες των αρθρωτικών οργάνων, ταραχή κλπ.

2.322 Περιπτώσεις κατά γλωσσικές περιοχές

Μη αναμενόμενα εκφωνήματα κατά τη γλωσσική νόρμα (αλλά συνή-

θως δυνατά κατά το σύστημα της γλώσσας) εμφανίζονται στις εξής περιοχές:

1) φωνολογία – φωνητική: μιμήσεις (π.χ. της προφοράς των r, l κλπ. που εμφανίζουν ορισμένοι ομιλητές της κοινής νεοελληνικής, για λόγους ειρωνείας κλπ.), διαλεκτισμοί (π.χ. *τί κάνει του πιδί μας;*), λαϊκισμοί (*ποτές!*), ξενισμοί (π.χ. [*ο ˘sofőr*]), αρχαϊστικά στοιχεία (π.χ *κεφαλι–ά* = τετρασύλλαβο)

2) μορφολογία: διαλεκτισμοί (π.χ. *βλεπόσαντε*), ξενισμοί (π.χ, *τα πέναλτις)*

3) σύνταξη: αναμείξεις συντάξεων κλπ. (π.χ. *ύστερα που μιλήσαμε το πρωί πήγα εκεί και δέν τον βρήκα*), διαλεκτισμοί (π.χ. *δέ μου τρώγεται* = δεν έχω όρεξη για φαΐ), ξενισμοί (π.χ. *απαγορεύεται το κοιτάζειν*, αναλογικά με το *απογορεύεται το πτύειν* κλπ., για να γίνει λιγότερη αυστηρή η απαγόρευση), αρχαϊσμοί (π.χ. *αποφασίστηκε ίνα* ..., πρβ. ... *όπως* ...)

4) λεξιλόγιο, φρασεολογία: αρχαία και διαλεκτικά στοιχεία, ξένες λέξεις και όροι κλπ. (πρβ. *–Σιλάνς, μωρή! –Σιλάνς είσαι και φαίνεσαι!* κλπ.)

Οι πραγματολογικές χρήσεις της γλώσσας δημιουργούν μεγάλη ποικιλία μη αναμενόμενων εκφωνημάτων.

2.323 Παραποιήσεις της γλώσσας (πρβ. και 2.322)

Όταν δεν προέρχονται από ελλιπή κατοχή της γλώσσας και των επιπέδων της (λάθη, σφάλματα κλπ.) ή από περιστασιακές αιτίες (φυσική, ψυχολογική κατάσταση), οι παραποιήσεις της γλώσσας είναι συνειδητές και οφείλονται σε ποικίλους λόγους, π.χ. στην έκφραση συναισθηματικών και αξιολογικών στάσεων, σε μιμήσεις (ειρωνικές, υπενθυμητικές κλπ., π.χ. ιδιολέκτων, κοινωνικών διαλέκτων κλπ.). Τα μέσα που χρησιμοποιούνται είναι υπερχαρακτηρισμένοι τύποι (όσοι παρουσιάζουν με υπερβολή τα χαρακτηριστικά γλωσσικών διακρίσεων, όπως υπερκαθαρευουσιανισμοί κλπ.), τύποι με χαρακτηριστικά άλλης κατηγορίας (π.χ. λέξεις της καθαρεύουσας με χαρακτηριστικά της λαϊκής γλώσσας, π.χ. *εξασφάλα* κλπ., βλ. Δαγκίτση, 1967, πρβ. και *ταξιά* κλπ.), ανάμειξη επιπέδων γλώσσας (π.χ. χρήση παιδικής γλώσσας προς ηλικιωμένους, όπως *τί θέλει το μικούλι μου;* κλπ., για έκφραση διαφόρων συναισθημάτων: χαριεντισμού, ειρωνείας

κλπ.), μετατροπή γλωσσικών στοιχείων σε επιφωνήματα (π.χ. *καλέ άντε!*, βλ. Ζάχο, 1981), αναλογία κλπ.

Οι συνειδητές παραποιήσεις εμφανίζονται στον καθημερινό λόγο, σε ορισμένα γραμματειακά είδη (κωμωδία, σάτιρα, κωμικογραφία κλπ.), σε ορισμένα επίπεδα γλώσσας (π.χ. στον λαϊκά χρωματισμένο λόγο) κλπ. και μπορούν να διακριθούν κατά τις περιοχές της γλώσσας:

1) φωνητική: παιδικό λεξιλόγιο (π.χ. *για να δώ το σελάκι του!* = το χεράκι σου), υπερκαθαρευουσιανισμοί (π.χ. *υποδήλατο* αντί *ποδήλατο*), αναμείξεις (π.χ. *σαχλαμαρίζουσι*: δημοτική λέξη με λόγια κατάληξη), ξενισμοί (π.χ. *το τάνκ* = *τάνκς*), διαλεκτισμοί (π.χ. *ήσαντε*)

2) σύνταξη: λαϊκισμοί (π.χ. *άνευ κρέας*), αρχαϊσμοί (π.χ. *τα παιδιά δέν παίζει* υπαινιγμός στο αρχαίο αττικό *τα παιδία παίζει*), υπερχαρακτηρισμοί (π.χ. *ασεβόμεν ιερέων, βγένομαι αρτημελών* κλπ. του Μπόστ), ασυν–ταξίες (π.χ. ασυμφωνία όρων, όπως στο *η ασθενήσας νέα*), αναμείξεις (π.χ. *μήν είσε καθιστερόν, είσαι διαγραφείς;*)

3) σημασιολογία: πρβ. σημασίες λέξεων στη λαϊκή γλώσσα (π.χ. *φτιάξη* = κόλπο κλπ., βλ. Δαγκίτση, 1967, πρβ. πιο διαδεδομένες μεταφορές, π.χ. *η μαύρη, η στενή* κλπ.)

4) λεξιλόγιο και φρασεολογία: νέες δημιουργίες (π.χ. *ο καλές, ο κο-μανταλεβούς* κλπ. της λαϊκής γλώσσας, με λόγιο χρωματισμό, π.χ. *ποδο-σφαιρισμός*), αστεϊσμοί (π.χ. *τσογλάν ντοκτόρ* = παιδίατρος κατά το κοινότερο *χαϊβάν ντοκτόρ* = κτηνίατρος, τα οποία μπορούν να ερμηνευτούν και με τη συνηθισμένη αρνητική σημασία των *τσογλάνι, χαϊβάνι*), αναμείξεις (π.χ. *αι σφυρίξεις του αγώνος*)

5) ορθογραφία: οι παραποιήσεις δημιουργούν τη δυνατότητα διπλών κωμικών κλπ. αναγνώσεων, π.χ. *μύτερ!, ποίος σου ίππε;* κλπ. (βλ. παραδείγματα και παραπάνω).

4. Συμπεράσματα

Η γλώσσα διαθέτει ποικιλία μέσων για να εκφράσει έμμεσες σημασιοδοτήσεις, όπως δευτερεύουσες λειτουργίες εκφωνημάτων, πραγματολογικές χρήσεις, ηθελημένες παραποιήσεις, προσωδιακά στοιχεία (επιτονίσεις, παύσεις κλπ.), που συνήθως εξετάζονται παρεμπιπτόντως από την παραδοσιακή γλωσσολογία και πρέπει να ερευνηθούν συστηματικά.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

7. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΟΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Εισαγωγικά

Η επιχειρηματολογία περιλαμβάνει τις ιδιαίτερες χρήσεις και λειτουργίες της γλώσσας που επιδιώκουν, βάσει θεμελιωμένων αποδείξεων κλπ., την απόκτηση ή την αλλαγή στάσεων (Bussmann). Συνομιλητές που διαφοροποιούνται σχετικά με κάποιο πρόβλημα της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής (διαφορετικές θέσεις, απόψεις, επιδιώξεις κλπ.) καταφεύγουν συνήθως σε επιχειρηματολογικές διαδικασίες (προσπάθειες να πείσουν, να μεταπείσουν, να παραπείσουν, να πληροφορήσουν και να πληροφορηθούν προς την κατεύθυνση καλύτερων αποφάσεων, να επηρεάσουν, να σχολιάσουν με σκοπό τη διαμόρφωση γνώμης κλπ.) για την αποτελεσματική λύση των προβλημάτων και την απομάκρυνση των δυσκολιών και προστριβών, που μπορούν να απειλήσουν τις ομαλές σχέσεις των μελών ενός κοινωνικού συνόλου.

2. Γενικές κατηγορίες της επιχειρηματολογίας

Η εξέταση των πραγματώσεων της γλώσσας και των λειτουργιών που επιτελούν μας οδηγεί στη διάκριση μιας ιδιαίτερης λειτουργίας, της διαλογικής ή επιχειρηματολογικής (βλ. Σετάτο, 1991β). Η αποτελεσματικότητα της επιχειρηματολογίας εξαρτάται από μερικά γενικά χαρακτηριστικά της, που δημιουργούν το κατάλληλο κλίμα για τη διεξαγωγή των διαδικασιών που την αφορούν, όπως η αρχή της συνεργασίας (πρβ. αξιώματα του Grice: πληροφορικότητα, σαφήνεια κλπ.), η τυπικότητα (π.χ. η κανονική διαδοχή των συνομιλητών στο λόγο, χωρίς διακοπές και παρεμβάσεις κλπ.), η ευγενικότητα και ο σεβασμός κλπ. Η παράβαση αυτών των αρχών μπορεί να οδηγήσει σε ανεπιθύμητα, αρνητικά αποτελέσματα, εκτός εάν επιλέγεται συνειδητά, για να επιβληθεί με τη βία ή για να εξουθενώσει τον αντίπαλο

κλπ., όπως στις περιπτώσεις έντονης συναισθηματικής φόρτισης (πρβ. εγωκεντρισμό, περιφρόνηση, αδιαφορία κλπ.), ειρωνείας (π.χ. με αλλαγή επιπέδου γλώσσας κλπ.), παραλογισμών κλπ.

Οι επιχειρηματολογικές πραγματώσεις της γλώσσας είναι εξαιρετικά ποικίλες και σύνθετες, ανάλογα με τα στοιχεία που εμφανίζονται σ' αυτές:

1) Θέσεις: συμφωνία – ασυμφωνία, (επι)βεβαίωση – παραδοχή – άρνηση, διόρθωση, διασάφηση, σχόλιο κλπ.

2) Στάσεις: εκτιμήσεις, συμβουλές, υποσχέσεις, προειδοποιήσεις, πίστεις, γνώμες, παρακλήσεις, απαιτήσεις, παραχωρήσεις, εξουσιαστική συμπεριφορά κλπ.

3) Μέσα, μέθοδοι κλπ., που διακρίνονται σε

- γλωσσικά: πραγματολογικά μόρια και εκφράσεις, επιφωνήματα και αναφωνήσεις, προσφωνήσεις και επιπλήξεις (κλητικές, εκφράσεις ευγένειας, φιλοφρονήσεις, κολακείες κλπ., πρβ. κατάρες, ευχές κλπ.), παύσεις και σιωπή (αντιθετική κλπ., πρβ. και παρεμβολές, διακοπές, δισταγμούς κλπ.), παραδείγματα, παραθέματα (ρητά, γνωμικά, παροιμίες, τυποποιημένες φράσεις, κοινοί τόποι κλπ.), ύφος και ρητορική (συνοχή, συνάφεια – αντίφαση, σαφήνεια – αμφισημία – ασάφεια, προβολή στοιχείων, συνδηλώσεις, ευφημισμοί, ρητορικές και απηχητικές ερωτήσεις, έμμεσος ευθύς λόγος, επίπεδα γλώσσας, ευσεβείς πόθοι, εκφράσεις ταμπού, εκφραστικότητα κλπ.), σχολιασμός (παρατηρήσεις, αντιπαρατηρήσεις, πρβ. κατηγορίες, υπεκφυγές, παραμερισμούς, περιπλοκές κλπ., βλ. και 2.2 και παρακάτω), λογική (σοφίσματα, διλήμματα, διαστροφές, υπερβολές, επιχειρήματα ad hominem κλπ.), ιδεολογικές φορτίσεις (πρβ. και επιχειρήματα από θέσεις ισχύος), μιμήσεις (π.χ ομιλίας προσώπου για ειρωνεία, ποικίλες αξιολογήσεις κλπ.).
- παραγλωσσικά: κραυγές κλπ. (πρβ. αναφωνήσεις)
- κινηματικά: μορφασμοί, νεύματα, στάσεις του σώματος κλπ.
- γειτνιαστικά: απόσταση σώματος, βλέμμα κλπ.

4) Χρήσεις, σκοποί: η επιχειρηματολογία αποσκοπεί στο να πείσει, να προκαταλάβει ή να διαθέσει ευνοϊκά ή δυσμενώς (πρβ. γλώσσα διαφήμισης, ορθοέπεια, μετριασμό κλπ.), να επηρεάσει ή να κερδίσει τον ακροατή κλπ. (βλ. και 1.).

5) Πραγματολογικά στοιχεία (βλ. και 2.2)

- αντικειμενικά – υποκειμενικά (πρβ. και συναισθηματικές φορτίσεις)
- τροπικότητες: αληθειακή (αληθευτικά κλπ.), επιστημική (βεβαιωτικά, πιθανολογικά, αοριστολογικά, υποθετικά κλπ.), δεοντική (δεσμευτικά, απαγορευτικά κλπ.), τυπική (εκλογικευτικά, παραδοξολογικά κλπ.), δοξαστική (πραγματικά, φανταστικά κλπ.), βουλητική (επιθυμητικά, ενθαρρυντικά, προσδοκητικά κλπ.), αξιολογική (αποδεκτικά, κατακριτικά κλπ.), επιτακτική (προτρεπτικά – αποτρεπτικά, απαιτητικά, παρακλητικά, προστακτικά κλπ.), θαυμαστική (ειρωνικά, εξοργιστικά, κλπ.), ευχετική (απευχητικά, αρατικά κλπ.) κλπ.
- δείξη: στοιχεία δεικτικά (πρβ. *ο – απο δώ, αυτό δά, – που να* κλπ.), επεξηγηματικά, υπομνητικά, προεξαγγελτικά, αιφνιδιαστικά και απροσδόκητα, ποσοτικά (*εξαιρετικά πολύ* κλπ.), περιοριστικά (πρβ. *ως εξεταστής και μόνο* κλπ.) κλπ.
- σχέση: στοιχεία αναφοράς, άμεσης ακολουθίας, συνεχούς επανάληψης, σύγκρισης και διαβάθμισης (πρβ. *πιό υπάκουος, πιό δούλος* κλπ.), προσομοίωσης ή πραγματικής ιδιότητας (πρβ. *τα εξέτασε σάν επιθεωρητής – τα εξέτασε ως επιθεωρητής*), ισότητας (πρβ. *κάθε – και –*, π.χ. *κάθε έγγραφο και φασαρία*)
- κατάσταση: προσδιορισμοί τοπικοί, χρονικοί, τροπικοί, (πρβ. *–οντας*), προϋποθέσεις, πλαίσιο (συμφραστικό, επικοινωνιακό, πολιτιστικό), θέμα – σχόλιο – εστία κλπ.

3. Επιχειρηματολογικά γλωσσικά στοιχεία

Πολλά γλωσσικά στοιχεία (λεξήματα, φρασεολογισμοί κλπ.) χρησιμοποιούνται για άμεσες ή έμμεσες (βλ. Σετάτο, ΜΕΓ 14) επιχειρηματολογικές λειτουργίες στην κοινή νεοελληνική, μέρος των οποίων δίνεται στους πίνακες που ακολουθούν (κυρίως επιρρηματικά στοιχεία).

3.1 Λεξήματα

ακριβώς : *–Δέ μου είπε τίποτε –Ακριβώς, αυτό δείχνει τις προθέσεις του* (επιβεβαίωση: σαν να είπε ο ίδιος τα λόγια που άκουσε)

αλήθεια : *αλήθεια, δέ σου είπε τίποτε;, όχι αλήθεια, πές μου δέν ..., είδες, αλήθεια, το γέλασα το καημένο το μικρό!, αλήθεια, τί να γίνεται ο ...* (επίκληση προς έκφραση της πραγματικής κατάστασης ή στροφή προς άλλο θέμα, που αποκτά ενδιαφέρον, παρέκβαση ή επαναφορά)

αλλά; : *–Δέν μας προσέχει, βλέπω – Αλλά;* = αλλά τί νόμισες;! (επιβεβαίωση με απόρριψη άλλης πιθανής σκέψης)

αλλιώς ... : *το έγραψε, αλλιώς ...* = κι εγώ δεν ξέρω τί θα γίνονταν, θα του έλεγα εγώ κλπ. (υποβολή της κατάστασης ή στάσης που θα εμφανίζονταν σε αντίθετη περίπτωση)

αντίθετα, ... (εισάγει αντίθεση σε κάτι που ειπώθηκε προηγουμένως)

απλώς : *εννοώ απλώς οτι ...* (δηλώνει το ελάχιστο δεδομένο)· αντί του *απλώς* χρησιμοποιείται από πολλούς το *απλά*, π.χ. *εννοώ απλά οτι ...*, και μάλιστα σε όλες τις περιπτώσεις, π.χ. *απλά δέν ξέρει οτι πουλήθηκε* κλπ., χρήση που αν δεν οφείλεται στη γενίκευση του κανόνα του σχηματισμού τροπικών επιρρημάτων σε *–α* εξηγείται ίσως σημασιολογικά (πρβ. στα αγγλικά τη χρήση του ***simply*** αντί ***merely***)

ασφαλώς : *ασφαλώς δέν θα κάθισε να τον περιμένει* (δηλώνει βεβαιότητα για κάτι το αυτονόητο)

βεβαίως / βέβαια : *–Θα είσαι εκεί; –Βεβαίως!, βέβαια αυτός δέν το ξέρει, βεβαίως και θα πάμε!, αυτός βέβαια / βεβαίως δέν θα έρθει* (όπως είναι φυσικό να περιμένει κανείς, γιατί το συνηθίζει) κλπ. (δηλώνει κάτι το φυσικό και αυτονότητο)

δά : *ξέρετε δά πόσο σας αγαπάει, προσπαθήστε δά κι εσείς!, αυτός δά είναι που είναι!, όχι δά!* κλπ. (ευπροσηγορία, μειλιχιότητα, καλόπιασμα σχετικά με την κατάσταση των πραγμάτων)

δηλαδή : *δηλαδή δέν τον βρήκες* (= εάν κατάλαβα καλά αυτό θέλεις να πείς), *εσύ δηλαδή δέ θα πάς* (= εάν συμπεραίνω καλά) κλπ. (αναζήτηση επιβεβαίωσης)

διάβολε! : *διάβολε! πώς τό ΄παθες;* (δηλώνει θορύβηση)

δυστυχώς : *δυστυχώς δέν μπόρεσα να τον δώ* (δυσμενής κατάσταση, έκβαση κλπ., αντίθετα από την επιθυμία, προσδοκία κλπ.)

ειδικά : *ειδικά, θα πρέπει να πάρεις υπόψη σου οτι ...* (εστίαση)

εξάλλου : *εξάλλου αυτός δέν έχει διδακτορικό* (πρόσθετο επιχεί-

ρημα για ανταπόδειξη, αντένδειξη)

έξαφνα (βλ. Τζάρτζανο, 1949, § 148,3): ... *έχεις έξαφνα να κρίνεις μιά μελέτη που ...* (εισάγει παράδειγμα για κάτι που ειπώθηκε προηγουμένως, που μπορεί να φαίνεται απροσδόκητο, δεν είναι όμως εκτός πραγματικότητας και πιθανοτήτων, έστω και αν χρειάζεται να το σκεφτεί κανείς για πρώτη φορά)

έπειτα ... : *έπειτα ... δέν ξέρω, πρέπει να το σκεφτώ, έπειτα ... θα είναι εκεί;* (δηλώνει επιφύλαξη, ενδοιασμό κλπ. για κάτι που ακολουθεί)

επίσης : *–Παίρνω υπόψη μου οτι είναι νέα – Επίσης οτι είναι ντροπαλή* (ισότιμο επιχείρημα κλπ.)

επιτέλους : *τί θέλει επιτέλους;!, επιτέλους τον είδαμε!, επιτέλους!, ήρθε επιτέλους και μας τα είπε* (αδημονία με αρνητική φόρτιση)

επομένως : *επομένως δέν πρέπει να ανησυχεί* (εξαγωγή συμπεράσματος)

έστω : *έστω δέν πήγε να την δεί, δέν μπορούσε να τηλεφωνήσει;* (παραχώρηση)

ιδίως : *όταν ιδίως αγνοεί το θέμα* (επίρρωση)

ίσως : *ίσως, δέν ξέρω, ίσως δέν ξέρει οτι* (πιθανότητα, ενδεχόμενο)

κανονικά : *κανονικά θα έπρεπε να έχει έρθει το τραίνο, αλλα ...* (επίκληση νομοτέλειας)

κάποτε : *κάποτε θα πρέπει να το καταλάβουμε, ας έρχονταν κι αυτός κάποτε στην ώρα του!* (= είναι καιρός να, δήλωση καθυστέρησης ενέργειας)

καταρχήν / καταρχάς : *θα ήθελα να κάνω μερικές παρατηρήσεις, καταρχήν ..., καταρχήν αυτή δέν ζεί στη Θεσσαλονίκη* (δηλώνει την έναρξη της έκθεσης διαφόρων στοιχείων, στην οποία αναφέρεται πρώτο αυτό που για κάποιο λόγο ξεχωρίζει ή λαμβάνεται ως βάση, χωρίς να είναι πάντα και το σημαντικότερο, π.χ. επειδή εμφανίζεται πρώτο στη μνήμη ή αναφέρεται για να καταστήσει ίσως περιττή τη συνέχεια), πρβ. και *καταρχήν ...* (όταν αρχίζει κανείς χωρίς να έχει σχηματοποιήσει και οργανώσει προηγουμένως το περιεχόμενο)

κιόλας : *κάνει και τον έξυπνο κιόλας* (= επιπλέον, δεν φτάνει που ..., πρόσθετο επιχείρημα για ενίσχυση)

κυρίως : *προσέχοντας κυρίως το σημείο αυτό ...* (ένδειξη πρωταρχι-

κής σπουδαιότητας)

λοιπόν : *εσύ λοιπόν δέν θα πάς* (= το θεωρώ τελεσίδικο) – *εσύ λοιπόν δέν θα πάς;* (= αυτό το συμπέρασμα πρέπει να βγάλω;), *νά λοιπόν που τα πράγματα άλλαξαν* (= τί σας έλεγα, νά το αποτέλεσμα!), *θα 'ρθείς λοιπόν;,' –Αφού λοιπόν δέν έρχεται, λέω να φεύγουμε –Ας φύγουμε λοιπόν, μίλα λοιπόν!, λοιπόν τί λέγαμε;,* (γυναίκα στην τηλεόραση για επικίνδυνους ξένους, ύστερα από ανακάλυψη φόνου) ... *τους κρύβουνε ... λοιπόν εδώ γυρνάνε ...* (= βγάλτε τα συμπεράσματά σας) κλπ. (δηλώνει αποτέλεσμα, κατάληξη, που δίνει αφορμή για εξαγωγή συμπερασμάτων, βλ. και Bewster, 1992)

μάλιστα : *έτσι είναι αυτοί· έκαναν μάλιστα και ενδιαφέρουσες προτάσεις, μάλιστα όχι μόνο μιλάει αγγλικά αλλα και τα γράφει θαυμάσια, ... μάλιστα! ... μάλιστα! ...* (εκφωνήματα του ακροατή καθώς ακούει τα λόγια του ομιλητή: δεν αποτελούν, όπως αλλού, απαντήσεις σε ερωτήσεις, αλλά επιβεβαιώνουν το περιεχόμενο των λόγων που παρακολουθεί), *πέντε μάλιστα απ' αυτούς ήταν απόντες* κλπ. (δηλώνει ενισχυμένη συμφωνία, με στοιχεία που ίσως δεν θα περίμενε κανείς), πρβ. *μά–στα!* (= είπατε αυτό που αντιστοιχεί στην ερώτηση που σας έγινε ή στην πληροφορία που περιμέναμε από σας, έχουμε ένα πρώτο δεδομένο και μπορούμε να συμφωνήσουμε προς το παρόν)

μάλλον : *κάνεις μάλλον λάθος, μάλλον δέν (θα) σε είδε, μάλλον στις 4.20'* (αφού πρώτα ο εκφωνητής της τηλεόρασης εκφώνησε λανθασμένα *στις 4.30'* κλπ. (μετριασμός κυριολεξίας, ισχυρισμού κλπ.)

ντέ : *άσε με ντέ, μή με τραβάς έτσι απο το χέρι!, έλα ντέ ησύχασε!, θα φύγω ντέ, μή φωνάζεις!, φύγε ντέ, δέ σε κρατάω, –Δεν τον ξέρω –Τον ξέρεις ντέ* (μην επιμένεις), *πού τον είδες ντέ;* (πες μας επιτέλους), *–Το ξαναλέω, τό 'κανα μόνο για σένα –Ευχαριστώ ντέ* (δεν χρειάζεται να το ξαναλές), *ποιός είναι ντέ;* (πες μας επιτέλους το όνομά του), *–Τηλεφώνησέ του ντέ* (τί περιμένεις) *–Θα του τηλεφωνήσω ντέ* (τί επιμένεις), *–Να σας πώ τί συνέβη; – Έτσι ντέ, λέγε!* (αυτό περιμένουμε), *–Χτύπησα το πόδι μου –Έτσι ντέ, καλά να πάθεις!* (δεν μ' άκουες τόσο καιρό που σε προειδοποιούσα) κλπ. (αρνητική στάση απέναντι σε κάτι που συνεχίζεται, πρβ. και Tsohatzides, 1989, που δέχεται ότι το *ντέ* εισάγει προσλεκτική πράξη λόγου, που δεν θα εκτελούσε κανονικά ο ομιλητής, αν δεν υποχρεώνονταν σ' αυτό από κάποια ατέλεια της συμπεριφοράς του συνομιλητή), πρβ. και *άντε ρέ!* (υπερβάλλεις!) *–άντε ντέ* (αυτό σκέφτομαι κι εγώ συνεχώς, π.χ. *–Πού κέρδισε τόσα χρήματα;! –Άντε ντέ), άς είναι 15 ντέ* (ως εδώ μπορώ να σε ακο-

λουθήσω), *ντέ και σώνει* (με συνεχή επιμονή και πείσμα) κλπ.

οπότε; : *–Ήταν στη Θεσσαλονίκη εκείνη τη μέρα αλλα δέν της τηλεφώνησε ... –Οπότε; ...* (προτροπή εξαγωγής συμπεράσματος, πρβ. *τί σου έλεγα;, ποιός φταίει;* κλπ.)

όπου : *έτσι φώναζαν και τσακώνονταν, όπου έρχεται ο διευθυντής και τους διαλύει* (φυσική συνέπεια)

ουσιαστικά : *αυτοί ουσιαστικά δέν συμμετέχουν, ουσιαστικά δέν είναι έτοιμη* (υπογράμμιση της ουσίας των πραγμάτων)

πάλι : *ο Πέτρος πάλι τί γύρευε εκεί; αυτός πάλι δέν μπορούσε ο ευλογημένος να ..., τα σκέφτομαι όλα και πάλι δέν μπορώ να καταλάβω γιατί ..., να ήταν εκεί πάλι ...* (δεν το πολυπιστεύω), *ποιός πάλι νά 'ναι αυτός;* (πρόσθετος προβληματισμός)

πάντως : *αυτός πάντως δέν το ξέρει* (αντιθετική εξαίρεση)

πουθενά : *να τό 'ξερα πουθενά οτι θά ρθει δέν θα ερχόμουν σ' εσένα* (σ' οποιοδήποτε τόπο και μ' οποιονδήποτε τρόπο)

πραγματικά : *πραγματικά δέν ξέρω τί να πώ* (υπογράμμιση της πραγματικότητας, ειλικρινής δήλωση), πρβ. *πράγματι έτσι είναι*

προπάντων : *το λέω προπάντων διότι ..., προπάντων να μήν έρθει και μας πεί ...* (δήλωση του σημαντικότερου στοιχείου κατά τον ομιλητή)

προσωπικά : *προσωπικά (δέν) νομίζω οτι ..., προσωπικά θα έλεγα οτι ..., προσωπικά ... δέν έχει μεγάλη πρωτοτυπία* κλπ. (υπογράμμιση της προσωπικής άποψης προς αποφυγή σαρωτικών κρίσεων, προσβολής κλπ., εφόσον τα λάθη είναι ανθρώπινα)

προφανώς : *προφανώς δέν ξέρει οτι ..., αυτά προφανώς τα είπε για να ...* (δήλωση του αυτονόητου κατά τον ομιλητή)

ρητώς : *σου το λέω ρητώς και θα με θυμηθείς* (κατηγορηματικότητα)

σαφώς : *σαφώς δέν πρόκειται γι αυτό* (ευληπτότητα, ευνόητο)

σίγουρα : *σίγουρα θα της το είπε, αλλιώς δέν εξηγείται* (έλλειψη αμφιβολίας)

σχετικώς : *είναι σχετικώς νέα άποψη, σχετικώς δέν λέει τίποτε καινούριο* (αναφορικότητα και σύγκριση)

τελικά : *τελικά τίποτε δέν έγινε έ;, τελικά τί να σου πώ;, τελικάα ...*

(ο ομιλητής τελειώνει χωρίς να είναι βέβαιος ότι ανέφερε όλα τα σχετικά, υποθέτοντας ότι υπάρχουν κι άλλα), *τελικά κανείς δέν του το είπε* κλπ. (τέρμα μιας σειράς στοιχείων)

τέλος : *τέλος πέρασε κι αυτό, τέλος μας φέρθηκε πάντα σωστά* (τελευταίο στοιχείο επιχειρήματος)

τίποτε : (ο Α. θέλει κάτι να πεί, όπως φαίνεται από κινηματικά και παραγλωσσικά σημεία) – (πρόεδρος) *ο κ. Α.! –Τίποτε, θα ήθελα απλώς να* ... (= με συγχωρείτε που παρεμβαίνω, δεν θέλω να σταματήσω την συζήτηση, να την απορρίψω διαρρήδην κλπ.), *–Ποιός το είπε; –Τίποτε, το λέω μήπως πρέπει να το πάρουμε υπόψη* κλπ. (υποβάθμιση του εκφωνήματος που ακολουθεί, για να γίνει ευκολότερα δεκτό)

τότε : *τότε τί κάθεσαι και μου αραδιάζεις όλα αυτά;!, (αμ) τότε τί να σου πώ;!, τότε κάναμε λάθος* κλπ. (αν είναι έτσι τα πράγματα, συμπέρασμα από τα στοιχεία που δόθηκαν)

τουλάχιστο : *εγώ τουλάχιστο δέν το πιστεύω, τουλάχιστο να μας έλεγε πού το άκουσε* κλπ. (η ελάχιστη βάση, παραχώρηση)

τώρα : *τώρα͡τί να σου πώ;!* (ύστερα απ' αυτά που έγιναν / που μου λες κλπ.), *τώρα͡για σου πώ, άν* ... (εφόσον θέτεις το ζήτημα), *τώρα͡τί κάνουμε;* (έτσι όπως διαμορφώθηκε η κατάσταση), *τώρα͡όσον αφορά το* ... (αυτά όντας έτσι ...), *–Πώς πήγες στις εξετάσεις; –Τώρα ... πρέπει νά 'χω γράψει καλά* (τώρα που το σκέφτομαι, που με βάζεις να το σκεφτώ), *τώρα ο άνθρωπος είναι ευπροσάρμοστο όν* (ας πάρουμε υπόψη μας στη συνέχεια του συλλογισμού μας ότι ο ...), *τώρα θα του δείξω εγώ!* (τέτοια μου κάνει ε, ...) κλπ. (= εφόσον είναι έτσι τα πράγματα, άμεση απόρροια των όσων προηγήθηκαν), πρβ. *έε τώρα!* (= τί μου λές τώρα!)

φυσικά : *φυσικά τί να κάνει; αναγκάστηκε να το παραδεχτεί, δέν ξέρω φυσικά τί μπορεί να γίνει, πάντως ..., δέν είναι φυσικά κάτι εύκολο, αλλα...* κλπ. (= όπως έχει ο κόσμος και οι νομοτέλειές του, απόρροια της φύσης του κόσμου)

κλπ. κλπ. (βλ. για τα *κάπου, βασικά, εντάξει, γενικά, μά, αλλά* κ.ά. Σετάτο, *ΜΕΓ* 14)

Ιδιαίτερες ομάδες αποτελούν ορισμένα

– ρήματα, που θα εξεταστούν σε άλλη μελέτη, καθώς εδώ δίνονται με-

ρικά μόνο παραδείγματα, όπως

κοιτάξτε ... μπορεί να μή ... (προεξαγγελία αντίρρησης)

ξέρετε : *η φωτιά στο δάσος, ξέρετε, να μήν πιάσει, μετά δέν σβήνει εύκολα* (επίκληση εμπειριών και γνώσεων που υποτίθεται ότι διαθέτει ο συνομιλητής)

λέει : *αυτός λέει δέν πήγε ποτέ σχολείο* (δήλωση αβέβαιης φήμης, υπόθεσης)

πές : *αυτός πές πως δέν το ξέρει* (δήλωση αποδεκτής υπόθεσης ως βάση για περαιτέρω ενέργειες)

στάσου : *στάσου να δείς τί έγινε!* (διακοπή σειράς σκέψεων και συμπερασμάτων του συνομιλητή για προσφορά πληροφοριών, που θα διακόψουν ή θα αλλάξουν την φύση και την πορεία τους)

φαίνεται : *πάντως φαίνεται ότι δέν το γνώριζε, δέν φαίνεται να είναι έτσι τα πράγματα* (πιθανό συμπέρασμα από πρώτη εξέταση των στοιχείων που διαθέτω ή διαθέτουμε κλπ.)

παρακαλώ : *ήρθαν 500 βραζιλιάνοι δημοσιογράφοι, παρακαλώ* (βεβαίωση απίστευτου γεγονότος)

κλπ. κλπ. (πρβ. τροπικά ρήματα, π.χ. *τράβα βρές το τώρα!, κάτσε γράφε τώρα!* κλπ., πρόσωπα ρήματος, π.χ. *δέν ξέρεις / ξέρει / ξέρουμε τί μπορεί να γίνει, αυτός, βλέπεις, δέν ξέρει απο τέτοια* κλπ., πρβ. *τί να σου κάνει κι αυτός;*, όπου με τη χρήση της προσωπικής αντωνυμίας *σου* επικαλείται τη συναίνεση και συμφωνία του ακροατή, που ασφαλώς μπορεί να εκτιμήσει σωστά τα στοιχεία της κατάστασης)

- επιφωνήματα, αναφωνήσεις: *χμ ...* (εκκρεμότητα έκφρασης θέσης), *έεε...* (διστακτικότητα), *αλλά;!* (= τί νόμισες;, έπρεπε να το σκεφτείς κλπ., μετατροπή σε επιχείρημα εκφωνήματος του συνομιλητή, βλ. και παραπάνω), *άρπα!* (μετατροπή σε επιχείρημα, κάποιου εκφωνήματος, προς την κατεύθυνση τρίτου προσώπου) κλπ., πρβ. 3.3
- σύνδεσμοι σε χρήσεις όπως *και τί μου τό λές;!* (= καλά όλα αυτά, τα ξέρω, χαρακτηρισμός εκφωνήματος ως μη πειστικού), *–Πρέπει να το ράψω –Και ράψ' το / Και δέν το ράβεις!* (= γιατί μου το λες και δεν το ράβεις;), *που θα πεί ότι το ήξερε* (συμπέρασμα από αμέσως προηγούμενο εκφώνημα) κλπ.

3.2 Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί

Πολλά τυποποιημένα φρασεολογικά σχήματα και φρασεολογικές ενότητες χρησιμοποιούνται επιχειρηματολογικά, όπως τα εξής

άκου λέει! (= φυσικά και ..., αποδοχή)

ακούς εκεί! / ακούς εκεί να ... (= τί ακούω!, απόρριψη)

άλλη όρεξη δέν έχω! (απότομη απόρριψη)

άλλο πάλι! (= δεν μας έφτανε το ..., αρνητική αξιολόγηση)

άλλο τίποτε; (= δεν φτάνουν αυτά;, απόρριψη ήδη υπερβολικών και απαράδεκτων στοιχείων)

άν δέν κάνω λάθος (επιφυλακτικότητα για το περιεχόμενο των λόγων που συνεκφωνούνται)

αν θέλετε, π.χ. *είναι, αν θέλετε, επιπόλαιος* (διατύπωση γνώμης, που υποβάλλεται στον συνομιλητή για αποδοχή, πρβ. *δέν ξέρω τί σκέφτεστε, αλλα ...*)

αν μου επιτρέπετε, π.χ. *είναι, αν μου επιτρέπετε, επιπόλαιος* (έκφραση γνώμης, για την οποία ζητείται η άδεια του συνομιλητή, για να προλάβει τυχόν δυσαρέσκειά του, πρβ. και την πιο απρόσωπη και γενική: *αν μου επιτρέπεται*)

άντε να είναι ..., π.χ. *άντε νά 'ναι εκατό* (παραχώρηση, πρβ. και *άντε νά 'ναι εκατό, που δέν είναι*, παραχώρηση παρά βεβαιότητα για το αντίθετο)

απο κεί και πέρα ... (= ως εδώ μπορώ να πω αυτά κλπ., όριο τοποθέτησης και σκέψεις για τα επέκεινα)

ας πά να ..., π.χ. *ας πά να λέει / γράφει / διαδίδει* κλπ. (απορριπτική αδιαφορία, πρβ. *δέν πάει να λέει οτι ...*)

άσ' τα!, π.χ. *άσ' τα δέν γίνεται τίποτε!* (ανωφέλεια ενδεχόμενης βοήθειας, συμβουλής κλπ., πρβ. *–Τί γίνεται; –Άσ' τα να πάν στο διάβολο!*)

αυτό μας έλειπε! (αγανακτισμένη απόρριψη στοιχείου που μόλις αναφέρθηκε)

αυτό να ήταν όλο! (υπαινιγμός σε κάτι δριμύτερο, που δεν ονομάζεται)

αυτό που σου λέω! (απειλητική εμμονή σε θέση που διατυπώθηκε)

αφου ...!, π.χ. *αφου το ήξερες!, αφου νυστάζεις!* κλπ. (προϋπόθεση, γεγονός που αναγκαστικά οδηγεί σε)

βάλ' του ρίγανη! (απόρριψη με απογοήτευση)

βρε ... εκει πέρα!, π.χ. *βρε γράφε εκει πέρα!* (= άφησε τα λόγια και τις αντιρρήσεις και γράφε, απόρριψη δικαιολογιών με αγανάκτηση)

γιά φαντάσου! (πρβ. *ποιός θα τό 'λεγε;!*, έκπληκτη αποδοχή απροσδόκητου γεγονότος)

δέ βαριέσαι!, π.χ. *δέ βαριέσαι, ας πάμε εμείς και άσ' τον αυτόν* (αδιαφορία με αρνητική αξιολόγηση)

δέν τό 'πιασα!, π.χ. *–Πώς τα λέτε πώς τα λέτε! –Δέν τό 'πιασα!* (προσποίηση ακατανοησίας)

εδώ που τα λέμε, π.χ. *εδώ που τα λέμε, δέν έχει διδακτική πείρα* (= αφού συζητούμε ας πάρουμε υπόψη και το ότι, δεν πρέπει για οποιονδήποτε λόγο να ξεχάσουμε ότι ... κλπ., επιχείρημα που δεν πρέπει να αποσιωπηθεί, αν και φαίνεται να είναι γνωστό σε όλους)

έ καί;! (πρβ. *και τί μ' αυτό;!*, υποβάθμιση επιχειρήματος)

εκεί που θα ... δέν ... (*καλύτερα*), π.χ. *εκεί που θα δώσεις τόσα χρήματα δέν περιμένεις καλύτερα να βγεί το νέο μοντέλο;* (αρνητική αξιολόγηση και θετικότερη πρόταση)

έλα ντέ! (= αυτό λέω κι εγώ!, αλλά όπως καταλαβαίνεις κι εσύ δεν το βλέπει έτσι κλπ., συμφωνία σε αντιρρητική θέση)

έλα τώρα (κι εσύ)! (= τί είναι αυτά που λές!, αντίρρηση με ελαφριά επίπληξη)

έλεγα κι εγώ! (αναγνώριση τελικής ορθότητας)

ένας Θεός ξέρει, π.χ. *αυτό ένας Θεός ξέρει πού θα καταλήξει, ένας Θεός ξέρει τί συμβαίνει* κλπ. (δυσκολία και αδυναμία κρίσης)

έννοια σου / σας, π.χ. *αυτός, έννοια σου, δεν πρόκειται να χαθεί* (βεβαίωση και καθησύχαση)

εν πάση π(ερι)πτώσει (τελική αναποφασιστικότητα στοιχείων, επιχειρημάτων κλπ.)

έτσι έ; (ψύχραιμη αντίδραση)

έ τώρα! (πρβ. *σιγά!*, απόρριψη κάποιας υπερβολής)

ίσια ίσια, π.χ. *ίσια ίσια αυτός δέν έζησε στο εξωτερικό* (= αν αυτό τίθεται ως επιχείρημα, αυτός δέν …, απόρριψη επιχειρήματος με υποστήριξη του εντελώς αντίθετου)

κάθε άλλο! (κατηγορηματική και απερίφραστη απόρριψη)

… καί δέ συμμαζεύεται!, π.χ. *αποδείξεις και δέ συμμαζεύεται!* (πρβ. *αποδείξεις; αστεία πράγματα!*, αγανακτισμένη αντίρρηση)

… και κολοκύθια!, π.χ. *αποδείξεις και κολοκύθια!* (περιφρονητική αντίρρηση)

και να σας πώ κάτι; π.χ. *και να σας πώ κάτι; εγώ θα … / αυτοί …* (προεξαγγελία σημαντικού στοιχείου, προεξαγγελτική αξιολόγηση)

και πού είσαι ακόμα! (ενίσχυση)

καλά δέν πήγε να τον δεί;!, *καλά πήγε να τον δεί;!* (πρβ. *μα είναι δυνατό;!*, δηλώνει ότι το αντίθετο θεωρείται αυτονόητο)

καλα εκείνος δέν τον είδε, δέν μπορούσες όμως … (ενδοτική παραδοχή στοιχείου)

καλά ντέ ! (καθησυχαστική αποδοχή)

καλά που, π.χ. *καλά που πήγες να τον δείς, γιατι αλλιώς μπορούσε να θυμώσει* (θετική αξιολόγηση στοιχείου)

καλε τί μας λές;! (ειρωνική απόρριψη)

κοίταξε να δείς … (προετοιμασία του ακροατή για μη άμεση αποδοχή άποψης, προμήνυμα δυσκολιών του ομιλητή)

… κτλ. κτλ. (= είναι τόσο πολλά που δεν μπορώ τώρα να τα απαριθμήσω, ενισχυτική αποσιώπηση στοιχείων)

μεταξύ μας, π.χ. *όλα αυτά, μεταξύ μας, είναι σκέτη απάτη* (πρβ. *όλα αυτά, μή το πείς σε κανένα, είναι σκέτη απάτη*, εξασφάλιση του απορρήτου τουλάχιστο τυπικά)

μήν τα ρωτάς! (απελπισμένη αρνητική αξιολόγηση)

μή χειρότερα! (αρνητική αξιολόγηση απροσδόκητης πληροφορίας)

μιά στιγμή!, π.χ. *μιά στιγμή να σου εξηγήσω!, μιά στιγμή, δέν είναι έτσι τα πράγματα* κλπ. (παρέμβαση που προεξαγγέλλει αντίρρηση με ανασκευαστικά στοιχεία)

μιά φορά, π.χ. *η κατάσταση μιά φορά είναι ανησυχαστική, αυτός μιά φορά έχει τακτοποιηθεί* κλπ. (δήλωση βεβαιωμένου στοιχείου)

μόνο να (μή) (προϋπόθεση)

μόνο που (επιφύλαξη)

μπάς και (υπόνοια)

νά τα μαας! (= το φοβόμουν, αν και είχα μια ελπίδα ότι δεν θα εμφανιστεί, πραγματοποίηση δυσάρεστου προαισθήματος)

νόστιμο κι αυτό! (μετριασμός δυσάρεστου)

ξέρω γώ, π.χ. *–Τί να κάνει; –Να πάει να δεί τον πρόεδρο, να κάνει ένα έγγραφο, να δεί διάφορα πρόσωπα, ξέρω γώ* (υπάρχουν πολλά που θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί, αμηχανία συγκεκριμένης πρότασης)

ο κόσμος να χαλάσει (κατηγορηματικότητα)

όλο και κάτι θα βρεθεί να (απαισιόδοξη πρόβλεψη ή επιφύλαξη)

όλα κι όλα! (απερίφραστη απόρριψη)

όλως διόλου, π.χ. *όλως διόλου, δέν καταλαβαίνει πως πρέπει να σωπάσει;* (επιτιμητική αρνητική στάση)

όπως είναι γνωστό / όπως ξέρουμε (επίκληση αναμφισβήτητων στοιχείων)

όπως το πάρει κανείς (αποδοχή πολλών δυνατών απόψεων, επιφυλακτικότητα)

ορίστε + ουσιαστικό*!*, π.χ. *ορίστε κατάσταση!, ορίστε καμώματα!* κλπ. (αγανακτισμένη απόρριψη στοιχείου που δεν συμφωνεί με τη σωστή φύση των πραγμάτων)

όχι αλήθεια πές μου, δέν ... (επίκληση για επιβεβαίωση)

όχι μή μου πείς!, π.χ. *–Δεν πουλήσαμε τίποτε –Όχι μή μου πείς!* (= δυσκολεύομαι να το πιστέψω, δυσπιστία ως πρώτη αντίδραση σε απροσδόκητη πληροφορία)

όχι να (μή) ... (= αυτό δέν το θέλω, δέχομαι κλπ., απόρριψη λόγω βουλήσεως)

όχι πως (δέν) ... (= ξέρω την αλήθεια, αλλά ..., πρόληψη αντίκρουσης), πρβ. και *όχι που (δέν)* ..., π.χ. *όχι που δέν το καταλαβαίνει, αλλα έτσι του ήρθε* (= ας μη μας προσελκύσει αυτή η ερμηνεία, αλλά ότι ..., απόρριψη

ενδιαφέροντος), *όχι οτι (δέν) ...*, π.χ. *όχι οτι δέν τον είδε, αλλα ...* (απόρριψη ισχυρισμού)

πού ξέρετε καμιά φορά, π.χ. *πηγαίνετε να τον δείτε, πού ξέρετε καμιά φορά* (δηλώνει πιθανότητα θετικού αποτελέσματος)

πού[3] *το βρήκε; !* (έκπληξη για όχι αυτονόητα συναφές), πρβ. *και πού*[3] *το πέτυχε;!*

π.χ. [*ρί χί*], π.χ. *τα ξέρω αυτά, π.χ. πηγαίνεις εσύ να ...* (παράδειγμα που έρχεται αμέσως στο νου, εύκολη απόδειξη)

σά δε ντρεπόμαστε! (απόρριψη με ηθική κρίση)

σά να λέμε (μετατροπή προηγούμενων στοιχείων της συνομιλίας σε άμεσο και σαφές ερμήνευμα)

σιγά να μήν ... (αμφιβολία για ισχυρισμό)

στα καλά καθούμενα (απροσδόκητη και ανεπιθύμητη παρεμβολή)

τέλος πάντων (δύσκολη συγκατάθεση)

τι είπες;! (απειλητική απόκρουση λόγων), πρβ. *πως το είπες;!*

τί 'θελα να πώ; (ά ναί) ... (προεξαγγελία σημαντικού στοιχείου, που εμφανίζεται σαν τυχαία σκέψη της στιγμής)

τί να γίνει;! (αναγκαστική αποδοχή), πρβ. *τί να κάνεις;!*

τί να σου κάνει κι ... (δικαιολόγηση)

τί σου είναι κι αυτός ο ... ;! κλπ. (δυσμενής αξιολόγηση)

τύφλα νά 'χει ο ... κλπ. (ευμενής αξιολόγηση σε σύγκριση με κάτι που αποτελεί πρότυπο)

τώρα μάλιστα! (πρβ. *αυτό μας έλειπε!*, ειρωνική αρνητική αντίδραση)

ώστε τέτοια έ;! (αξιολογική συμφωνία)

κλπ. κλπ.

3.3 Προσωδιακά χαρακτηριστικά

Όπως φαίνεται και από τα παραπάνω παραδείγματα, η χρήση προσωδιακών χαρακτηριστικών είναι συχνή και διακριτική, π.χ.

- επιτονίσεις: *έμ!* (= πώς δεν το πρόσεξες προηγουμένως;), *τί σου λέω;!* (υπογράμμιση κρίσης, στοιχείων κλπ., στα οποία κατέληξε ο συνομιλητής), *μπά;!, (= τί μας λές;!*, ειρωνική αντίδραση, που εμφανίζεται ως δήθεν έκπληξη), *πού να μη σώσει!* (αρατική απόρριψη), *μπράβο!* (επιδοκιμασία λόγων, που φαίνεται να προκαταλαμβάνουν προσωπική κρίση), *υπάρχουν αποδείξεις και αποδείξεις* (απόρριψη με διάκριση)
- έκταση: *μάαα* ... (υποδήλωση αντίρρησης), *λοιπόοον* (αυταρέσκεια στην εκφώνηση, π.χ. *για να δούμε ... λοι–πόοον* ...), *έεε* (δισταγμός, π.χ. *το έγγραφο έεε δέν είναι ακόμη έτοιμο*)
- σύντμηση: (συντομευμένη επιταχυμένη εκφορά): *μά–στα!* (= μάλιστα!)
- ατονία : *καλε τί μας λές;!* (ειρωνική απόρριψη λόγων), *–Με κάλεσε σπίτι του –Και δεν πάς!* (προκλητική αδιαφορία, πρβ. όμως *Και δέν πάς;!*, έντονη προτροπή)
- παύση : *ύστερα* ... (πρβ. *έπειτα* ...), *λοιπόν τί λέγαμε;*, πρβ. και έλλειψη παύσεων: *ζούν οι άνθρωποι βρε αδελφέ!* (επίκληση συγκατάθεσης), *καλά δέν αποφάσιζα να βγώ, τί στο διάβολο συμβαίνει;* κλπ. (πρβ. και αποσιωπήσεις)
- συνδυασμοί: *αυτός μωρε ήταν;!* (οικείος προσεταιρισμός), *αυτός ... έεε ... δέν ήρθε*

3.4 Ποικιλία

Ποικιλία μπορεί να εμφανιστεί στη μορφή των στοιχείων (π.χ. *τελικά / τελικώς, έξαφνα / ξαφνικά* κλπ., αλλά *τέλεια – τελείως, κακά – κακώς*), στη θέση τους (π.χ. *τελικά τίποτε δέν έγινε / τίποτε δέν έγινε τελικά / τίποτε τελικά δέν έγινε*, με διακρίσεις στην έμφαση, ρυθμό, κλπ., πρβ. και *δηλαδή δέν ξέρεις;* = αυτό θέλεις να πείς; *–δέν ξέρεις δηλαδή;* = αυτό ισχυρίζεσαι;), στο συνδυασμό με προσωδιακά στοιχεία (π.χ. *δηλαδή, δέν τον βρήκες* = αυτό το συμπέρασμα θέλεις να βγάλω – *δηλαδή δέν τον βρήκες* = αν καταλαβαίνω καλά, *καλά, η Μαρία ...:* προκατάληψη παρατήρησης του ακροατή – *καλά η Μαρία* ... = φυσικά η Μαρία, άσ' την αυτήν κλπ.)

3.5 Συνώνυμα

Τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν παραπάνω αποτελούν μικρό αριθμό του μεγάλου πλούτου που διαθέτει η γλώσσα (βλ. λεξικά Βοσταντζόγλου, Βλαστού). Τα στοιχεία αυτά βρίσκονται σε ποικίλες σημασιολογικές σχέσεις (συνώνυμα – αντώνυμα κλπ., παραφράσεις κλπ. βλ. 3.1, 3.2 για παραδείγματα στις παρενθέσεις) και ανήκουν σε διαφορετικά επίπεδα γλώσσας (π.χ. δημοτικά – λαϊκά – λόγια κλπ.) και πραγματολογικές χρήσεις (π.χ. σχέση με 1., 2., 3. πρόσωπο κλπ., πρβ. και λειτουργίες της γλώσσας, π.χ. φατικής επαφής). Δημιουργούνται έτσι ποικίλες διακρίσεις και κλίμακες, π.χ.

αυτός πάντως δέν θα έρθει (ένα είναι βέβαιο απέναντι σ' όλα τα άλλα, που μπορεί να αναφέρει κανείς) – *αυτός μάλλον δέν θα έρθει* (είναι σχεδόν βέβαιο) – *αυτός τουλάχιστον δέν θα έρθει* (οι άλλοι μπορούν να έρθουν) – *αυτός φυσικά δέν θα έρθει* (το θεωρώ αυτονόητο) – *αυτός επιτέλους δέν θα έρθει* (και έτσι γλυτώσαμε) – *αυτός κυρίως δέν θα έρθει* (μπορεί να κάνει άλλες ενέργειες πρβ. και *αυτός κυρίως δέν θα έρθει* = μπορεί και άλλοι να μην έρθουν, αλλά κυρίως αυτός δεν θα έρθει)

άν έρθει τυχόν και μας πεί ... (ενδεχόμενο) – *άν έρθει ίσως και μας πεί* (δυνατότητα) – *άν έρθει πιθανόν και μας πεί* (πιθανότητα), πρβ. *άν έρθει έξαφνα και μας πεί* ... (δεν είναι εκτός πραγματικότητας, αν και το σκέφτηκα για πρώτη φορά)

τάχα – μήπως – σάμπως – σάματι (π.χ. *πήγε – να τον δεί ;!*, έλεγχος, πρβ. *πήγε τάχα / δήθεν / τάχατις να τον δεί, πήγε μαθές να τον δεί* με ειρωνεία), *αρχικά – καταρχήν – καταρχάς, άρα; – ώστε;* (πρόκληση προς τον συνομιλητή για εξαγωγή συμπεράσματος που έβγαλε ο ομιλητής προηγουμένως, πρβ. *τί σου έλεγα;*) κλπ., πρβ. *αφου – επειδή – διότι, μωρέ – βρέ – ρέ* κλπ.

παραθέματα: παροιμιακές φράσεις (π χ. *ο νοών νοείτω,* αποφυγή ρητής έκφρασης της γνώμης) κλπ.

κινηματικά και γειτνιαστικά σημεία μπορούν να εμφανιστούν αντί των γλωσσικών και συχνά προτιμούνται, στην επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο μεταξύ γνωστών, γιατί είναι λιγότερο κατηγορηματικά και σαφή κλπ. : μορφασμός και νεύμα του δεξιού χεριού αντί του *έ τώρα!*, στροφή και απομάκρυνση για απόρριψη κλπ.

3.6 Συνδυασμοί

Γλωσσικά, κινηματικά και γειτνιαστικά σημεία μπορούν να συνδυάζονται μεταξύ τους, είτε ανήκουν στο ίδιο σημειωτικό σύστημα είτε σε διαφορετικά συστήματα, π.χ. *φαίνεται λοιπόν οτι ... δηλαδή επιτέλους τί θα γίνει μ' αυτόν;!, έε ... κοιτάχτε ..., σώπα! μή μου πείς!* (απορριπτική στάση απέναντι σε πληροφορία), *άσ' τα! πού μυαλό;!* κλπ.

Οι επιχειρηματολογικές λειτουργίες συνδυάζονται συχνά με συναισθηματικές φορτίσεις, άμεσα ή έμμεσα, π.χ. *ανάθεμα κι αν κατάλαβα τίποτε! – άλλο που δεν ήθελε!* (= δυστυχώς για μας του ήρθαν βολικά) κλπ. (βλ. παραδείγματα παραπάνω, πρβ. και τα *φοβερά, τρομερά* κλπ.), και γενικά με άλλες λειτουργίες της γλώσσας, όπως με την φατική (π.χ. *ειυι νά 'χω καλό ρώτημα!*, που υποδηλώνει κάποια επικείμενη αντίρρηση), την πραγματολογική (π.χ. *αυτές όμως ήταν οι ειδήσεις των 20.30'*, όπου το *όμως* υποβάλλει την έννοια "μην περιμένετε περισσότερα") κλπ., πρβ. και ρητορική (σχήματα λόγου).

3.7 Σύγκριση με ξένες γλώσσες

Οι ξένες γλώσσες παρουσιάζουν παρόμοια στοιχεία με την ελληνική (π.χ. βουλγαρικά kaže=*λέει*) ή αντίστοιχα (π.χ. αγγλικά beats me! = *έλα ντέ!*) και είναι χρήσιμη η παράλληλη (αντιπαραθετική) εξέτασή τους (μεταφράσεις κλπ.).

3.8 Προέλευση

Η προέλευση των στοιχείων και των λειτουργιών τους αποτελεί συχνά θέμα της ιστορικής γλωσσολογίας (π.χ. *έστω* = ας δεχτούμε ως δεδομένο, πραγματικό, πρβ. και ετυμολογία), ενώ σ' άλλες περιπτώσεις μας βοηθά η συγχρονική ανάλυση (π.χ. *αλλά;! <αλλα τί νομίζεις;* κλπ., ... *παρακαλώ < παρακαλώ να με πιστέψετε* κλπ. πρβ. ελλειπτικές εκφορές).

4. Συμπεράσματα

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω περιορισμένα παραδείγματα, εκτός από τα κυρίως επιχειρηματολογικά στοιχεία της γλώσσας, που άμεσα ή έμμεσα χρησιμοποιούνται για ποικιλότατες λειτουργίες, ολόκληρο το γλωσσικό σύστημα με τις ποικίλες λειτουργίες του επιστρατεύεται, ανάλογα με τις απαιτήσεις των εξαιρετικά σύνθετων και ποικίλων καταστάσεων γλωσσικής επικοινωνίας. Η αποτελεσματική κατοχή της γλώσσας, αλλά και άλλων σημειωτικών συστημάτων, φαίνεται από τη συστηματική χρήση και δημιουργική εκμετάλλευση των δυνατοτήτων του συστήματος.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

8. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ *ΛΕΓΩ*

1. Εισαγωγικά

Η χρήση του ρήματος *λέγω* σε περιπτώσεις όπου δεν χρησιμοποιείται για να εισαγάγει ευθύ ή πλάγιο λόγο, δηλ. με αναφορική λειτουργία (ή για να εκφράσει κάποτε άλλες λειτουργίες όπως η φατική), φαίνεται περιττή, εφόσον εμφανίζεται το ίδιο το εκφώνημα, αλλά δικαιολογείται και είναι απαραίτητη για διαφόρους λόγους, όπως

- αναφορά σε προηγούμενα, επόμενα και σύγχρονα εκφωνήματα των συνομιλητών, π.χ. *είπες / λές οτι ..., αυτό που θα του πείς* κλπ. (πρβ. μεταγλωσσική λειτουργία, έμμεσο πλάγιο λόγο, π.χ. σε αφήγηση : *Δεν τον ήθελε (έλεγε)* κλπ.)
- αναφορά στις αρχές γενικά της γλωσσικής επικοινωνίας, στη διεύθυνση και ρύθμιση της συνομιλίας κλπ., π.χ. για τη διαδικασία εναλλαγής των συνομιλητών στο λόγο, όπως *γιά πές μου!, λέγε λοιπόν, εμπρός σ' ακούω!* κλπ.
- επιχειρηματολογικά (βλ. παρακάτω)

Είναι χαρακτηριστικό ότι στις περισσότερες από τις εκφράσεις των τελευταίων περιπτώσεων χρησιμοποιείται το *λέγω* παρά τα *ακούω, καταλαβαίνω* κλπ. (που χρησιμοποιούνται για επαναλήψεις, ακατανοησίες κλπ.), παρόλο που τα τελευταία ρήματα δηλώνουν εξίσου βασικές πλευρές της γλωσσικής επικοινωνίας (πρβ. και στοιχεία που δηλώνουν από την πλευρά ομιλητή και ακροατή την ομαλή ροή της γλωσσικής επικοινωνίας).

2. Επιχειρηματολογική και άλλες λειτουργίες

Όπως συμβαίνει συνήθως στη γλώσσα, η επιχειρηματολογική λειτουργία συνδυάζεται συχνά με άλλες λειτουργίες (συναισθηματική, φατική, βουλητική κλπ., βλ. Σετάτο, 1991). Οι σύνθετες αυτές ή φορτισμένες χρήσεις

(αν δεχτούμε ότι σε κάθε περίπτωση μια λειτουργία έχει το βασικό ρόλο) ρυθμίζονται από τις ανάγκες των περιπτώσεων επικοινωνίας (ποικίλοι παράγοντες: συνομιλητές, θέμα, τόπος κλπ.) και από τις επιλογές (συνειδητές ή μη) του ομιλητή και ακολουθούν κανόνες, δηλ. παρουσιάζουν τυποποιημένη χρήση, παρόλο που ο ομιλητής μπορεί να τους παραβεί, για συγκεκριμένους λόγους ή γιατί δεν ελέγχει πλήρως τον εαυτό του ή τέλος επειδή αγνοεί το πλήρες σύστημά τους (πρβ. και ιδιολεκτικές χρήσεις).

Η ένταξη γλωσσικών στοιχείων στην επιχειρηματολογική λειτουργία δεν είναι πάντοτε εύκολη. Για ορισμένα στοιχεία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πραγματολογική χρήση, αλλά είναι προτιμότερο να περιορίσουμε τον όρο αυτό στη σημειολογική του χρήση, δηλ. σε αντίθεση με τις άλλες σημειωτικές διαστάσεις (σημαντική, συντακτική κλπ.), εφόσον και στοιχεία άλλων λειτουργιών μπορούν να εμφανίσουν πραγματολογικές χρήσεις, λιγότερο ή περισσότερο τυποποιημένες. Κριτήριο για τον χαρακτηρισμό ενός γλωσσικού στοιχείου ως επιχειρηματολογικού αποτελεί η αδυναμία ένταξής του σε άλλη λειτουργία ή ο βασικός ρόλος της επιχειρηματολογικής λειτουργίας στη συγκεκριμένη χρήση του.

3. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του *λέγω*

3.1 Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Εξετάζοντας τις επιχειρηματολογικές χρήσεις του *λέγω* και άλλων ρημάτων του ίδιου σημασιολογικού πεδίου, βάσει υλικού που αντλήθηκε χωρίς εξαντλητικότητα από το συντακτικό του Τζάρτζανου, λεξικά, γραπτά κείμενα (λογοτεχνικά κλπ.) και προσωπικές εμπειρίες και που συσχετίστηκε με παραφράσεις, ισοδυναμίες και αναλυτικές εκφράσεις των χρήσεων (πρβ. και άλλα σημειωτικά συστήματα), μπορούμε να διακρίνουμε τα παραδείγματα των χρήσεων ως προς τις γραμματικές και συντακτικές κατηγορίες του ρήματος (πρόσωπο, όψη, χρόνος, τροπικότητες κλπ.) και ως προς τις επιχειρηματολογικές κατηγορίες, που αποτελούν και το βασικό τμήμα αυτής της μελέτης.

3.2 Επιχειρηματολογικές κατηγορίες

Οι κατηγορίες που εμφανίζονται στην επιχειρηματολογική χρήση του *λέγω* είναι ποικίλες, με επιμέρους εξειδικεύσεις, όπως (σε αλφαβητική σειρά):

- αιτιολογία: τυποποιημένη *(ο λόγος το λέει)*, προαγγελία δικαιολογίας (με κάποια ελαφριά πρόκληση: *και να σας πώ γιατί; διότι …* = είτε το θέλετε είτε όχι, πρβ. και προετοιμασία για επόμενα, πρόκληση προσοχής για επόμενα), απροσδόκητη δικαιολογία (*δέν τό 'λεγα να … !* = δεν το σκέφτηκα ούτε το είχα ακουστά)
- αντίθεση: έντονη (*να μή σου πώ καμιά κουβέντα!* = ισοδύναμη με κάθε δυνατή, βαριά έκφραση), αντιρρητική (*έτσι λές;!*, με ειρωνεία και πρόκληση: *έτσι λές έ;!* = γελιέσαι), προαγγελία αντιρρητικής (*τώρα να σου πώ …* = καλά όλ' αυτά, αλλά …)
- αντίφαση: σημειώση αντίφασης (*τί λέγαμε και τί λέμε* : επαναφορά σε παλαιότερα λόγια λόγω αντίθεσης με νεότερα, *πότε λές έτσι πότε λές αλλιώς, δέν του το είπες;!* : αντίφαση στη συμπεριφορά του συνομιλητή, πρβ. *εμ τότε τί περιμένεις;!*)
- αξιολόγηση: εκφωνήματος (*του τα είπα απάνω απάνω* = σε γενικές γραμμές και όχι σε βάθος, *το είπα έτσι* = για χωρατό κλπ., *λέω τα σύκα σύκα και τη σκάφη σκάφη / λέω τα ξερά ξερά* = κυριολεκτώ βλέποντας την ουσία), αρνητική (*τί να πεί κανείς (τώρα);!* = αν έρθουν όλοι στη θέση μου θα είχαν το ίδιο πρόβλημα, *τα σού 'πα μού 'πες* = αρνητική κριτική συνομιλίας, *λυπάμαι να πώ / λυπάμαι που το λέω* : προδήλωση συναισθηματικής συμπόνιας, για να μη φανεί αγροίκος), γεγονότος παρά προσδοκία (*ποιός να (μού) το έλεγε (οτι / πως / που … ;!* = ούτε εγώ ούτε κανένας άλλος), αξιολογική διαπίστωση (*ά αυτό λές τόση ώρα ;!* = θέλεις να πεις, υπονοείς, που δεν φαίνεται και τόσο σημαντικό)
- αμηχανία: σε ερώτηση *(εγώ τί να σου πώ;!* = τά 'χω χαμένα, δεν μπορώ να σου πω κανονικά τίποτε), για τη συνέχιση της συνομιλίας (*τί να σου / σας πώ … (δέν σας κατάλαβα)* κλπ. = με φέρνεις / φέρνετε σε αμηχανία, γιατί δεν θα ήθελα να σε / σας αντικρούσω, κριτικάρω κλπ.), για ερμηνεία λόγων (*τί θέλεις να πείς με …* = ποιό είναι το πραγματικό νόημα των λόγων σου), προσποιητή (*πώς τό 'λεγαν (μωρέ) ;!* : δήθεν έλλειψη μνήμης, για να τον συμπληρώσει ο συνομι-

λητής, που έτσι θα φανεί ότι τον ακολουθεί στη σκέψη), απορία για την κατάλληλη εκφώνηση (*τί λέει κανείς τώρα;*)

- αποδοκιμασία: έμμεση (*αυτός τί να πείς;! / αυτός τί να πεί κανείς;!* : ελαφριά απελπισία και αμηχανία), χωρίς συνέπειες (*άντε να μή σου πώ καμιά κουβέντα!* υποβάλλει και εκτελεί τη λειτουργία της "κουβέντας" απρόσωπα)
- απόκρουση: ευγενική (*μήν το λές!* = δεν είναι έτσι που το λες), ελαφριά (*τί λές τώρα;! / τί λές βρε αδελφέ;!* = το πιστεύεις;, δεν είναι σωστό, πρβ. και *τί λές;* : ψυχρή έκπληξη), με παιγνιώδη έκπληξη (*καλε τί λέει αυτός;!* : σαν να επικαλείται ακροατές ως μάρτυρες των λόγων του συνομιλητή, πρβ. *δέν είμαστε καλά!*), έντονη (*τί λές τώρα;!* = αυτό είναι άνω ποταμών, πρβ. *σιγά να μή ...*). κατηγορηματική (*τί πα να πεί " ... " ;!* = δεν το δέχομαι!), αγανακτισμένη (*τι έκανε λέει;!, είπα γώ τέτοιο πράμα ;!* : διαμαρτυρία διότι του αποδίδονται λόγια ή σκέψεις που δεν είπε, που παρανοήθηκαν ή που δεν είχε την πρόθεση να πει, *ποιός το λέει;! (που ...)* = ποιός είναι τόσο ... ώστε να το λέει, κατά κανένα τρόπο, με πρόκληση και απειλή), απελπισμένη (*Θεέ μου τί να πείς;!* συνήθως από γυναίκες = πρέπει να με καταλάβεις, γιατί και συ θα είχες το ίδιο πρόβλημα), πληροφόρησης (*μή μου πείς! / όχι μή μου πείς!* : έκπληξη που θα ήταν καλύτερα να μην υπήρχε, πρβ. ότι του το είχε πει ήδη, *και έπειτα μου λές οτι ...* = αφού έτσι έχουν τα πράγματα), ερώτησης (*και έπειτα μου λές γιατί δέν πάει να τον δεί!*, πρβ. *... τί να πάει να τον δεί;! δέν ξέρεις οτι ...*), υπαινιγμού απόκρυψης (*εγώ τα λέω!* = δεν διστάζω να το πω, να το υποστηρίξω)
- απόρριψη: λόγων (*τί μας τα λέει αυτά;!* = όχι μόνο σ' εσένα αλλά και σ' εμένα, δεν τα δέχομαι όπως κι εσύ φαντάζομαι, *δέν ξέρω τί λέει ο ..., εγώ λέω ...* : απόρριψη απόψεως τρίτου, που φέρνει ως επιχείρημα ο συνομιλητής, *τί κάθεσαι και λές;!* – απόρριψη ασύστατων λόγων, *τί να πείς;!* = δεν θέλω να εκφραστώ, γιατί θα προσβάλω κανένα, απλώς απορρίπτω, *τι λέ ρε!* : άμεση απόρριψη, χωρίς περιστροφές, λαϊκό, *τί λέει ξέχασε και κολοκύθια!* : άμεση απόρριψη), στοιχείων (*τί σου λέει κι αυτός* = με τη στάση του, με τη συμπεριφορά του, *τί "στεφανώματα" μου λές;!* = δεν το δέχομαι, *μωρε τί μου λές ;!* = απαράδεκτο, πρβ. *όχι δά!, σιγά να μή ... , το λές για εξήγηση;* = δεν είναι δυνατό να το θεωρείς εξήγηση, *εμένα μου λές;!* = δεν το

δέχομαι εγώ τουλάχιστο, κάτι άλλο συμβαίνει), γνώμης ή ισχυρισμού (*αφου σου το είπα!, είναι άξιος και τίμιος κι άς λένε, λές και θα τον κάνω γαμπρό!* : απόρριψη πιθανής σκέψης, *δέ λέει τίποτα* = είναι άνευ σημασίας, σαν να μην έχει νόημα, διότι δεν πείστηκε ο ομιλητής), με συναισθηματική φόρτιση (*ποιανού τα λές αυτά;!* : θυμός και απειλή, *τί θα πεί "δέν θέλω";! / τί πάει να πεί "δέν θέλω";!* : απόρριψη άρνησης με αγανάκτηση, *δέν ξέρεις τι λές!* = λες ανοησίες, άρνηση και εναντίωση, ενώ *δέν ξέρεις τί λές!* = δεν συνειδητοποιείς την έκφρασή σου, *αυτό που σου λέω!* : έντονη υποστήριξη λόγου, ο ομιλητής δεν δέχεται συζήτηση, πρβ. *πρόσεχε καλά!, εμένα μου το λές;!* = σε κάποιον άλλο θα ταίριαζε να το πεις και το ξέρεις καλά, *πώς το λές αυτό;!* : ισχυρή απόρριψη λεγομένων, *λέγε ό,τι θέλεις εγώ …* : κατηγορηματική απόρριψη, *πές ό,τι θέλεις εγώ …* : αποφασιστική απόρριψη λόγων, *αλλού να τα λές αυτά!* : αγανάκτηση, = εγώ δεν τα τρώω, *λέες; / λέετε;* = έτσι πιστεύεις / πιστεύετε, για πρόσεξέ το / γιά ξανασκεφτείτε το, επιφυλακτικότητα, = δεν μπορώ να σας ακολουθήσω και μάλλον ξανασκεφτείτε το, *κάτι μας είπες!* : ειρωνεία, πρβ. *μας φώτισες!, τί μας λές (καλέ);!* : ελαφριά ειρωνεία, *εσύ τί λές;!* : ψυχρή ειρωνεία, εφόσον είναι αυτονόητο και έπρεπε να το είχε σκεφτεί, πρβ. *είναι να αναρωτιέσαι;!, άς λέει (δέν μ' ενδιαφέρει)!* : προσποιητή αδιαφορία, = ας εκφράζεται όπως θέλει, τα λόγια του δεν έχουν βαρύτητα, *αλήθεια πές μου* = ας αφήσουμε τους αστεϊσμούς), εισαγωγική ή καταληκτική (*λέγε να δούμε τί θα πείς!* : προεισαγωγική απόρριψη λόγων του συνομιλητή, = ό,τι και να πεις δεν πιστεύω να βρεις κάτι να πεις, *είπες τίποτε;* : προεξαγγελτική απόρριψη οποιουδήποτε επιχειρήματος, όταν βλέπει ότι διστάζει, σκέφτεται, πρβ. *δέν πιστεύω να (τολμήσεις) να πείς τίποτε*, ενώ σε περίπτωση αφηρημάδας του συνομιλητή δηλώνει αμφιβολία αν είπε τίποτε ή επαναφορά του στη συνομιλία, *λέγε ό,τι θέλεις εγώ μιά φορά …* : συνολική απόρριψη λεγομένων και εισαγωγή της θέσης του ομιλητή), με παρεμβολή και κριτική (*έ λέγε και τί μ' αυτό;!* = συνέχισε αν και δεν έχει σημασία, βαρύτητα, *μιά στιγμή να σου πώ!* : εξηγήσεις, πληροφορίες, πρβ. και *μιά στιγμή (να σου πώ)!* : σε διακοπή λόγου ή κάλεσμα προσοχής, *άκου που σου λέω!* = δεν το πιστεύεις ίσως αλλά θα δεις, συμβουλευτικά, *αυτό τί σου λέει;!* : = εστίαση σε απορριπτικό στοιχείο, πρβ. *μονονουχὶ φωνὴν ἀφιείς*), υπόδειξη ορθού (*έτσι …, όχι λέει …* = σε αντίθεση με το λανθασμένο, ανορθόδοξο)

- διαμαρτυρία:με αγανάκτηση (*τί έγινε λέει;!* : μη αρεστή απορία προς νέα πληροφορία, = κάποιος άλλος θα το λέει και είναι απαράδεκτο, *(έ) μα γιά να σου πώ!* : αγανακτισμένη ένσταση), με ήπιο τόνο (*είπαμε / λέμε να (μή)* ... = πρέπει να είμαστε σοβαροί, μη λέτε προχειρότητες), με παρεμβολή (*όπ εδώ θα σου πώ οτι* ... = δεν πρέπει να συνεχίσεις)
- διόρθωση: παράλειψης (*δέ λές καλύτερα* ... : σε παράλειψη ή αδύνατη έκφραση), επιδιόρθωση (*δέ λές καλύτερα οτι / πως / που* ... : υπόδειξη της σωστής κατάστασης των πραγμάτων, κριτική έκφρασης και επιχειρηματολογίας, πρβ. *μή ξεχνάς οτι* ...), αυτοκριτική (*αλλα τί λέω;!*), απόπειρα (*στάσου να σου πώ!* : διακοπή για δικαιολογία βλέποντας ότι παρεξηγήθηκε), με συναισθηματική φόρτιση (*σου το λέω γώ!* : έντονη προσωπική διόρθωση, *δέ μου λές σε παρακαλώ πού* ... : αρχή απειλητικής διόρθωσης)
- εναντίωση: σε ερμηνεία λόγων (*δέ σε είπα καμπούρη* = κάτι άλλο εξέφρασα), λόγω διάψευσης προσδοκίας (*μα τί λές τώρα;!, τί είπαμε / λέγαμε;!* : υπενθύμηση λόγων που έρχονται σε αντίθεση με τα τωρινά λεγόμενα), για κάτι που θα μπορούσε να θεωρηθεί αυτονόητο *(εγώ τί να τα λέμε τώρα;!* = καλύτερα να μην το συζητήσουμε, επειδή είναι και αυτονόητο)
- ενίσχυση: άποψης (... *και πάει λέγοντας* = καλύτερα να μη συνεχίσω, υπάρχουν πολλά ακόμη επιχειρήματα, ... *σας λέω* =: μείωση της επανάληψης αυτής ειδικά της φράσης), εκφωνήσεως (*πές τό* ... *τό* ... : ενθάρρυνση για εκφώνηση στοιχείου που κάνει τον ομιλητή να διστάζει, ενώ ο συνομιλητής είναι ήδη έτοιμος να το δεχτεί, επειδή δεν τον δυσκολεύει), εκφωνήματος (... *πρέπει να σας πώ* ... : επίδοση σημασίας σ' αυτό που θα ακολουθήσει)
- επιδοκιμασία: με ή χωρίς επιφύλαξη (*άς τα λέμε καλά!, αυτή λένε δουλειά!* = αυτό λέγεται δουλειά)
- επιφύλαξη: έκφραση γνώμης (*θά έλεγα να (μή)* ... = τολμώ να πω, ... , *θα έλεγα,* ... : με υπόθεση, *λέω (κι εγώ) με το νού μου* = με το νου που έχω, *άν μπορώ να πώ* : άδεια για έκφραση, *αυτό που μπορώ να πώ είναι* ... : μετρημένη άποψη, *σου λέει (ο άλλος)* : με επίκληση επιχειρήματος που θα έφερνε ο καθένας), αποδοχής (*ήταν, λέει ... / αυτός, λέει, δέν πήγε ποτέ σχολείο* = φαίνεται κάπως απίστευτο, σαν φήμη, πρβ. *βλέπεις / πές* για καταστολή επιφύλαξης, π.χ. *αυτός, βλέ-*

πεις, δέν πήγε ποτέ σχολείο), για το αποτέλεσμα (*γιά λέγε!* = και θα δεις, θα αναγνωρίσεις ο ίδιος ότι, είμαι έτοιμος για ό,τι πεις, προβλέπω ότι δεν θα με πείσεις. / καταπλήξεις, δεν το πιστεύω, δεν έχω πειστεί, αλλά πάντως σ' ακούω, θα σ' ακούσω να τα εκθέτεις), με αδημονία (*λέγε λοιπόν!, λέγε μωρέ μας έσκασες!* : με αγανάκτηση), ως γενική γνώμη (*που λέει ο λόγος*)

- κατάκριση: με αντίθεση (*ά έτσι λές;!* = δεν το περίμενα), με συναισθηματική φόρτιση (*γιά να σου πώ!* : απειλή, σαν να προαγγέλλει τα λόγια που θα τον δικαιολογήσουν, *άντε που θα μου πείς εμένα!* = πώς τολμάς να μου πεις;!, διαμαρτυρία για κάτι που ειπώθηκε ή υπονοήθηκε, *έτσι σου είπαν να λές;!* : ψύχραιμη ειρωνεία, *να σου τα πούμε;* : παιγνιώδης προαγγελία κατακρίσεων, μεταφορά από τα Κάλαντα)
- κατηγορηματικότητα: οριστικότητα (*τελείωσε πιά, σου είπα!, άσε με σου λέω!*), εμμονή (*είπα και ελάλησα!* = δεν πρόκειται να αλλάξω γνώμη, *το είπα και θα το ξαναπώ* = δεν πρόσεξες όταν το έλεγα, αλλά το ξαναλέω, διότι τίποτε δεν άλλαξε, πρβ. *το λέω και θα το ξαναπώ*), τελεσίδικη γνώμη (*είπα ό,τι είχα να πώ / αυτά είχα να πώ* : υποβάλλει ότι δεν πρόκειται να αλλάξει γνώμη, = δεν πρόκειται να συνεχίσω, εσύ αν θέλεις ...), πρβ. και *του τα είπα έξω απ' τα δόντια* = δεν πήρα υπόψη μου το αποτέλεσμα που μπορούσαν να έχουν, δεν ψιθύρισα τα λόγια μου, αλλά τα είπα καθαρά ώστε να ακούγονται και κατηγορηματικά)
- κριτική: λόγων (*σάν τα παραλές!* = υπερβάλλεις, ευγενική κριτική απόψεων, *έλεγα κι εγώ!* : αμυδρή κριτική των λόγων του συνομιλητή που προηγήθηκαν, διαφαίνεται ομαλότερη πορεία της συζήτησης), αυτοκριτική (*τί λέω;!* : κριτική με ανάδραση, που θα μπορούσε να προέλθει και από τον συνομιλητή, *τί είπα;* : ο ομιλητής είναι έτοιμος να δεχτεί παράλειψή του ή κακή έκφρασή του), με συναισθηματική φόρτιση (*καλε τί μας λές;!* : κάποια ειρωνεία και αποποίηση, πρβ. *σιγά τον πολυέλαιο!*), με μετριασμό (*τρόπος του λέγειν* = η πραγματικότητα είναι κάπως διαφορετική)
- μετατροπή σε επιχείρημα: λόγων του συνομιλητή (*πές τα ντέ!* = μην τα κρύβεις, καθώς άρχισε κάτι να αποκαλύπτει, *τώρα δε μου είπες πως ... ;* : παραπομπή σε κάτι που είπε πρόσφατα ο συνομιλητής, που είναι αντίθετο με τα τελευταία λόγια του)
- παραδοχή: ως γενικά αποδεκτό (*–ποιός λέει όχι;–*), στοιχείου (*δέ*

(σου) λέω, ξέρει να ... = αυτό το δέχομαι), με αυτοκριτική (*αυτό να μου πείς!* = εδώ μ' έπιασες, παραδέχομαι αυτή την παρατήρηση)

- παρατήρηση: ευγενική (*τι λές;!* = δεν είναι σωστό, πρβ. *του τα είπα ένα χεράκι* : ανώδυνη επιτίμηση)
- παραχώρηση: παραδοχή (*..., δέ λέω, ...*), αναγνώριση (*να πούμε και του στραβού το δίκαιο*)
- συγκατάθεση: σε αντίρρηση (*... δέ σου λέω (βέβαια) ...* = έχεις ή θα είχες δίκαιο σ' αυτό, θα μπορούσες να είχες αντιρρήσεις), συμφωνία και επαύξηση (*αφου το λές εσύ τί να πώ εγώ;!*)
- συμπέρασμα: από λόγια ομιλητή ή συνομιλητή (*που θα πεί ότι ...* = δηλαδή), από ερμηνεία (*λέτε (λοιπόν) να / οτι ...* = υποθέτετε, δέχεστε κι εσείς, συμπέρασμα από λόγια χωρίς να έχει ειπωθεί), από ισοδυναμία (*πάει να πεί οτι ...* = τα ίδια τα πράγματα μας λένε ότι), αυτονόητο (*παναπεί* = το καταλαβαίνει ο καθένας), δυνητικό (*σά να λέμε, ...* = θα μπορούσαμε να βγάλουμε το συμπέρασμα), εύκολο (*τί μας λέει αυτό (το γεγονός);* = το συμπέρασμα που ενισχύει τις θέσεις μου βγαίνει εύκολα, μπορείς και ο ίδιος να το βγάλεις)
- συμφωνία: από απροσδόκητο φως (*καλά λές* : συγκατάβαση), τελική (*είπα κι εγώ!* = παρολίγο να σκεφτώ ότι, σιωπηλή αποδοχή παρά τις αρχικές εκτιμήσεις), με συναισθηματική φόρτιση (*λές να μήν το ξέρω;!* : ειρωνική, πρβ. *δέν το ξέρω δηλαδή;!* : απειλητική, *αυτό λέω κι εγώ!* : παράπονο για μη κατανόηση), προεξόφληση συμφωνίας ως αυτονόητης (*... τί λές εσύ;* = δεν είναι έτσι;, π.χ. σε βιαστική απόρριψη, χωρίς να ερωτηθεί ο συνομιλητής, που θέλει να επανορθώσει)
- υπόθεση: δυνατή (*αυτός, πές, δέν το ξέρει* = μπορείς να το πεις χωρίς να πέσεις έξω, *πές πως έγινες πλούσιος* = υπόθεσε προς στιγμήν ότι ...), πιθανή (*τί το λές να ...* = δεν θα με εξέπληττε, δεν το λες αλλά αν το έλεγες μπορεί να αλήθευες, *... να πούμε ...* = μπορούμε να το θεωρήσουμε πιθανό, *λές να (μή) ...;* = το θεωρείς κι εσύ πιθανό;, σαν να ενδιαφέρει και τον συνομιλητή), επιφυλακτική (*... να έλεγα / έλεγες, ..., λές να χιονίσει;* = θα σε προβληματίζει κι εσένα), δυνητική που δεν μεταβάλλει τα πράγματα (*πές οτι (δέν) ...* : υπόθεση που δέχεται να την κάνει, αλλά δεν αλλάζει τίποτε, πρβ. *... και τί μ' αυτό;!*), γενική (*... θα πεί οτι ...* = ο οποιοσδήποτε), με δυνατότητα αποδοχής (*άς πούμε οτι ...* = ας δεχτούμε λέγοντας, σε παρακαλώ κάνε μαζί μου την εξής υπόθεση, πρβ. *υπόθεση κάνω*) ή συμ-

φωνίας (*λοιπόν τί λές;* = αυτά ήταν· τί γνώμη έχεις;, τί θα πεις;, είμαι βέβαιος ότι θα το δεχτείς), προς εξέταση (*λές μωρε να μή …*)

- υπονοούμενο: ρητή έκφρασή του (*σά να πούμε* = αυτό που ακούω ισοδυναμεί με, θα πρέπει να δεχτούμε σύμφωνα μ' αυτά ότι), από επιφανειακή γνώμη συνομιλητή (*δέν το λές με τα σωστά σου* = το λες για χωρατό, χωρίς να το προβάλλεις πολύ)
- υποψία: με βεβαιότητα ή αβεβαιότητα (*λές και δέν το ξέρει* = ποιός – ούτε κι εσύ – θα διαφωνήσει ότι, *λλλές να … ;* = μήπως, τώρα που το σκέφτομαι, …)

3.3 Συνθήκες και διαδικασία συζήτησης

Εκτός από τις επιχειρηματολογικές χρήσεις του *λέγω*, υπάρχουν και άλλες χρήσεις, που αναφέρονται στις συνθήκες και στη διαδικασία της γλωσσικής επικοινωνίας κατά τη συζήτηση (πρβ. και τα *… μου λέει … του λέω* : μεταφορά του διαλόγου με ακριβή απόδοση και καθορισμό των λεγομένων, εικόνα των στιχομυθιών ως αγώνα), όπως

αναβολή συζήτησης: για οριστικά αποτελέσματα (*θα τα ξαναπούμε, θα τα πούμε (απο την καλή)* = το θέμα δεν έληξε, θα συνεχίσουμε στο μέλλον τη συζήτηση)

αναζήτηση στοιχείων: για καλύτερη πληροφόρηση (*δέε μου λές (που το βρήκες αυτό);* : για καλύτερη εξέταση και πιθανή αντιπαρατήρηση, πρβ. και *δέ μου λές!* : συνηθισμένη εισαγωγική παράκληση για πληροφόρηση, *γιά πές μου* (σε παρακαλώ).

ανακεφαλαίωση: της προηγούμενης συζήτησης (*είπαμε και λέμε*)

αναποτελεσματικότητα: συζήτησης (*αυτά θα λέμε πάλι;!* = η συνομιλία μας δεν προχωρεί, πρβ. *άντε πάλι!*)

απαίτηση: έκφρασης γνώμης (*τί έχεις να πείς;*), επανάληψης (*πως το είπες;* = για ξαναπές το μήπως και δεν το άκουσα καλά, επειδή δεν το άκουσε ίσως καλά ή για να προσεχτεί), πρβ. και αντίδραση σε υπερβολικές απαιτήσεις (*πές αυτό πές εκείνο με τρέλανες!*)

απειλή: για απόκρυψη στοιχείων (*λέγε γιατι …*), για διατύπωση (*τί είπες βρέ;!*, πρβ. και *τί 'πες το ξέρεις;*), για το μέλλον *(θα τα πούμε*)

απροσεξία: ακροατή (*τί είπες;* = συγγνώμη, δεν το πρόσεξα)

εισαγωγή: θέματος (*τί 'θελα να πώ* : προειδοποιητικά, δήθεν τώρα το θυμήθηκε και δεν πρέπει να το ξεχάσει ή το εμφανίζει ως παρέμβαση)

έκκληση: προσοχής (*... όπου λέει ο ...* : σε αφήγηση ένδειξη του σημείου όπου πρέπει να προσέξει ο ακροατής, γιατί μπορεί να φανεί κάπως απίστευτο, πρβ. *λοιπόν τότε ...*), ενεργητικότερης συμμετοχής στη συζήτηση (*πές κι εσύ κάτι (όλο εγώ θα μιλάω)!* : αίτηση για έκφραση απόψεων του συνομιλητή, η σιωπή του οποίου τον αφήνει έκθετο)

εκκρεμότητα: προσωρινό τέλος συνομιλίας (*θα τα πούμε*)

εμπόδια: στην ομιλία (*λέγε τί είναι / θέλεις!* = δεν σ' εμποδίζει κανείς), στην έκφραση (*πώς να σ' το πώ;* = μου είναι δύσκολο να εκφραστώ γι' αυτό ικανοποιητικά, πρβ. και *πώς να σ' το πώ;!* = μην κάνεις πως δεν καταλαβαίνεις, *πού να σ' τα λέω;!* = είναι δύσκολο αλλά θα προσπαθήσω, *τί έγινε δέ λέγεται!* = δεν μπορεί κανείς να τα εκφράσει και να πάρει θέση)

ένδειξη παραθέματος : (*η βασική αδυναμία της εισαγωγής, λέτε (στη σελίδα 15)* ...)

επιβεβαίωση: προηγούμενων λόγων (*δέ σου τά 'λεγα;!* : υπενθύμιση αρνητικής εξέλιξης κλπ. που προέβλεψε)

επίκληση: κατανόησης (*έρχεται σου λέω / είπα* = δεν καταλαβαίνεις;), λογικής σκέψης (*... (όχι) πές μου ...*, πρβ. *δέν έχω δίκαιο;*), σημείου συμφωνίας (*δέν είπαμε ότι / (μα) λέγαμε οτι ...* = θα θυμάσαι ότι εδώ συμφωνήσαμε), έκφραση γνώμης που συμφωνεί με του ομιλητή (*τί σου λέει; / αυτό δέ σου λέει τίποτα;!* : ο ομιλητής είναι βέβαιος ότι η γνώμη του συνομιλητή του θα μοιάζει με τη γνώμη που πρόκειται να εκφράσει), τυποποιημένου διαλογικού συμπεράσματος (*εδώ που τα λέμε* = θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε σ' αυτό αλλά είναι ιδεώδης ευκαιρία, τέλος πάντων θα πρέπει να εξεταστεί και αυτό από τους δυο μας, αφού αποφασίσαμε να πούμε τη γνώμη μας, *εδώ λέν το (νύν απολύοις τον δούλον σου Δέσποτα)* = είναι η κατάλληλη περίσταση)

έκφραση: σκέψης (*λέω να (μή) ...* = διατυπώνω τη σκέψη μου), γενικής άποψης (*... που λένε* = δεν είναι αποκλειστικά δική μου άποψη), αντιθετική (*εσύ μου λές κι εγώ σου λέω ...*)

ευθύτητα: ειλικρινής δήλωση (*σ' το λέω καθαρά και ξάστερα, ... σ' το λέω* = δεν σου κρύβω τίποτε), αποκάλυψη σκέψεων (*είπα μέσα μου ...*)

ικανοποίηση: για πορεία διαλόγου (*πές μου τώρα και κάτι άλλο ...*

= οι πληροφορίες, οι απαντήσεις σου, που προηγήθηκαν βοήθησαν πολύ ...)

κανόνες διαλόγου (*πές επιτέλους κάτι!* : όταν δεν τηρεί κάποιο αξίωμα της γλωσσικής επικοινωνίας, *πές το επιτέλους!* : αλλαγή ρυθμού έκθεσης)

κολακεία και αντίδραση (*–Πώς τα λέτε πώς τα λέτε! – Έ όχι και τόσο!* = καλά αυτά, αλλά δεν τα δέχομαι ως υπερβολικά, ευγενική απόρριψη)

κριτική (*πώς τα λέτε αυτά;!* : έμμεση επίκριση)

πίεση αποδοχής (*θα το δεχτείς και θα πείς κι ένα τραγούδι!*)

προαγγελία: επιχειρήματος (*και να σας πώ κάτι; εμείς ...* : προετοιμασία για τα επόμενα, που πιθανώς θα είναι αντίθετα με τις απόψεις του συνομιλητή, *και να σας πώ και κάτι ακόμη;* = αν δεν πειστήκατε από τα προηγούμενα, δεν έχουν τέλος αυτά που μπορεί να πει κανείς, μπορεί αυτό που θα πω να εμφανίζεται ως δευτερεύον, αλλά είναι ίσως το σημαντικότερο), απόκρουση (*ναί, πές το πές το!* = μη διστάζεις, αυτό περιμένω για να σου αποδείξω ότι, *πές το επιτέλους, μας έσκασες!* = και θα δεις ότι θα σου αποδείξω πως δεν είναι τίποτε, μαζί με έκφραση συναισθηματικής φόρτισης: αδημονία), δυσάρεστων στοιχείων (*πού να σου τα λέω τώρα!* = δεν προλαβαίνω γιατί είναι πολλά, απροσδόκητα και μάλλον δυσάρεστα, είναι δύσκολο αλλά θα προσπαθήσω, θέλει αρκετό χρόνο αλλά σε προειδοποιώ ότι θα σε ενδιαφέρουν), νέου σταδίου συζήτησης (*πές μου τώρα κάτι* = συγκεντρώσου σε παρακαλώ για να εξετάσουμε κάτι άλλο, πρβ. *έπειτα ...*)

πρόκληση: προσοχής (*νά σου πώ!* : άμεσα, για κάτι σημαντικό κατά τον ομιλητή, *τί σου λέει αυτό;* = το πρόσεξες ή όχι, και αν το πρόσεξες θα έπρεπε να ...), ευθύνης (*εσένα λέω* : επαναφορά στην απαιτούμενη κατάσταση προσοχής για συμμετοχή και κατανόηση λεγομένων), ενδιαφέροντος (*που λές / λέτε* = θα σ' ενδιαφέρει σαν να το έλεγες ο ίδιος, θα μπορούσατε να το πείτε, να το παραδεχτείτε κι εσείς, ακούστε τέλος πάντων, άποψη ή πληροφορία προς συμμερισμό), διασαφήνισης νοήματος (*τί θέλεις να πείς (μ' αυτό);*)

προκλητικότητα: ελαφριά (*λέγε ντέ!*), ως αντίδραση (*να το πώ; το λέω λοιπόν ...* = μη με προκαλείς!)

πρόληψη επιχειρήματος (*και μή μου πείς πως δέν ...*)

προσοχή (*λέγε!* = είμαι έτοιμος να σ' ακούσω με προσοχή και να σκεφτώ)

προσποίηση (*μπά τί μου λές;!* : επιφανειακή έκπληξη, αδιαφορία στο βάθος)

πρόταση: άποψης (*εγώ λέω τώρα να ...*), για έκφραση γνώμης (*τί θα έλεγες άν ...* = σου προτείνω να ... περιμένω τη γνώμη σου, *τί λές για ... ;* = ποιά είναι η άποψη και η επιθυμία σου για, θα το πρότεινες κι εσύ;, πρβ. *τί θα έλεγες για* = ποιά είναι η γνώμη σου για την εξής λύση κλπ.)

συγκατάβαση (*άντε λέγε!* = να δούμε τί θα πεις, αρχή επιμέρους ομιλίας, που δεν προμηνύεται πειστική)

συγκεφαλαίωση (*είπαμε ότι ...* : ενθύμηση δεδομένων για περαιτέρω)

συνέχεια συζήτησης: στο κύριο θέμα (*ναί λέγε!* = συνέχισε, σε παρακολουθώ), σε διακοπές του λόγου του συνομιλητή (*λέγε εσύ!* = μη με κοιτάς τί κάνω, σε παρακολουθώ, *λέγε ... λέγε ...* = μη σταματάς, δεν ξέρω τί θα πεις, μπορεί να το μαντεύω, αλλά θέλω να το ακούσω ως το τέλος, παρόλο που μπορεί να συμπέσει με τη γνώμη μου), επαναφορά στο θέμα (*τί έλεγα / λέγαμε;, ά ναί* : σαν να φταίει και ο ίδιος που ξεχάστηκε, ενδιαφέρον για συνέχιση), συνέχιση θέματος (*είπαμε και λέμε* : κάτι που αναφέρθηκε συνεχίζεται), απροθυμία συνέχισης (*τα είπαμε* = συζητήσαμε και καταλήξαμε κάπου, εφόσον η συνομιλία πρέπει να έχει αυτό το αποτέλεσμα, *τί να σου τα λέω;!* : είναι περιττό και δυσάρεστο σ' εμένα, φαντάζομαι και σ' εσένα, εφόσον είναι αρνητικά)

υπενθύμιση: συμβουλής (*όταν σού 'λεγα μήν ...* = δεν έλαβες υπόψη τί σου έλεγα / είπα), προνοητικότητας (*δέν σου τά 'λεγα;* : δείχνει με την ευκαιρία αυτή τη διορατικότητά του, = νά που κατέληξες κι εσύ σ' αυτά)

ύφος έκφρασης: σοβαρότητα (*να σου πώ ...* : ο ομιλητής παίρνει επίσημη θέση εκφοράς λόγου, ευπροσηγορία, ηρεμία και κάποτε έμμεση κριτική, πρβ. και *να σου πώ* = αφού ρωτάς), διστακτικότητα (*... ,να πώ, ...* = αν επιτρέπεται να πω) κλπ.

4. Συνώνυμα και συνωνυμικές εκφράσεις

Τις ίδιες λειτουργίες με το *λέγω* παρουσιάζουν και συνώνυμα ρήματα ή συνωνυμικές εκφράσεις, καλύπτοντας ποικίλα επίπεδα της γλώσσας

και δείχνοντας την ποικιλία των καταστάσεων της γλωσσικής επικοινωνίας, όπως

κουβεντιάζω (*εδώ που κουβεντιάζουμε* : όχι επίσημη και σοβαρή συζήτηση, πρβ. *εδώ που τα λέμε*)

κρένω (*τί μου κρένεις;!* : ειρωνικά, διαλεκτικό στοιχείο)

σύνθετα ρήματα σε *–λογώ* (*να μήν να πολυλογώ* : όταν ήδη άρχισε να πολυλογεί, αποφυγή κριτικής και περάτωση λόγων, πρβ. *κοντολογής, με λίγα λόγια, να μήν απεραντολογούμε / αοριστολογούμε!, σοβαρολογείς;, προχειρολογείς μου φαίνεται* κλπ.), *με ξε–, ξανα–* (*το λέω και το ξαναλέω* : επίταση, *λέω και ξελέω* : διαδικασία συζήτησης)

λόγος : απόκρουση (*τί λόγος;!, τί λόγια είν' αυτά;!*), απόρριψη (*δέ σου πέφτει λόγος !*), εναντίωση (*δέν έχω να δώσω λόγο σε κανένα!*), εμπόδιση (*μήν πείς δεύτερο λόγο!, μήν αντιλογήσεις!*), δικαιολογία (*δέν έχω λόγο να, ο λόγος το λέει*), κριτική (*είπες το λογάκι σου!, λόγια του αέρα!*), προαγγελία αυτονόητου (*με δυό λόγια …, λόγου χάρη*), διόρθωση (*παίρνω πίσω το λόγο μου*, πρβ. *ξελέγω*), πρόληψη κριτικής (*μεγάλο λόγο δέ λέω*) κλπ., πρβ. και συνώνυμα όπως *κουβέντα* (*καθαρές κουβέντες!* = παστρικά λόγια, βεβαίωση, *κουβεντα να γίνεται!*, πρβ. *δέν είναι σοβαρά πράματα!*)

γλώσσα: κατάκριση (*κατάπιες τη γλώσσα σου;, σου δέθηκε η γλώσσα;*), απόρριψη (*δάγκωσε τη γλώσσα σου!*) κλπ., πρβ. και *στόμα* (*κλείσε το στόμα σου* : απόρριψη, *μου το πήρες απο το στόμα μου* : επιδοκιμασία, *θού Κύριε φυλακήν τω στόματί μου!* : πρόληψη υβριστικής αντίρρησης του ιδίου)

φρασεολογικές ενότητες: *κάνω λόγο, παίρνω – αφαιρώ το λόγο, τί λόγο έχει;, ο λόγος σου δέν περνά, ένα λόγο έχω να σου πώ, μήν αλλάζεις λόγο!, μπέρδεψα τα λόγια μου, μένω με το στόμα ανοικτό, κατάπιες τη γλώσσα σου;* κλπ.

παροιμίες κλπ.: πρόθυμη αποδοχή (*απ' το στόμα σου και στου Θεού τ' αφτί*), δυσκολίες συζήτησης (*στου κουφού την πόρτα όσο θέλεις βρόντα*, πρβ. *δέν παίρνεις απο λόγια!, μάλλιασε η γλώσσα μου να …*), διαδικασία συζήτησης (*που ρωτά δέ χάνει τίποτε, τα πολλά λόγια είναι φτώχια, κοντός ψαλμός αλληλούια*), επίκληση γενικής αποδοχής (*όπως λέει ο λόγος*)

5. Άλλα επικοινωνιακά ρήματα

Παρόμοιες με το *λέγω* επιχειρηματολογικές χρήσεις, όχι όμως τόν ίδιο πλούτο εκφράσεων, συναντούμε και σε άλλα ρήματα, που δηλώνουν πλευρές της γλωσσικής επικοινωνίας, όπως

ακούω : πρόκληση (*εμπρός σ' ακούω!* = *λέγε τί έχεις να πείς!*), διαδικασία (*τό άκουσες έ;* = να μην το επαναλάβω), πρόθυμη αποδοχή (*άκου λέει!* = πολύ ευχαρίστως!, πρβ.*τί ερώτηση;!* = δεν χρειάζεται ερώτηση), έκκληση αποδοχής (*άκου που σου λέω!*), αρνητική αξιολόγηση (*ακούς εκεί!* : έντονη απόρριψη, πρβ. *τί ακούω;!*), έκκληση προσοχής (*άκουσε να σου πώ!* = μην αδιαφορήσεις, πρβ. ενισχυμένη: *άκουσε τέλος πάντων!* κλπ., διαδικασία συζήτησης), κατάκριση (*δέν ακούς;!* = πώς είναι δυνατόν να συνεχίζεις μ' αυτά τα λόγια, αφού άκουσες τί σου είπα, πρβ. *τ' ακούς; τ' ακούω να λές!*), υπενθύμιση (*άκουσες τί σου είπα;!* : υπενθύμιση λόγων με απειλή), έμμεση απόρριψη (*πού είσαι Α. ν' ακούσεις τί σου ψέλνουν;!* : επίκληση σε συγκεκριμένο πρόσωπο που ενδιαφέρει τη συνομιλία) κλπ., πρβ. *και μήν κάνεις τον κουφό / κουφά αυτιά!, κάτι πήρε τ' αφτί μου, κάτι έφτασε στ' αφτιά μου* = ως απόηχος, όχι πλήρως, τουλάχιστο έτσι θέλει ο ομιλητής να το παρουσιάσει, *είμαι όλος αφτιά* : προεισαγωγική δήλωση ενδιαφέροντος, *δέν καλακούω* : προσποίηση κακής πρόσληψης του λόγου, γιατί αδυνατεί να πιστέψει τα λόγια)

ρωτώ : απόρριψη *(μήν τα ρωτάς!* : έντονη, έμμεση απόρριψη κρίσης), διαδικασία (*σε ρωτώ* : εισάγει αντιρρητική ερώτηση, που ισοδυναμεί με κρίση), αρνητική κριτική (*αλλα για ρώτα με πώς ...* : για κατάσταση), πρβ. *δέ θέλει ρώτημα!* (= εννοείται, αυθυπακούεται, δε θέλει φιλοσοφία), *έτσι νά 'χω καλό ρώτημα* (εισαγωγή ερώτησης, που θα παίξει σημαντικό ρόλο, με ελαφριά ειρωνεία), πρβ. και *απαντώ* (*σου απαντώ οτι* : κατηγορηματικότητα)

καταλαβαίνω : απόκρουση (*δέν κατάλαβες, ...* : εισαγωγή στη σωστή έκθεση των πραγμάτων, *... κατάλαβες; ... κατάλαβες;* : υποβολή αρνητικής κατάστασης, της οποίας τα στοιχεία αποκρούονται, γιατί δεν ικανοποιούν), πρβ. *μπήκες στο νόημα;, τό 'πιασες;, δέν το χωράει ο νούς μου*

κοιτάζω : προαγγελία κρίσης (*κοίταξεε ...* : έπεται αντιθετική γνώμη), προετοιμασία (*κοίταξε να δείς* : για μη άμεση αποδοχή άποψης, προμήνυμα δυσκολιών του ομιλητή ή ακροατή και προετοιμασία για τα λόγια που θα ακολουθήσουν, = δεν είναι όπως νομίζεις), προεισαγωγή αντίθε-

σης (*κοίτα μια στιγμή!, κοίταξε να σου πώ!* : ακολουθεί εξαντλητική αντιθετική κρίση) κλπ., πρβ. *βλέπω* : βεβαιότητα (..., *βλέπω*, ... = συμπεραίνω, *θα δείς πως* : υπόθεση με βεβαιότητα, *να δείτε τότε πως*), captatio benevolentiae (*ήταν, βλέπεις*, ..., κάποτε με ελαφριά ειρωνεία), *προσέχω* : διαδικασία συζήτησης (*πρόσεξε τώρα (τί θα σου πώ)!, δέν προσέχεις;*), *σημειώνω* : πρόσθετο επιχείρημα (*σημείωσε οτι ...* : για εξήγηση)

ξέρω : αντίθεση (..., *ξέρεις / ξέρετε*, ... : παρουσιάζεται ως κάτι γνωστό στον συνομιλητή), ισχυρισμός (*ξέρω τί λέω*, πρβ. *τί "ξέρω" και ξερό σου;!* : απότομη απόρριψη ισχυρισμού), πρβ. και *φαντάζομαι* (*γιά φαντάσου!* : έκπληξη για κάτι διαφορετικό από το αναμενόμενο, κάποτε για προσποιητό ενδιαφέρον με ειρωνεία, *φαντάσου να ...* : υπόθεση υπερβολής, μη αναμενόμενης κατάστασης), *νομίζω* (= εγώ τουλάχιστο, επιφυλακτικότητα από γνώση των κινδύνων στην έκφραση γνώμης), *πιστεύω* (υπογράμμιση προσωπικής πίστης, όχι απόλυτης βεβαιότητας)

ξεχνώ : προσθήκη στοιχείων (*να μήν ξεχάσω ..., παρολίγο να ξεχάσω ...* : για στοιχεία που δεν είναι ίσως τόσο δευτερεύοντα)

στέκομαι : διαδικασία συζήτησης (*στάσου να σου πώ!* : ζητά σειρά στην ομιλία διακόπτοντας για να δώσει εξηγήσεις, πρβ. αντίθετα *περίμενε (ντέ) ...* : απόκρουση αρχόμενης αντιρρητικής παρεμβολής)

θέλω : διαδικασία συζήτησης (*αυτός, αν θέλετε, δέν είναι ικανός να ...* : έμμεσος προσεταιρισμός).

Η ποικιλία και ο πλούτος των ρημάτων και εκφράσεων είναι μεγάλος, πρβ. *υποθέτω, θαρρώ, διερωτώμαι, σωπαίνω, το πήρες στραβά, ανάθεμα και αν κατάλαβα τί μού 'πες!* κλπ.

6. Συνδυασμοί γλωσσικών στοιχείων

Συχνά τα γλωσσικά στοιχεία της επιχειρηματολογίας δεν περιορίζονται σε ορισμένα και μεμονωμένα μέρη του λόγου (επιρρήματα και μόρια, αναφωνήσεις, ρήματα, όπως αυτά που εξετάζονται εδώ, φρασεολογικές ενότητες κλπ.), αλλά εμφανίζονται σε συνδυασμούς (βλ. παραπάνω παραδείγματα):

– ρημάτων, π.χ. *άκουσε να δείς!, κοίταξε να δείς!, στάσου να δείς τί έγινε!, τί θέλεις να πείς;, τί κάθεσαι και δέ μιλάς;!, αν μπορώ να πώ*

(επιφύλαξη ως προς την άδεια έκφρασης), *τράβα βρές το!* (δυσάρεστη αμηχανία) κλπ. (πρβ. τροπικά ρήματα)

- φρασεολογικών ενοτήτων και φρασεολογισμών, π.χ. *θα πεί πως ...* (αυτονότητο συμπέρασμα), *τώρα που πιάσαμε την κουβέντα, τώρα που τα λέμε στόμα με στόμα* (ειλικρίνεια στη συζήτηση), *έτσι απλώς για να λέμε* (όπως πολλοί λένε αλλά δεν κάνουν), *όπως το φέρνει ο λόγος* (έκκληση γενικής αποδοχής), *αυτό είναι ένας λόγος!* (κριτική) κλπ.
- επιτονισμών και άλλων προσωδιακών στοιχείων (συνεκφορά, παύση, κλπ.): βλ. παραδείγματα στα 3., 4., 5.
- προσώπων: εμπλοκή συνομιλητή (*τί να πείς;!, που λές / λέτε, πές οτι ..., λές και δέν ..., δέ βαριέσαι!* = άσ' τα αυτά, βαριέμαι! κλπ.), υποβολή κοινών απόψεων, στάσεων κλπ. (*να πούμε, άς πούμε, εδώ που τα λέμε* κλπ., πρβ. *βρε σείς, βουλιάζουμε !, τί μας λέει αυτό το γεγονός;*), έμφαση στο πρόσωπο του ομιλητή ή συνομιλητή (*εμένα μου λές;!, ποιανού τα λές αυτά;!, εσένα λέω!* κλπ.), ενίσχυση προσωπικής άποψης με αναφορά σε γνώμη άλλου ή άλλων (*... σου λέει ο άλλος, ... που λένε*), αποστροφή προς απόν πρόσωπο (*που είσαι Μ. ν' ακούσεις τί ...*, πρβ. και έμμεσα για συνομιλητή, *καλέ τί λέει αυτός;!*) πρβ. *ήρθε, λέω, να με δεί* (υποθέτω), *ήρθε, πές, να με δεί* (υπόθεση), *ήρθε, λές, να με δεί;* (άραγε), *ήρθε, λέει, να με δεί* (αυτό κυκλοφορεί), *ήρθε, άς πούμε, να με δεί* (ας υποθέσουμε), *ήρθε, λέμε, να με δεί* (σ' αυτό δεν συμφωνήσαμε;), *ήρθε, πέστε να με δεί, ήρθε, λέτε, να με δεί;, ήρθε, λένε, να με δεί* (αυτό ισχυρίζεται ο κόσμος) κλπ., *ποιός το λέει / είπε;!* (= δεν μπορεί να το λες εσύ!), *εσύ το λές;* (κάποιος άλλος θα έπρεπε να το πει!) κλπ.
- τύπων, π.χ, *τι λέ ρε!, τί πα να πεί ...;*
- γλωσσικών λειτουργιών (βλ. Σετάτο, 1991β): μαζί με την επιχειρηματολογική / διαλογική λειτουργία μπορούν να εμφανιστούν και άλλες γλωσσικές λειτουργίες, όπως η φατική (*δέ μου λές, νά σου πώ, γιά πές μου, πού να σας τα λέω!, και να σας πώ κάτι, που λές, είπες τίποτε;, λοιπόν τί λές;, άκου που σου λέω!, κοίταξε να σου πώ!, κοίταξε να δείς!* κλπ.), η βουλητική (*λέγε εσύ!, άκου που σου λέω!, είπαμε να μή ..., κοίταξεε ...* κλπ.), η συναισθηματική (*αλλού να τα λές αυτά!, λέγε μωρέ μας έσκασες!, καλε τί μας λές;!* κλπ.), η μεταγλωσσική (*ά αυτό λές τόση ώρα;!, καλε τί λέει αυτός;!, τί πα να πεί "...";!,*

τί λέει " ... " και κολοκύθια;!, τί θα πεί "δέ θέλω";! κλπ.), η ποιητική (*είπα και ελάλησα, είπαμε και λέμε* κλπ.), η συμφραστική (*να πούμε και του στραβού το δίκαιο, εδώ λένε το* + ρητό κλπ., *σου τα λεω καθαρά και ξάστερα* κλπ.), η νοητική (*αλήθεια πές μου, που σημαίνει οτι ...* κλπ.), η κοινωνικοπολιτιστική (*να σου τα πούμε* κλπ.). Από τα παραδείγματα φαίνεται ότι μπορούν να εμφανίζονται και περισσότερες από δύο λειτουργίες, π.χ. *εμπρός σ' ακούω!* (= λέγε, τί έχεις να πεις;!, βουλητική, συναισθηματική, φατική), *καλε τί μας λές;!* (συναισθηματική, κοινωνικοπολιτιστική, μεταγλωσσική) κλπ.

7. Προέλευση και δημιουργία

Το θέμα της προέλευσης των επιχειρηματολογικών στοιχείων της γλώσσας αναφέρεται βέβαια στη διαχρονική διάσταση, έχει όμως σημασία και για τη συγχρονική, εφόσον η παραγωγή νέων στοιχείων συνεχίζεται και μπορεί να παρουσιάζει ομοιότητες ή επανάληψη των ίδιων ιστορικών διαδικασιών, πράγμα που διευκολύνει συχνά την ανάλυση και ερμηνεία τους (πρβ. νοητικές διαδικασίες, υποσημειώσεις του Τζάρτζανου, 1946, 1953, κλπ.). Οι νέες πραγματολογικές χρήσεις δημιουργούνται με

- επιτονισμούς: *να σου πώ!, αυτό να μου πείς!, είπα κι εγώ!, τί λόγια είν' αυτά;!, μή μου πείς!!, αλλου να τα λές αυτά!* κλπ.
- άλλα προσωδιακά στοιχεία: *τί μας λές;!, δέε μου λές* κλπ.
- εμπλοκή προσώπων: *ακούς εκεί!, άκου λέει!* (σαν να επικαλείται έναν απόντα κριτή των λόγων που ακούει και που τον εξοργίζουν ή τον ενθουσιάζουν) κλπ.
- χρήση άλλων γλωσσικών στοιχείων: πραγματολογικών μορίων, τροπικών ρημάτων κλπ.
- ελλειπτικές εκφορές: *θα πεί πως ...* (πρβ. *αυτό θα πεί πως ...*) κλπ.
- φρασεολογισμούς
- σειρά όρων κλπ.

8. Άλλα σημειωτικά συστήματα

Αντί των γλωσσικών στοιχείων (σημείων) ή και παράλληλα μ' αυτά

μπορούν να χρησιμοποιηθούν σημεία άλλων σημειωτικών συστημάτων, π.χ. *τί λές;!* + μορφασμός, κίνηση κεφαλιού προς τα πάνω και κλείσιμο ματιών (σιωπηλή αντίκρουση, πρβ. κινηματικό σημείο για το *όχι*).

9. Συμπεράσματα

Όπως φαίνεται από τις παραφράσεις, αναλυτικές εκφράσεις, χαρακτηρισμούς κλπ. των επιχειρηματολογικών χρήσεων του *λέγω* (πρβ. Σετάτο, 2), οι χρήσεις αυτές χρησιμοποιούν πολλά γλωσσικά στοιχεία, κατηγορίες κλπ. για να επιτελέσουν το σκοπό τους (επιτονισμούς, πρόσωπα, τροπικότητες, ιδιαίτερους τύπους κλπ.), έχουν ποικίλες φορτίσεις και αντίστοιχα αποτελέσματα, ανήκουν σε διάφορα επίπεδα της γλώσσας και του λόγου, μπορούν να παίζουν τον κύριο ρόλο στο εκφώνημα και να συνοδεύονται από σημεία άλλων σημειωτικών συστημάτων. Όπως και γενικά οι πραγματολογικές χρήσεις της γλώσσας, εκφράζουν τεράστια ποικιλία στάσεων απέναντι σε διαλογικές καταστάσεις, προβλεπόμενες ή απρόβλεπτες, π.χ. συναίσθημα, βούληση, κρίση, αξιολόγηση, συμμετοχή, αντίληψη κλπ. (πρβ. και τις συνωνυμικές σειρές που δημιουργούνται). Η σημασία των στοιχείων αυτών φαίνεται και από το γεγονός ότι η κατά κόρον και αποκλειστική χρήση τους χρησιμοποιείται ως χαρακτηριστικό συμπεριφοράς για κωμικά αποτελέσματα, π.χ. στον κωμικό κινηματογράφο.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

9. ΦΡΑΣΕΟΛΟΓΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΦΡΑΣΕΟΛΟΓΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Εισαγωγικά

Οι γλώσσες αποτελούνται από μονάδες της πρώτης (σημασία) και δεύτερης (διακριτική λειτουργία) άρθρωσης, που ανάλογα με τον τύπο της γλώσσας (αναλυτική —> συνθετική) παρουσιάζουν λιγότερες ή περισσότερες βαθμίδες ανάλυσης.

Ο λόγος, προφορικός ή γραπτός, εμφανίζεται απλούστερος ή συνθετότερος, κατά τις δομικές δυνατότητες μιας γλώσσας, αλλά και κατά τα επίπεδα γλώσσας (είδη λόγου, διαβαθμίσεις ύφους, κώδικες κλπ., βλ. Σετάτο, 1). Οι πραγματώσεις αυτές

1) χρησιμοποιούν ποικίλα μέσα: φωνολογικά (επιτονίσεις κλπ.), μορφολογικά (κλίση και ακλισία, παραγωγή, σύνθεση), συντακτικά (συνταγματικές ενότητες: ονοματικές και ρηματικές φράσεις, παραθέματα κλπ., ιεραρχία συνταγματικών μονάδων, πολύπλοκες περιόδους, παρενθέσεις, ποικίλες συζεύξεις κλπ.), λεξιλογικά (ουσιαστικοποιήσεις: άρθρο + πρόταση κλπ., επιθετοποιήσεις: άρθρο + επίρρημα + ουσιαστικό, *είναι σάν να* + πρόταση κλπ., ρηματοποιήσεις: *κάνει όπως όταν* + πρόταση κλπ., επιρρηματοποιήσεις: *χωρίς να / με το να* + πρόταση κλπ., αντωνυμιοποιήσεις: *όποιος* + πρόταση κλπ., πρβ. Σετάτο, 2), σημασιολογικά (πολυσημία, συζεύξεις στοιχείων που κανονικά δεν συμπλέκονται, χωρίς γραμματικές παραβάσεις αλλά με τολμηρά, ασυνήθιστα, πρωτόφαντα σημασιολογικά αποτελέσματα κλπ.), πραγματολογικά (αναφωνήσεις με φράσεις και προτάσεις, νέες χρήσεις κλπ.), γραφηματικά (π.χ. *είναι μιά–ταυτότητα–μέσα–στη–διαφορά, η Ιδέα μπορεί "να λάμπει" μέσα απο την ίδια την ύλη, τα σούπα μούπες δέ μου αρέσουν* (πρβ. *τα σου είπα και μου είπες*) κλπ.)

2) παρουσιάζουν κλίμακα (βαθμούς) συνθετότητας: ανώτερες ιεραρχικά μονάδες σε συντακτικές θέσεις και λειτουργία κατωτέρων (δευτερεύουσα πρόταση ως υποκείμενο ή αντικείμενο κλπ.), περίπλοκες

συντάξεις (π.χ. *η μή εκ των ενόντων και υπο την πίεση της ανάγκης αντιμετώπιση του προβλήματος*, πρβ. ουσιαστικοποίηση κλπ.), ποικιλία σύνθεσης (π.χ. *λαχανόκηπος, σκουληκομυρμηγκότρυπες, ανεμομαζώματα διαβολοσκορπίσματα* κλπ., πρβ. και χαλαρά σύνθετα και κατατάκτες, βλ. Σετάτο, 1992, π.χ. *άνθρωπος μηχανή – μηχανή άνθρωπος* κλπ., μονολεκτικές και περιφραστικές εκφορές, π.χ. *τηλεφωνώ – κάνω τηλέφωνο*, που δεν ισοδυναμούν σ' όλες τις χρήσεις, π.χ. *δέν τηλεφώνησε ακόμη – *δέν έκανε ακόμη τηλέφωνο*, πρβ. και *τηλεφώνησε και καμιά φορά! – κάνε και κανένα τηλέφωνο κάποτε!*), ποικίλες σημασιολογικές συζεύξεις (πρβ. λεκτικούς τρόπους και σχήματα λόγου, μακρές ακολουθίες επιθέτων, γενικών κλπ., πρβ. τριλεκτικά και πολυλεκτικά σχήματα όπως ο νόμος των τριών στη δημοτική ποίηση)

3) έχουν κάποια όρια, που ποικίλλουν κατά τα επίπεδα γλώσσας (πρβ. στη λογοτεχνία τη "ροή της συνειδήσεως", χωρίς σημεία στίξης κλπ., μακρές και περίπλοκες περιόδους που μόνο γράφονται και απαιτούν προετοιμασία για να εκφωνηθούν, περίπλοκα μετρικά σχήματα όπως στην πινδαρική ή σκαλδική ποίηση, φράσεις που δεν έχουν άμεση σημασιολογική σχέση αλλά και οι ίδιες μπορεί να αποτελούνται από ασυνήθιστες συζεύξεις όπως στο παιδικό παιχνίδι: ... *τον Α., που ... ο Β., που ... ο Γ.* κλπ.)

και μπορούν να εμφανίζουν συνδυασμούς των παραπάνω, π.χ. σε αντίθεση με τον απλό, παρατακτικό λόγο, με περιορισμένο λεξιλόγιο κλπ. μπορούμε να συναντήσουμε συνδυασμούς επιπέδων γλώσσας (πρβ. ειδικά λεξιλόγια, διακρίσεις δημοτικών – λόγιων – λαϊκών – διαλεκτικών – ξένων κλπ. στοιχείων) κλπ. με ποικίλα επιδιωκόμενα αποτελέσματα.

2. Λεξιλόγιο και λεξιλογικές μονάδες

Το λεξιλόγιο περιλαμβάνει το "σύνολο όλων των λέξεων μιας γλώσσας σε μια ορισμένη χρονική στιγμή" (Bussmann) και αποτελεί "το ανοικτό σύστημα των λεξημάτων που έχουν λεξική σημασία" (Lewandowski) και βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη για να καλύψει τις ανάγκες της επικοινωνίας, σκέψης και φαντασίας.

2.1 Κατηγορίες λεξιλογίου

Τα στοιχεία του λεξιλογίου μπορεί να είναι απλά – παράγωγα – σύνθετα – πολυσύνθετα, μονοσήμαντα – πολυσήμαντα, συγκεκριμένα – αφηρημένα, κυριολεκτικά – μεταφορικά, μονόχρηστα – πολύχρηστα, καθιερωμένα – ιδιολεκτικά, τυποποιημένα – ποικιλότροπα, ενεργητικά – παθητικά, συχνά – σπάνια κλπ. (πρβ. και λεξικογραφική πράξη, βλ. Landau, 1984).

Η γλωσσολογική μελέτη τους μπορεί να αφορά τη μορφολογία (πρβ. λέξεις, λεξιλογικές μονάδες, οικογένειες λέξεων, είδη λέξεων, ιδιωτισμούς, συντομογραφίες, ακρώνυμα κλπ.), τη σύνταξη (πρβ. φρασεολογισμούς, τυποποιημένες εκφράσεις κλπ.), τη σημασιολογία (πρβ. σημασιολογικά πεδία, εκφράσεις με κατατάκτες, π.χ. *ένα μάτσο –, ένα κοπάδι* – κλπ., βλ. Σετάτο, 1992, κλπ.), την πραγματολογία (πρβ. ρητορικούς τρόπους και σχήματα λόγου, επίπεδα γλώσσας κλπ.), τον κόσμο (πρβ. ειδικά λεξιλόγια, εθνογλωσσικές διακρίσεις κλπ.), την κοινωνία (πρβ. κοινωνιογλωσσικές ποικιλίες όπως λαϊκή, μάγκικη κλπ. γλώσσα, επαγγελματικές γλώσσες κλπ.) τις εφαρμογές (π.χ. στην εκπαίδευση, διδασκαλία και εμπλουτισμό γλώσσας κλπ.), την προέλευση (πρβ. κληρονομημένες – δάνειες λέξεις, παροιμιακές φράσεις κλπ.).

2.2 Λεξιλογικές μονάδες

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι λεξιλογικές μονάδες παρουσιάζουν ποικιλία μορφών και κατηγοριών (από ιδιολεκτικές ως τυποποιημένες και κοινές) και περιλαμβάνουν μονάδες του κεντρικού σημασιολογικού πυρήνα της γλώσσας (βασικό λεξιλόγιο κλπ.) και μονάδες της περιφέρειας (επιφωνήματα, ηχομιμήσεις και κραυγές φωνητικών εκτονώσεων, ειδικευμένα λεξιλόγια, νεολογισμοί – αρχαϊσμοί, ξένα στοιχεία, λογοπαίγνια, κλπ., πρβ. και περιφράσεις, παραφράσεις, ευφημισμούς, παραθέματα κλπ.).

Οι λεξιλογικές μονάδες διακρίνονται γενικά σε μονολεκτικές (λεξικές, λέξεις) και μη μονολεκτικές (φρασεολογικές ενότητες / μονάδες), με ποικιλία ενδιάμεσων μορφών και βαθμίδων (πρβ. σύνθετες λέξεις, χαλαρά σύνθετα, παραθετικά σύνθετα, αρκτικόλεξα, διώνυμα κλπ., διακρίσεις όπως του Benveniste σε συνάψεις, σύνθετα, συσσωρεύσεις, συντάγματα κλπ., βλ. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, 1986).

3. Φρασεολογικές μονάδες

Η φιλολογία, η λεξικογραφία και η γλωσσολογία διακρίνουν από παλιά τις φρασεολογικές μονάδες με ποικίλες ονομασίες, που δεν καλύπτουν πάντα με ακρίβεια και συνέπεια το σύνολό τους, π.χ. φρασεολογισμός, συνδυασμός λέξεων (word combination), ένωση λέξεων (Wortverbindung), ιδιωτισμός (idiom), ιδιόσημες φράσεις, στερεότυπες / τυποποιημένες φράσεις (κλισέ κλπ.), παροιμιακές φράσεις, λεξήματα ομάδας λέξεων (Wortgruppenlexem), μακροσημήματα κλπ. (πρβ. ακόμη διώνυμα / binomial, εκφορές με λειτουργικά ή τροπικά ρήματα, λογοτεχνικοί τόποι και ρητορικοί τρόποι και σχήματα κλπ.).

Η διάκριση των μονάδων αυτών γίνεται βάσει κριτηρίων (πρβ. Μότσιου, 1987) όπως η συντακτική δομή, η σταθερότητα και ενότητα της έκφρασης, η κινητικότητα (εναλλαγή) των επιφανειακών στοιχείων συχνά χωρίς συστηματικές σημασιολογικές αλλαγές (πρβ. όμως 4.2, 5.2), η σημασιολογική ανεξαρτησία της μονάδας από τις σημασίες των στοιχείων που την συναποτελούν, η μεταφορική χρήση, η κατανομή, η ισοδυναμία με μονολεκτική μονάδα (αδυναμία προσδιορισμού ενός μέλους κλπ.), η φωνητική μορφή (προσωδιακά χαρακτηριστικά κλπ.), η ιστορική υποκίνηση. Η μορφή τους παρουσιάζει ιδιαιτερότητες (συντακτικές ανωμαλίες, ιεραρχία παγίωσης κλπ.), από σημασιολογική πλευρά λείπει το στοιχείο της συνθετότητας της σημασίας (η σημασιολογική διαφάνεια, ο ρόλος των συμφραζομένων κλπ. περισσότερο απ' ό,τι στις μεταφορές), ενώ η χρήση τους βασίζεται σε απόσπαση και επανάληψη του λόγου που συχνά έχει χάσει τη δομή του (βλ. Coulmas).

Η θέση του φρασεολογικού υλικού σε μια γλώσσα δεν προβλέπεται ως προς τη σημασία του από μετασχηματιστικούς κανόνες σύνταξης (αλλά σχεδόν κάθε φράση μπορεί να πάρει μια τέτοια χρήση), ανήκει στα επίπεδα γλώσσας (ύφος κλπ.) και συχνά εμφανίζει μεταφορικές χρήσεις των στοιχείων και συντακτική δομή της φρασεολογικής ενότητας. Η έκταση του φρασεολογικού υλικού μιας γλώσσας είναι μεγάλη (το μισό σχεδόν του συνολικού λεξιλογίου, πρβ. ειδικά φρασεολογικά λεξικά, π.χ. το βουλγαρικό με 18000 λήμματα). Η επιστημονική φρασεολογία είναι εκτεταμένη και συχνά ποικίλλει στην ίδια περιοχή (σχολές, τάσεις), η φρασεολογία των συνθηματικών γλωσσών (argot κλπ.) είναι περιορισμένη (σε ομάδες, κύ-

κλους κλπ.) και κρυπτική. Γειτονικές ή μη γλώσσες μπορεί να εμφανίζουν κοινά φρασεολογικά στοιχεία, λόγω κοινών βιοτικών και ιστορικών εμπειριών ή αλληλεπιδράσεων (π.χ. βαλκανικές γλώσσες, πρβ. και την Standard Average European του Whorf).

4. Γενικά σχήματα στη φρασεολογία

Θα μπορούσε κανείς (όπως είχε χρησιμοποιηθεί παλαιότερα για πρακτικούς σκοπούς σε εγχειρίδια εκμάθησης ξένων γλωσσών και σήμερα στη λεξικογραφία, όπου κάποτε δίνονται συντακτικά σχήματα στο περιθώριο ή παραπομπές σε πίνακες σχημάτων) να εξακριβώσει και να καταγράψει όλα τα δυνατά σχήματα συντακτικών εκφορών, που θα μπορούσαν να οργανωθούν σε μια ακολουθία κανόνων γενετικής γραμματικής, σε σχήματα γραμματικής εξαρτήσεων κλπ.

4.1 Στη φρασεολογία συναντούμε πολλά από τα σχήματα αυτά, αλλά με καθιερωμένες διαφορετικές σημασίες και λειτουργίες, όπως στις παρακάτω περιπτώσεις που είναι από τις συχνότερες (πρβ. Σετάτο, ΕΕΦΣΘ 1992):

ουσιαστικό + γενική	*κάλτσα του διαβόλου*
γενική + ουσιαστικό	*της γριάς το μαλλί, λόγου χάρη*
ουσιαστικό + ουσιαστικό	*φώς φανάρι, χέρι χέρι, μυαλό κουκουτσι*
ουσιαστικό + υποκοριστικό του	*μάνα μου μανούλα μου / κόρη μου κορούλα μου*
επίθετο + ουσιαστικό	*αχίλλειος πτέρνα*
επίθετο + γενική	*βασιλικότερος του βασιλέως*
επίθετο + ουσιαστικό + γενική	*ο τελευταίος τροχός της αμάξης*
ουσιαστικό + γενική επιθέτου + γενική ουσιαστικού	*νέα / γυναίκα εκπάγλου κα-*

	λονής
ουσιαστικό + γενική ουσιαστικού + γενική ουσιαστικού	*βλήματα αέρος αέρος*
άρθρο + επίρρημα + ουσιαστικό	*ο κάτω κόσμος*
πρόθεση + επίθετο	*στα ανοιχτά, στα ίσια*
πρόθεση + επίθετο + ουσιαστικό	*με άδεια χέρια, στον ίδιο παρανομαστή*
πρόθεση + ουσιαστικό + γενική	*στο γάμο του Καραγκιόζη*
πρόθεση + γενική + ουσιαστικό	*για ψύλλου πήδημα*
ουσιαστικό + πρόθεση + ουσιαστικό	*χαρά στο πράμα, δουλειές με φούντες, χρόνο με χρόνο*
πρόθεση + ουσιαστικό + πρόθεση + ουσιαστικό	*απο λόγο σε λόγο*
ουσιαστικό + άρθρο + ουσιαστικό	*ώρα την ώρα*
ρήμα (*και*) ρήμα	*άκουσον άκουσον!, ζεί και βασιλεύει, είδα κι απόειδα*
ρήμα + ουσιαστικό	*σώθηκε το λάδι (του), χάνω το μπούσουλα*
ρήμα + επίθετο + ουσιαστικό	*κάνει το βαρύ πεπόνι*
ρήμα + επίρρημα	*έλα τώρα!*
ρήμα + ουσιαστικό + ουσιαστικό	*θα πούμε το νερό νεράκι, είδε τον ουρανό σφοντύλι*
επίρρημα *και* επίρρημα	*έτσι κι αλλιώς, γιατί και πώς, μόλις και μετα βίας*

κλπ. κλπ. (πρβ. ότι στα παραδείγματα δεν αναφέρονται τα άρθρα, οι αντωνυμίες κλπ.).

Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου παραβαίνονται κανόνες, εμφανίζονται αποκλίνουσες συντάξεις, δημιουργούνται ανύπαρκτα στοιχεία, ιδιότυπες εκφορές κλπ. (βλ. και 6.), π.χ. *άνευ νόημα, άπαξ και δίπαξ, σώνει και καλά, της αγίας καθίστρας*. Οι παραβάσεις αυτές δεν είναι απαγορευτικές για τις λεξιλογικές μονάδες, εφόσον χρησιμοποιούνται ως φρασεολο-

γικές ενότητες (πρβ. ότι κάποτε δέν είναι γνωστή η σημασία επιμέρους στοιχείων τους, π.χ. *του πήγε στράφι*).

Όπως φαίνεται και από τα παραπάνω παραδείγματα, οι φρασεολογικές μονάδες προέρχονται από διάφορες περιόδους της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας (πρβ. Τριανταφυλλίδη, 1991): αρχαία, μεταγενέστερα, μεσαιωνικά, νέα ελληνικά, από την εκκλησιαστική, λογοτεχνική και άλλες γραμματειακές γλώσσες, από διαλέκτους, όπως και από ξένες γλώσσες (πρβ. και παραρτήματα λεξικών). Μπορούν να ανήκουν σε διάφορα λογοτεχνικά είδη (επιγράμματα, χρησμοί, αποφθέγματα, ρητά, παροιμίες, "όμορφες φράσεις" και άλλα παραθέματα κλπ.), να χρησιμοποιούν ρητορικά σχήματα (μεταφορές, παρομοιώσεις, παρηχήσεις κλπ.) αλλά και στερεότυπες εκφράσεις (ρουτίνας, κλισέ, π.χ. *γειά χαρά!*).

4.2 Ειδικά θέματα και παρατηρήσεις

Οι πραγματώσεις των σχημάτων οδηγούν στην εξέταση ορισμένων θεμάτων, όπως

1) η σειρά των όρων, που μπορεί να είναι αυστηρή (π.χ. *είπαμε και λέμε, είδα κι απόειδα* (πρβ. *λέγω και ξελέγω*), *άγομαι και φέρομαι, πεντάρα τσακιστή, φίδι κολοβό, αέρας κοπανιστός, της γριάς το μαλλί* αλλά *τα μαλλιά της γριάς, ξύλο απελέκητο* αλλά *απελέκητο ξύλο, της τρελής τα μαλλιά* αλλά *τα μαλλιά της τρελής, τελεία και παύλα, η σάρα και η μάρα, φύρδην μύγδην, απ' του Χάρου τα δόντια, θαύμα ιδέσθαι, Θεού θέλοντος* κλπ.) ή ανειμένη (π.χ. *ο λόγος το λέει / το λέει ο λόγος, το μάτι του γαρίδα / γαρίδα το μάτι του*)

2) οι επιτονισμοί και άλλα προσωδιακά στοιχεία μπορούν να αποτελούν απαραίτητα ή / και διαφοροποιητικά στοιχεία, π.χ. *ά̂νω ποταμών, βίος αβί̂ωτος* (πρβ. και σειρά όρων), *ε̂νας κι ένας!, πράσιν' άλογα, χα̃μένο κορμί* (συνήθως), *άλλο τίποτε!* (αλλά *άλλο τίποτε; / τίποτε άλλο;*), *άκου λέει!, απο ποι̂χι ως πού̂ !*

3) η άρνηση ή η έλλειψή της, που είναι κάποτε απαραίτητη (βλ. Μότσιου, 1987), π.χ. *δέν είδα άσπρη μέρα – *είδα άσπρη μέρα* (αλλά και *είδα (ποτέ) άσπρη μέρα;, να δώ κι εγώ μιά άσπρη μέρα*), *δέν δίνει πεντάρα τσακιστή* κλπ., όπως και το αντίστροφο, πρβ. τυποποιημένη και καθορισμένη μορφή, π.χ. *τό 'ριξε έξω* (αλλά και *ξέρεις να τό 'ριξε (ποτέ) έξω;, δέν*

τό 'ριξε έξω αυτός αλλα ο φίλος του, πρβ. απηχητικές και μεταγλωσσικές χρήσεις) κλπ.

4) η μεταγλωσσική χρήση της γλώσσας (παικτική, λαϊκή ετυμολογία κλπ., βλ. και 5.3), π.χ. *δυό χαρές και τρείς τρομάρες, εν τω άμα και το θάμα, ή τιμάρι ή τομάρι, με το νί και με το σίγμα, τί ξέρω και ξερό σου;!, ποτέ των ποτών!, τί Γιάννης τι Γιαννάκης;!, είναι Δούναβης και Λαβύρινθος!* (< *δούναι και λαβείν*), *με το σείς και με το σάς*

5) η κλίμακα φρασεολογικοποίησης, πρβ. *καίριο σημείο, το άστρο της τραμουντάνας, ξημερώνοντας Κυριακή, αίσιον και ευτυχές το νέον έτος!, μασημένα λόγια, μαύρα δάκρυα, διαβολεμένο κρύο, βαθιά μεσάνυχτα, σά βρεμένη γάτα, με τα χίλια ζόρια, σε κακά χάλια, τί μέρος του λόγου είναι* κλπ., όπου τα χαρακτηριστικά της φρασεολογικής μονάδας είναι εξασθενημένα. Κριτήρια θα μπορούσαν να αποτελέσουν οι αντιθέσεις με συνώνυμες εκφράσεις (π.χ. *με χίλιες δυσκολίες*, που είναι ουδέτερο, χωρίς φορτίσεις), η έλλειψη αντιθέτων (π.χ. **σε καλά χάλια*, εκτός αν λέγεται ειρωνικά κλπ.)

6) η μορφή και το συνταγματικό μήκος: φρασεολογικές μονάδες μπορούν να αποτελούν διώνυμα, πολυώνυμα, φράσεις, προτάσεις κλπ. (πρβ. παρομοιώσεις), να παρουσιάζουν ποικιλία στο συνταγματικό μήκος (βλ. 5.3), να συνδυάζονται (π.χ. *του σώθηκε το λάδι και παρέδωσε το πνεύμα*), πρβ. και Σετάτο, 10, 11.

7) η σχέση με μεταφορές, παρομοιώσεις και άλλα ρητορικά σχήματα: οι φρασεολογικές μονάδες εμφανίζονται και με σχήματα της μεταφοράς και της παρομοίωσης (πρβ. *λόγια του αέρα, σάν τα χιόνια, σάν τον σκύλο με τη γάτα* κλπ.), θέτοντας το πρόβλημα των σχέσεών τους, της διάκρισής τους και των κριτηρίων της. Το θέμα είναι σύνθετο και πολύπλοκο (πρβ. βιβλιογραφία για τη μεταφορά)· εδώ περιορίζομαι σε μερικές παρατηρήσεις. Σε κείμενα όπως το *"Φυσούσε δυνατά. Τα λόγια του αέρα επίμονα και καταθλιπτικά ήταν σάν να ήθελαν να καταπνίξουν τα λόγια του αέρα που εξακολουθούσε να μας σερβίρει ο Πέτρος"* παρατηρούμε την ίδια συνταγματική ενότητα να χρησιμοποιείται ως μεταφορά (*τα "λόγια" του αέρα* = τα "φυσήματα" του αέρα, προσωποποίηση του φυσικού γεγονότος) και ως φρασεολογική μονάδα (*τα "λόγια του αέρα"* = τις "σαχλαμάρες" κλπ, έκφραση που ανήκει σε μια παραδειγματική ομάδα μονάδων με διαφορετικές φορτίσεις και επίπεδο γλώσσας: κλίμακες, διαβαθμίσεις, είδη λόγου κλπ., πρβ. *ομιλία με λόγια του αέρα / ομιλία λόγων του αέρα, λόγια του αέρα*

ενός λογικού ανθρώπου κλπ.). Φαίνεται λοιπόν ότι οι φρασεολογικές μονάδες αποτελούν ενότητες που δεν αναλύονται όπως οι μεταφορές (πρβ. και τροποποιήσεις σε μεταφορές με προσδιορισμούς, π.χ. *"λόγια" του δυνατού αέρα* κλπ. – *"*λόγια του δυνατού αέρα" / τρομερά "λόγια του αέρα"*, σε παρομοιώσεις, π.χ. *σάν τα παγωμένα χιόνια – *"σάν τα παγωμένα χιόνια"* κλπ.), αν και σε εκφορές όπως *τα λόγια του είναι λόγια του αέρα* διαφαίνεται κάποια συνείδηση της γλωσσικής μορφής. Οι μεταφορές χρησιμοποιούνται συνήθως ονοματιστικά, ενώ οι φρασεολογικές μονάδες δηλώνουν διακρίσεις επιπέδων της γλώσσας (αξίες), μεγαλύτερη αντίθεση προς τα συμφραζόμενα, πρβ. *πήρε τα βρεγμένα του και έφυγε* (φρασεολογική μονάδα, πρβ. *πήρε τα μάτια του και έφυγε*) – *πήρε την προβιά του και έφυγε* (μεταφορά για μια ενδυμασία που δεν εντάσσεται εύκολα σε κάποιο είδος) – *πήρε τα (βρεγμένα) ρούχα του και έφυγε* (ουδέτερη, κυριολεκτική έκφραση) κλπ. Ομοιότητες ως προς τον αριθμό μελών της ενότητας παρουσιάζουν οι φρασεολογικές μονάδες και προς ορισμένα άλλα ρητορικά σχήματα: συνεκδοχή (πρβ. *τα μαύρα μάτια* = η μαυρομάτα), αντίφραση (πρβ. ευφημισμό: *το καλό σπυρί*, αλληγορία: *άναψε ο γιαλός και κάηκαν τα ψάρια* = θύμωσε πολύ κλπ.), περίφραση (πρβ. *ο Γέρος του Μοριά*), αναδίπλωση (*χέρι χέρι, ίσια ίσια* κλπ.), διπλότητα (πρβ. *κόσμος και κοσμάκης* κλπ.) κλπ., με τα οποία ταυτίζονται, όταν συνυπάρχουν και άλλα χαρακτηριστικά (αδιαίρετο σημαίνον κλπ.).

8) η σχέση με σύνθετες και παράγωγες λέξεις: πρβ. *μέρα νύχτα – μερόνυχτα, έξω φρενών – εξωφρενικός, ο εξαποδώ, το μή με λησμόνει, σιδεροκέφαλος, αλλοπρόσαλλος*

9) η σχέση με κατατάκτες: πρβ. *στήθος μάρμαρο, άνθρωπος μηχανή, μηχανή άνθρωπος, δάκρυα βροχή* κλπ. (βλ. Σετάτο, 1992)

10) η σχέση με αινίγματα, λογοπαίγνια κλπ., πρβ. *το σχοινί πίνει και το μοσχάρι φουσκώνει* (= το αγγούρι) κλπ. (βλ. και 6.)

5. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί

Οι φρασεολογικές μονάδες παρουσιάζουν δυο βασικές μορφές:

5.1 Φρασεολογήματα

Τα φρασεολογήματα αποτελούν μηχανισμούς παραγωγής νέων φρα-

σεολογικών μονάδων, τύπους σχημάτων όπου ένα μέλος της φρασεολογικής ενότητας παραμένει σταθερό (λεξιλογικά και συντακτικά), ενώ κάποιο άλλο μέλος ή τμήμα της παρουσιάζει εναλλαγή συνωνυμικών κλπ. στοιχείων (πρβ. παραδειγματικές σχέσεις), από τα οποία τα λιγότερο ανεκτά βαδίζουν προς αναλυτικότερες μορφές. Σε ορισμένες περιπτώσεις η εναλλαγή μπορεί να εμφανιστεί σε δύο σημεία (διπλό σχήμα) παραδειγματικά ή στη σειρά των όρων συνταγματικά (βλ. και 4.21). Σε πολλές περιπτώσεις θυμίζουν τα συνώνυμα και τις συνωνυμικές εκφράσεις.

Το σταθερό μέλος μπορεί να είναι (πρβ. και κατατάκτες, βλ. Σετάτο, 1992)

- ουσιαστικό: *μυαλό κουρκούτι / κουκούτσι, θάλασσα γυαλί / λάδι, κρασί θεός / διαμάντι* κλπ., *λόγια της καραβάνας / του αέρα, άνθρωπος της δουλειάς / του διαβόλου* κλπ., *του κόσμου τα λουλούδια / τα παιχνίδια* κλπ., *καπετάνιος / στρατιωτικός / αθλητής* κλπ. *του γλυκού νερού, ποιητής / ηθοποιός* κλπ. *της αράδας, υπάλληλος / υπηρεσία* κλπ. *του κερατά, κόσμος / φωνές* κλπ. *και κακό, το παιδί / τα λεφτά* κλπ. *και τα μάτια σου, χαρά στο πράμα / στο κουράγιο του*
- επίθετο: *τρελός για δέσιμο / για τα σίδερα* κλπ. *ψηλός ώς το ταβάνι / ίσαμε εκεί επάνω / κατέβα να φάμε, σπίρτο / μπαρούτι* κλπ. *μονάχο*
- αντωνυμία: *όλος αυτιά / ζωή*
- ρήμα: *γλυτωμό / γιατρεμό* κλπ. *δεν έχει, έχω τρεξίματα / διαβάσματα, είναι για δέσιμο / κλάματα / τα πανηγύρια / να τον κλαίς* κλπ., *είναι καλό / κακό* κλπ. *να, έγινε της τρελής / της κακομοίρας* κλπ., *κάνω τηλέφωνο / πόλεμο* κλπ., *μας πέθανε στην πάρλα / στην δουλειά, φάε αυτό φάε εκείνο / φάε έτσι φάε αλλιώς* κλπ. (αφήνω το θέμα για διεξοδικότερη εξέταση)
- αριθμητικό: *σαράντα ώρες / μέρες* κλπ. *σε περιμένω*
- επίρρημα: *είναι όλο λούσο / σκέρτσα / πονηρίες* κλπ., *σιγά το πράμα / τον πολυέλαιο!* κλπ.
- πρόθεση, εμπρόσθετο: *είσαι / το λές* κλπ. *με τα σωστά σου;!, έφτασε / το κατάφερε με την ψυχή στα δόντια, αρρώστησε / χρεώθηκε* κλπ. *για καλά, θύμωσε / άρχισε να φωνάζει* κλπ. *στα καλά καθούμενα*
- επιτονισμός: m̄ mh! *βεβαίως! / ασφαλώς!*
- φράσεις: *ώσπου να πείς αμήν / κύμινο, δάσκαλος / μαθητής / σχολείο* κλπ. *να σου πετύχει!, ρούχα / φαγιά* κλπ. *να δούν τα μάτια σου!,*

αυτό και αν είναι άθλος / γκόλ / αυτοκίνητο! κλπ. *αυτός κι αν (δεν) είναι πολιτικός / γιατρός* κλπ., *επόπτης / εμπιστοσύνη* κλπ. *και δέ συμμαζεύεται!, παίζει τη φυσική / τη λογοτεχνία* κλπ. *στα δάχτυλα, καλός / ευγενής* κλπ. *όσο δεν παίρνει, τύφλα νά 'χουν οι ειδικοί / οι δικηγόροι* κλπ., *αυτά έγιναν / έκανε* κλπ. *και πού 'σαι ακόμη;!*

– σχήματα με όμοια ή ανόμοια στοιχεία: ουσιαστικό + *αλλα τί* + ουσιαστικό (*σπίτι αλλα τί σπίτι!, σούτ αλλα τί σούτ!* κλπ.), έναρθρο ή άναρθρο ουσιαστικό + γενική του ίδιου ουσιαστικού (*τα άγια των αγίων, άδυτα των αδύτων, εις τους αιώνες των αιώνων, θαύμα θαυμάτων* κλπ.), *ούτε* + ουσιαστικό + *ούτε* + ουσιαστικό (*ούτε γάτα ούτε ζημιά, ούτε φωνή ούτε ακρόαση* κλπ.), *μεταξύ* + γενική ουσιαστικού + *και* + γενική ουσιαστικού (*μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας, μεταξύ τυρού και αχλαδίου*), *είναι* + ουσιαστικό + *σε* + ουσιαστικό (*είναι στουπί / σκνίπα / τύφλα στο μεθύσι, είναι μάνα / άσος* κλπ. *στην καζούρα / κοροϊδία* κλπ.), *είναι* + ουσιαστικό + *και* + ουσιαστικό (*είναι μπουκιά και συχώριο* κλπ.), ουσιαστικό + *για* + ουσιαστικό (*μούτρα / φάτσα για μούντζωμα / σιδέρωμα* κλπ.), ουσιαστικό + *και πάλι* + ουσιαστικό (*πατρίδα και πάλι πατρίδα, κρίμα και πάλι κρίμα* κλπ.), *απο* + ουσιαστικό (+ *σε*) + ουσιαστικό (*απο δήμαρχος κλητήρας, απο το ζενίθ στο ναδίρ* κλπ.), αντωνυμία + *και* + αντωνυμία (*τόσα και τόσα / πόσα και πόσα έχουμε να πούμε, αυτό / τούτο κι εκείνο* κλπ.), αντωνυμία + ρήμα (+ επίθετο / εμπρόθετο / επίρρημα κλπ.) (*τα χάνω, την έπαθε, τα βάψανε μαύρα, τό 'βαλε στα πόδια, την περνάει μιά χαρά, φτηνά τη γλύτωσε* κλπ., πρβ. και *τα κάνω θάλασσα*), ρήμα + επίρρημα (*είναι / είστε / είμαστε* κλπ. *κλειστά / ανοιχτά*).

5.2 Φρασελογισμοί

Οι φρασεολογισμοί είναι συγκεκριμένες φρασεολογικές μονάδες χωρίς τη δυνατότητα εναλλαγών (παραδειγματικών ή / και συνταγματικών), συνήθως αδιάσπαστες και αμετάβλητες, με διάφορα σχήματα και μέρη του λόγου, όπως

δώρον άδωρον, βαρέων βαρών, χαμένο κορμί, αέρας κοπανιστός κλπ.

έργα και ημέραι, ένας βλάκας και μισός κλπ.

εκών άκων, ζερβά κι αντίζερβα (πρβ. και αλήθεια κι απαλήθεια), κα-

θαρά και ξάστερα κλπ.

βάλ' του ρίγανη!, το φυσά και δέν κρυώνει, λέγω και ξελέγω, πήρε τα βουνά, σήκωσε τον κόσμο στο ποδάρι, χαίρε βάθος αμέτρητον, σπάνω πλάκα, το κόβω δίπλα, δέν είναι παίξε γέλασε κλπ.

άνω ποταμών, για ψύλλου πήδημα κλπ.

τό και τό, μερικοί μερικοί, όσο όσο, τί και τί κλπ.

έτσι και έτσι, άκρες μέσες, παντού και πάντα κλπ.

νά παιδί νά μάλαμα! κλπ.

άχ βάχ!, τέλος πάντων!, γειά χαρά! κλπ. κλπ.

5.3 Ποικιλίες, τροποιήσεις, ισοδυναμίες

Φρασεολογικές μονάδες μπορούν να εμφανίζουν:

- ποικιλία με προσθήκες (π.χ. *έγινε της πουτάνας + το κάγκελο, οι υπηρέτριες είναι όλο λούσο + και εξαδέλφους* κλπ.), αλλαγή της σειράς των όρων (π.χ. *το λέει ο λόγος / ο λόγος το λέει*, πρβ. *και παίζει στα δάχτυλα το συντακτικό / παίζει το συντακτικό στα δάχτυλα*, κλπ.), συνδυασμό ουδέτερων στοιχείων (π.χ. *κοιμάται ήσυχα του καλού καιρού*), κλιτικούς τύπους (πρβ. *σου έκανα τηλέφωνο – σου έκανα πολλά τηλέφωνα*)
- τροποιήσεις λόγω ανεπάρκειας μνήμης (π.χ. σε ρητά), παικτικής διάθεσης (π.χ. *τυρβάζει περι παρά* αντί *τυρβάζει περι πολλά*), λάθους (π.χ. *εν ροπή οφθαλμού* αντί *εν ριπή οφθαλμού*)
- ισοδυναμίες, αντιστοιχίες κλπ., π.χ. στα στοιχεία της φρασεολογικής ενότητας (*μιά χαρά και δυό τρομάρες / δυό χαρές και τρείς τρομάρες*), σε αντίθεση δημοτικής – λόγιας διατύπωσης (π.χ. *βράσε ρύζι – βράσε όρυζαν*, με ιδιαίτερες φορτίσεις του ενός) κλπ., πρβ. και ισοδυναμίες με μη φρασεολογικές μονάδες (π.χ. *κάνω τηλέφωνο / τηλεφωνώ*, πρβ. και ιδιαίτερες φορτίσεις και χρήσεις τους) και με φρασεολογικές (π.χ. *σαράντα δυό / εξήντα δυό / χίλιες δυό υποθέσεις*, πρβ. και *χίλιες μύριες υποθέσεις*)
- ασάφειας, π.χ. στην εξακρίβωση του μέρους λόγου (πρβ. *έχει πλάκα τα γαλόνια / έχει φίσκα (?) τα γαλόνια* κλπ.).

6. Προέλευση και δημιουργία

Αν εξαιρέσουμε τις φρασεολογικές ενότητες που αποτελούν παραθέματα και προέρχονται από την αρχαία, μεσαιωνική και νέα ελληνική γραμματεία (ρητά, παροιμιακές εκφράσεις κλπ., πρβ. 4.1) και τις αντίστοιχες από ξένες γλώσσες, παρατηρούμε ότι φρασεολογικές μονάδες δημιουργούνται από

- συνηθισμένες εκφράσεις με ιδιαίτερο επιτονισμό ή / και φωνητική μορφή και σημασία, π.χ. *(και) πράσιν' άλογα, έννοια σου!* (πρβ. *έγνοιες – έννοιες*) κλπ. (πρβ. *πού το βρήκες γραμμένο; – πού το βρήκες γραμμένο;!* και μεταφορική χρήση, βλ. 4.27)
- ελλειπτικές ή ατελείς και ημιτελείς εκφράσεις (πρβ. ότι κάποτε εκφωνούνται ημιτελή, π.χ. *μας πέθανε στη ...*)
- συμπεπυκνωμένες εκφράσεις, π.χ. *παίζει (σπουδαία) μπάλα* (υπονοείται όλη η διαδικασία του παιχνιδιού)
- ασυνήθιστες συντάξεις, που δεν παραβαίνουν όμως τελείως το σύστημα, πρβ. *σκοτώνοντας ο Καραϊσκάκης σκούριασαν τα ντουφέκια τους, ξημερώνοντας Κυριακή φύγαμε για την Κρήτη* (απόλυτη χρήση), *πάω Αθήνα* κλπ. (πρβ. *πάω σχολείο / περίπατο* κλπ.).
- νέες ερμηνείες και σημασίες, π.χ. *εν τάξει και παρατάξει*, (όπου το *παρατάξει* ερμηνεύεται με τη δημοτική σημασία "πολύ, υπερβολικά" του προθήματος *παρα–*) κλπ., πρβ. *ζωή χαρισάμενη*, που για τη γλωσσική συνείδηση ομιλητών της νεότερης ελληνικής ισοδυναμεί με το *ζωή χαρούμενη*.
- νεολογισμούς: ιδιολεκτικοί σχηματισμοί που θεωρούνται επιτυχημένοι και διαδίδονται (σε μικρές ομάδες ώσπου να αποτελέσουν τελικά επεκτεινόμενοι ιδιωτισμούς κλπ.), πρβ. και σύνθετα (βλ. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, 1986, κατηγορίες όπως παραθετικά σύνθετα, π.χ. *νόμος–πλαίσιο*, ουσιαστικό + ουσιαστικό σε γενική, π.χ. *πύργος ελέγχου*, με παρωνυμική παρήχηση, π.χ. *μισέλλην ημισέληνος*, ψευδοεπίθετο + ουσιαστικό, π.χ. *τηλεοπτική σειρά*, διπλο– / πολυ–σύνθετα, π.χ. *αερογέφυρα / πετρελαιοκίνητος*, παρορθογραφημένα, π.χ. *καπιταληστές* κλπ., βλ. και 5.3)
- δάνεια: μεταφραστικά (calques, π.χ. *φτωχός διάβολος* < pauvre diable), γλωσσικών συνασπισμών (π.χ. βαλκανικών γλωσσών βλ. Sandfeld, 1930)

- μεταφορές, παρομοιώσεις κλπ.: *είναι σάν λόγια του αέρα —> είναι τα λόγια του αέρα —> είναι λόγια του αέρα, τρώγονται σάν το σκύλο με τη γάτα, τρείς κι ο κούκος* κλπ., πρβ. και νεκρές μεταφορές, π.χ. *αγόρι, αθυροστομία* κλπ.
- αναλογία, π.χ. επέκταση βάσει παραδειγματικών σχέσεων, έτσι ώστε ένας φρασεολογισμός μεταβάλλεται σε φρασεολόγημα (π.χ. από το *κοιμάται του καλού καιρού* μπορούν να σχηματιστούν *τεμπελιάζει / την αράζει* κλπ. *του καλού καιρού*), βάσει σχημάτων (πρβ. *στα τυφλά / στα χαμένα / στο βρόντο* κλπ., *στα σωστά σου / στα καλά σου* κλπ.).

Από γενική σημειολογική άποψη οι φρασεολογικές μονάδες αποτελούν ένα από τα μέσα του συστήματος της γλώσσας για την κάλυψη λεξιλογικών και εκφραστικών αναγκών της γλώσσας (επικοινωνία, νόηση, φαντασία), όπως και η παραγωγή, η σύνθεση, τα ρητορικά σχήματα και οι λεκτικοί τρόποι, τα παραθέματα, οι περιφράσεις, οι κατατάκτες, κλπ. Η δημιουργική ελευθερία στη χρήση του συστήματος της γλώσσας από τους ομιλητές (πραγματολογικές χρήσεις, τυχαίες επινοήσεις που αποδεικνύονται επιτυχημένες για μια συγκεκριμένη κατάσταση πραγμάτων, που όλοι γνωρίζουν ή αισθάνονται κλπ.), οι επιδράσεις (προφορικές ή γραπτές από άλλες γλώσσες, από άλλες διαλέκτους κλπ.), η φύση ορισμένων γλωσσικών στοιχείων (π.χ. όταν καλύπτουν ακαθόριστα μεγαλύτερες περιοχές, πρβ. ασαφή (fuzzy) περιεχόμενα κλπ.) κλπ. αποτελούν δυνάμεις οργάνωσης και του λεξιλογίου, έτσι ώστε από ιδιολεκτικούς σχηματισμούς με συνεχή επέκταση (οικογενειακή γλώσσα, ομάδες και κύκλοι όπου κινούνται οι ομιλητές, μεγαλύτερες περιοχές κλπ.), αύξηση της χρήσης (στατιστικά), σχηματοποίηση και φρασεολογικοποίηση (αναλογικά με υπάρχοντα σχήματα, με ενότητα και ιδιαιτερότητα σημασίας κλπ., πρβ. κλίμακα από κραυγές – επιφωνήματα και αναφωνήσεις – λέξεις – φρασεολογικές ενότητες κλπ., π.χ. *νιάου! – νιαουρίζω – τί κάνει νιάου νιάου στα κεραμίδια* κλπ.). Η δυναμική αυτή πορεία δεν είναι εκ των προτέρων καθορισμένη (μπορεί να εμφανίζονται συνώνυμες φρασεολογικές μονάδες, συνήθως όμως διαφέρουν σε φορτίσεις και χρήσεις), μπορεί να διακοπεί (πρβ. την τύχη διαφόρων νεολογισμών, απρόβλεπτες εξελίξεις κλπ.) ή να εμφανίζει ενδιάμεσες καταστάσεις (πρβ. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, 1986).

7. Συμπεράσματα

Οι εκφραστικές και ιδιαίτερα οι ονοματολογικές ανάγκες (βλ. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, 1986, 143–145) της γλωσσικής επικοινωνίας ικανοποιούνται με ποικίλους τρόπους και μέσα και σε διαφορετικό βαθμό κατά τις περιπτώσεις επικοινωνίας. Το γλωσσικό σύστημα της ΚΝΕ σύμφωνα με τις δυνατότητές του δημιουργεί (κοντά στις πρωτότυπες λέξεις) παράγωγα και σύνθετα, συντακτικά σχήματα, φρασεολογικές ενότητες (φρασεολογήματα, φρασεολογισμούς), ρητορικά σχήματα και λεκτικούς τρόπους (μεταφορές, παρομοιώσεις κλπ., πρβ. και ύφος), τυποποιημένες φράσεις και προτάσεις (παροιμιακές φράσεις κλπ.) κλπ., δανείζεται στοιχεία (από ξένες γλώσσες, όπως και από διάφορες παλιές και νέες μορφές της ελληνικής, αυτούσια ή μεταφρασμένα κλπ.), χρησιμοποιεί παραφράσεις (πρβ. ευφημισμούς κλπ.) και περιφράσεις, συντομολογίες κλπ.

Παρόλο που η συστηματικότητα ορισμένων από τα παραπάνω μέσα (μη μονολεκτικά στοιχεία όπως φρασεολογικές μονάδες, παραθέματα, τυποποιημένες εκφράσεις, καθιερωμένες παρομοιώσεις κλπ.), οι διακρίσεις τους και οι ιδιαίτερες περιοχές χρήσεών τους δεν αναγνωρίζονται πάντοτε (εκτός της λεξικολογίας και λεξικογραφίας, πρβ. Landau, 1984, Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, 1986), εντούτοις τα στοιχεία αυτά και ιδιαίτερα οι φρασεολογικές μονάδες καλύπτουν μια τεράστια περιοχή του λεξιλογικού πλούτου μιας γλώσσας (πρβ. για την ΚΝΕ τα λεξικά των Βοσταντζόγλου, 1962, και Βλαστού, 1976, 1989), που εμπλουτίζεται συνεχώς και οργανώνεται σε ποικίλους βαθμούς συμβάλλοντας αποτελεσματικά στην πληρότητα και εκφραστικότητα του λόγου.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

10. ΔΙΛΕΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΛΗΣΙΕΣ ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΕΣ ΜΟΝΑΔΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

1. Εισαγωγικά

Τα γλωσσικά στοιχεία που θεωρούνται από τη γλωσσολογική ανάλυση ως μονάδες μπορούν να εμφανίζονται με φωνητική μορφή (τεμαχιακή, υπερτεμαχιακή, προσωδιακή) ή κάποτε και χωρίς φωνητική μορφή (πρβ. βαθμό μηδέν), ως ανεξάρτητα (πλήρως: προτάσεις, αναφωνήσεις, λέξεις, εν-μέρει: κλιτικές λέξεις, πρώτα συνθετικά) και μη (ρίζες, παραθήματα, καταλήξεις). Δημιουργούνται έτσι ποικίλες μορφές σύνδεσης στοιχείων:

- αναπόσπαστη: κλίση, παραγωγή, σύνθεση
- χαλαρή: με αυστηρή σειρά όρων (*κατα–γίνομαι, παρα–γίνομαι, καλο–παίρνω, κακο–παίρνω*, αλλά πρβ. και *κεφαλόπονος – πονοκέφαλος*, συντάγματα, συζεύξεις) ή ελεύθερη (συντάγματα, συζεύξεις)

που χρησιμοποιούνται στη μορφολογία, σύνταξη και λεξιλόγιο. Έτσι στην περιοχή του λεξιλογίου συναντούμε συντάγματα, ενώσεις μορφολογικά ανόμοιων στοιχείων που αποτελούν μια σημασιολογική ενότητα (π.χ. φρασεολογισμοί όπως *κουτάλια του γλυκού, γλυκό του κουταλιού, της γριάς το μαλλί, τα κάνω θάλασσα, κάνω λιανά, κάνω τηλέφωνο, ατομική βόμβα, πράσινα άλογα, άσπρη μέρα, (κάνει) το βαρύ πεπόνι*), και συζεύξεις, ενώσεις μορφολογικά ομοειδών στοιχείων που αποτελούν μια σημασιολογική ενότητα (π.χ. παραθέματα: *ο ποταμός Πηνειός*, παραθετικά σύνθετα: *πωλήσεις–ρεκόρ*, διώνυμα: *άκρες μέσες, αέρος αέρος*, πρβ. *ίσια ίσια, τα πήγαιν' έλα*, φρασεολογισμοί: *έτσι κι έτσι, λέω και ξελέω* κλπ). Οι λεξιλογικές αυτές κατασκευές παρουσιάζουν κλιμάκωση (βλ. 5.5), π.χ. σε φρασεολογήματα (σχήματα φρασεολογισμών) όπως *ήρθε σε κέφι / απόγνωση* κλπ.

2. Διλεκτικές λεξιλογικές μονάδες

Οι διλεκτικές (και οι πολυλεκτικές, βλ. 4.5) λεξιλογικές μονάδες (διώνυμα κλπ.) αποτελούν φρασεολογικές ενότητες ποικίλων μορφών (βλ. 4.) και μπορούν να διακριθούν σε είδη κατά τις σημασιολογικές σχέσεις των μελών τους, αλλά και βάσει άλλων κριτηρίων (βλ. Lyons, 1977).

3. Είδη

Τα δίλεκτα μπορούν να διακριθούν στα εξής είδη:

3.1 Συνωνυμικά (βλ. και 3.17.)

γειά χαρά!, παιδιά σκυλιά (δέν έχει), (κάνω) γυαλιά καρφιά, μέλι γάλα, φαρδύς πλατύς, νέτος σκέτος, νέτα σκέτα, ορθά κοφτά, συχνά πυκνά, κακά ψυχρά, φύρδην μίγδην, (δέν είναι) παίξε γέλασε, σούρτα φέρτα

τέρατα και σημεία, ψωμί κι αλάτι, φωτιά και λάβρα, πετσί και κόκαλο, μέτρα και σταθμά, χρόνια και ζαμάνια, βρόμα και δυσωδία, βίος και πολιτεία, θρήνος και οδυρμός, ήθη και έθιμα, γέννημα και θρέμμα, κατ' εικόνα και ομοίωση, με γροθιές και κλοτσιές, με το σείς και με το σάς, μετά γόων και κοπετών, μιά φορά κι έναν καιρό, του σκοινιού και του παλουκιού, τάξις και ασφάλεια, μαγειρεία και εστιατόρια, μεγάλος και τρανός, μέγας και πολύς, έρημος και μοναχός, ίδιος κι απαράλλαχτος, πρώτον και κύριον, αίσιον και ευτυχές (το νέο έτος), εξώλης και προώλης, στραβά κι ανάποδα, καθαρά και ξάστερα, άχ και βάχ, μόλις και μετα βίας, μή στάξει και μή βρέξει, είπα και ελάλησα, είπαμε και λέμε, αστράφτω και βροντώ, άγω και φέρνω, γλεντούν και διασκεδάζουν, απλώνεται και τεντώνεται κλπ.

3.2 Ταυτολογικά

η τελική αποπεράτωση, η ένωση μαζί τόσων ... κλπ.

3.3 Αντιθετικά

μέρα νύχτα, άκρες μέσες, καλού κακού, λίγο πολύ, άνω κάτω, πάνω κάτω (περίπου), *μονά ζυγά, μπρός πίσω, πάρε δώσε, χειμώνα καλοκαίρι*

στη χάση και στη φέξη, άλφα και ωμέγα, σ' ανατολή και δύση, σε στεριά και θάλασσα, μέσα κι έξω (πρβ. *στα μέσα και στα έξω*), *εδώ κι εκεί, τα υπέρ και τα κατά, τα σύρε κι έλα, λύνω και δένω, πάει κι έρχεται, το μακρύ και το κοντό του, μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας*

αργά ή γρήγορα κλπ

3.4 Αντιφατικά

εκών ακών, στο άψε σβήσε, παντρεμένος ανύπαντρος (ειρωνικά)

άντρες και γυναίκες, παντρεμένοι κι εργένηδες, πουλώ και αγοράζω, ψυχή τε και σώματι, με πάν θεμιτόν και αθέμιτον μέσο κλπ.

3.5 Αντιστρέψιμα και μη

πουλώ και αγοράζω, έρχομαι και πάω, πάνω και κάτω, καλός κακός, μικρός μεγάλος κλπ.

3.6 Υπωνυμικά / συμπληρωματικά

άντρες γυναίκες, όλοι οι κάτοικοι είχαν ... (πρβ. το πολυλεκτικό *τραίνα πλοία, αεροπλάνα τίποτε δέν θα κινηθεί*), *(χάσανε) τ' αυγά και τα καλάθια* κλπ.

3.7 Διπλευρικά

κορόνα γράμματα, (γίνανε) μαλλιά κουβάρια, όνομα και πράμα κλπ.

3.8 Περιφραστικά

ο Κυρ Μέντιος (πρβ. και συντακτικά όπως *ο Γέρος του Μοριά, το*

μήνα που δέν έχει Σάββατο) κλπ.

3.9 Κατανεμητικά (βλ. και 3.19.)

δυό δυό, ομάδες ομάδες κλπ.

3.10. Προσεγγιστικά

δυό τρείς, πέντ' έξι, δέκα δεκαπέντε, χίλια δυό (πρβ. *ήταν χίλιοι καί, πάνω κάτω*) κλπ.

3.11. Επαυξητικά – μετριαστικά

μέρα μεσημέρι, ένας βλάκας και μισός, ζεί και βασιλεύει, κόσμος και κοσμάκης, κάθε λίγο και λιγάκι – δώρον άδωρον κλπ.

3.12. Ονοματοθετικά

ονοματεπώνυμα (*Μαρία Γεωργιάδου, Γεώργιος Δημητριάδης*), πρβ. επιστημονικές ονομασίες και όρους (γένος και είδος, συντακτικά: *γάτα Αγκύρας, γαλή η οικοδίαιτος, τηλεοπτική σειρά, αυτοκίνητο–ψυγείο* κλπ.)

3.13. Επακολουθητικά – αντιστροφικά

τρέχα γύρευε – ύστερον πρότερον

μπουκιά και συχώριο, τελεία και παύλα, βλέποντας και κάνοντας, το φυσά και δέν κρυώνει, δένει και λύνει, αμ' έπος αμ' έργον, νύν και αεί, με το νί και με το σίγμα, αίτιο και αιτιατό κλπ.

3.14. Κατευθυντικά

σε βορρά και νότο (αντιποδικά), *βορράς – δύση* (ορθογωνικά), *πάνω και κάτω, σύρε κι έλα, πάρε δώσε* κλπ.

3.15. Φωνητικά

αλλά μαλλά (δέν ξέρω!), παθός μαθός, πρβ. αναφωνήσεις (*ά μπά;!, ώρα καλή!*)

3.16. Ηχομιμητικά (βλ. Σετάτο, *ΕΛΛΗΝΙΚΑ*)

τίκ–τάκ, ντούκου–ντούκου, γάβ–γάβ, πάφ–πούφ, τράκα–τρούκα, πλάτς–πλούτς κλπ.

3.17. Παρωνυμικά

δέν προσκυνώ δέν προσκυνάω, φοβίζει και φοβερίζει, υπομονή κι επιμονή, πρβ. ιδιολεκτικά: *στερούμαστε και υστερούμε, η παρουσία και παρρησία του* κλπ.

3.18. Ετυμολογικά (βλ. Σετάτο, 1969)

δουλειά δουλεί^{3}*α* (δεν είναι δουλειά αλλά δουλεία), *θωρώ και θεωρώ* κλπ. (ιδιολεκτικές χρήσεις)

3.19. Επαναληπτικά (βλ. Σετάτο, 11)

χέρι χέρι, πότε πότε, ίσα ίσα, λογής λογής, ώρα την ώρα

έτσι κι έτσι, μόνο και μόνο , όλα κι όλα

απο ώρα σε ώρα, απο πού^{3} *κι ως πού*^{1}*;!,* πρβ. *θαύμα θαυμάτων, άδυτα των αδύτων, εις τους αιώνας των αιώνων* (βλ. 3.20.2) κλπ.

3.20. Συντακτικά (πρβ. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, 1986, Σετάτο, *ΕΕΦΣΘ* 1992)

1) ψευδοεπίθετα: *διαστημικό λεωφορείο* κλπ.

2) ουσιαστικό και γενική: *στου διαβόλου τη μάνα, ευχής έργο, λόγου χάρη, του στραβού το δίκαιο* κλπ., *αίθουσα υποδοχής, δεσμός αίματος, αρχή του τέλους, σημεία των καιρών, μάντης κακών, άχθος αρούρης* κλπ.

3) παραθετικά σύνθετα: *ξενοδοχείο–μαμούθ, άνθρωπος–πουλί* κλπ.

4) παραθέσεις: *ο ποταμός Πηνειός, μυαλό κουκουτσι* κλπ. (πρβ. και πολυλεκτικό: *καιρός χαρά Θεού*)

5) άλλες περιπτώσεις: *όλος αυτιά, χαρά στο πράμα!* κλπ.

3.21. Ρητορικά

Τα ρητορικά σχήματα παρουσιάζουν πολλά παραδείγματα:

- μεταφορά: *στενός κορσές, ψιλό γαζί, μέλας ζωμός, κροκοδείλια δάκρυα, χρυσόμαλλο δέρας, κακά διαμόνια, δούρειος ίππος, αχίλλειος πτέρνα, γόρδιος δεσμός, δρακόντειοι νόμοι, κύκνειο άσμα* κλπ., *άθλος του Ηρακλή, μήλο της έριδος, κιβωτός του Νώε, πύργος της Βαβέλ, στήλη άλατος, γή της επαγγελίας* κλπ., *σκυλί μοναχο* κλπ., πρβ. *πονηρός αλεπού* κλπ. (πρβ. και παρομοιώσεις: *πονηρός σάν αλεπού*)
- παρονομασία: *πόθοι νόθοι* (ιδιολεκτικά, ύφος)
- εν δια δυοίν: *(πέρασε) ράχες και βουνά*
- αναδίπλωση (βλ. επαναληπτικά, 3.19)
- διπλότητα: *ο κόσμος κι ο ντουνιάς* (βλ. και 3.1, 3.22)
- περίφραση (βλ. 3.8)
- καθ' όλον και μέρος: *στην άκρη στο ποτάμι*

κλπ. (πολλά δημιουργούνται κατά την υφολογική διαμόρφωση του λόγου, βλ. 6.)

3.22. Επιπέδων γλώσσας

(βλ. Τομπαΐδη, 1978, για υλικό λόγιων και δημοτικών) *δέν έχω ούτε κέφι ούτε διάθεση* κλπ.

3.23. Παροιμιακών φράσεων:

μετα φανών και λαμπάδων, αντίπαλον δέος κλπ. (πρβ. και *αυτός έφα, σπεύδε βραδέως, αγρόν ηγόραζε* κλπ.) σε αντίθεση με φράσεις του συρμού: *σφαιρικά και κάθετα*, πρβ. *η εξεταστική των πραγμάτων επιτροπή* κλπ.

Όπως δείχνουν τα παραδείγματα είναι δυνατές ποικίλες κατατάξεις των διλέκτων και άλλες διακρίσεις (π.χ. πολικά) ειδών. Για σύνθετα σχήματα βλ. 4.4.

4. Μορφή

Οι διλεκτικές λεξιλογικές μονάδες αποτελούν καθιερωμένες φρασεολογικές ενότητες, που κάποτε δύσκολα διακρίνονται από τις μη καθιερωμένες (συντακτικές εκφορές που δηλώνουν σημασιολογικές σχέσεις, υφολογικές κατασκευές κλπ.), καθώς παρουσιάζουν συχνά κοινά χαρακτηριστικά (βλ. για διαφορές 5., 6.) όπως

1) Σειρά όρων

- σταθερή συνήθως στα δίλεκτα, π.χ. *νέτα σκέτα, η σάρα και η μάρα, Σόδομα και Γόμορα* κλπ. (πρβ. και παροιμιακές φράσεις, γνωμικά κλπ.), και ελεύθερη στα μη καθιερωμένα (αλλά πρβ. *ζωή και θάνατος, ελευθερία ή θάνατος, χρήση και αχρησία, πλούτη και φτώχια*, ενώ *πλούτη και ευημερία / ευημερία και πλούτη, παπάδες και καλόγεροι / καλόγεροι και παπάδες* κλπ.)
- ελεύθερη κάποτε: *ψωμί και τυρί / τυρί και ψωμί*

2) Προσωδιακά χαρακτηριστικά

- τονική συνεκφορά / έλλειψη παύσης: *μέλι γάλα*, ενώ *γάλα, μέλι / μέλι, γάλα*
- διαφορετικός τόνος: *μυαλό κουκουτσι*

3) Σύζευξη

- όμοια γλωσσικά στοιχεία (ουσιαστικά, επίθετα, επιρρηματικοί

προσδιορισμοί, ρήματα, επιφωνήματα) συνδέονται παρατακτικά με αναδίπλωση, παράθεση, συνδέσμους (*και, ή, ούτε–ούτε, ή–ή*), προθέσεις (*σάν, προς*, π.χ. *βήμα προς βήμα*)

- ανόμοια στοιχεία συνδέονται μεταξύ τους με εξάρτηση (ουσιαστικό + γενική), παράθεση (π.χ. *όλος αυτιά*)

Τα σχήματα γίνονται περιπλοκότερα με τη χρήση άρθρων (π.χ. *ώρα την ώρα*), αρνητικών μορίων (π.χ. *το φυσά και δέν κρυώνει, μή στάξει και μή βρέξει*) κλπ. (βλ. και πολυλεκτικά, 4.5)

4) Σύνθετα σχήματα

Ορισμένες φρασεολογικές ενότητες εμφανίζουν χαρακτηριστικά δύο ειδών: *κόσμος και κοσμάκης*, (πρβ. επαναληπτικά, επαυξητικά), *εγώ Γραικός γεννήθηκα Γραικός θε να πεθάνω, Γιάννης κερνά και Γιάννης πίνει* (πρβ. επαναληπτικά, επακολουθητικά), *πάλι με χρόνους με καιρούς* (πρβ. επαναληπτικά, συνωνυμικά), *κατα μάνα κατα κύρη* (πρβ. επαναληπτικά, συμπληρωματικά), *λέω τα σύκα σύκα και τη σκάφη σκάφη* (πρβ. επαναληπτικά, επαναληπτικά), *ούνα φάτσα ούνα ράτσα* (πρβ. επαναληπτικά, παρονομασία), *μάχαιραν έδωκες μάχαιραν θα λάβεις* (πρβ. επαναληπτικά, κατευθυντικά), *μπρός βαθύ και πίσω ρέμα* (πρβ. αντιθετικά, συνωνυμικά), *ο ένας το μακρύ του ο άλλος το κοντό του* (πρβ. αντιθετικά, αντιθετικά), *μακριά μαλλιά λίγα μυαλά* (πρβ. αντιθετικά, παρονομασία), *οι πρώτοι έσχατοι και οι έσχατοι πρώτοι* (πρβ. αντιθετικά, χιαστό), *το σήμερα ήτανε νωρίς το αύριο αργά θά 'ναι* (πρβ. επακολουθητικά, αντιθετικά) και άλλα πολλά (ιδίως σε σύνθετα είδη λόγου: δημοτικά τραγούδια, ποίηση, ρητορικά κείμενα κλπ.).

Εκτός από διπλά δίλεκτα σε μια ενότητα, π.χ. *ή παπάς παπάς ή ζευγάς ζευγάς*, συναντούμε και άλλες δυνατότητες (βλ. 6.).

5) Πολυλεκτικά

Εκτός από τις διλεκτικές συναντούμε και πολυλεκτικές λεξιλογικές μονάδες με παρόμοια χαρακτηριστικά, ιδίως τριλεκτικές (πρβ. το τριμελές σχήμα και τον νόμο των αυξανόμενων μελών, βλ. Σηφάκη, 1988), π.χ. *κακά ψυχρά κι ανάποδα, (έμαθε) αγγλικά γαλλικά και το βιολίον, τρώνε, πίνουν και την Άρτα φοβερίζουν, άρες, μάρες κουκουνάρες* κλπ., *Ελένη Γεωργίου*

Νικολαΐδου κλπ. (βλ. και 6.)

5. Λειτουργίες και χρήσεις

5.1 Προέλευση

1) Πολλά δίλεκτα σχετίζονται με την εξωγλωσσική πραγματικότητα, όπως απεικονίζεται και καταγράφεται από τις ανθρώπινες εμπειρίες, π.χ. *μέρα νύχτα, ψωμί κι ελιά* κλπ. Η σειρά των όρων θέτει ορισμένα ερωτήματα, π.χ. γιατί άλλοτε *μέρα νύχτα* και άλλοτε *νύχτα μέρα*; Υπάρχουν κάποτε διαφορές: *μέρα νύχτα* σημαίνει "ολόκληρο εικοσιτετράωρο" ενώ *νύχτα μέρα* "ακόμη και / ιδιαίτερα τη νύχτα" (πρβ. *δέν μπορώ μέρα νύχτα να ασχολούμαι με ... – με άκρα μυστικότητα, νύχτα μέρα, συνεχίζονται οι ...*), *ψωμί κι ελιά* για λόγους προτεραιότητας (το ψωμί είναι βασικότερο, πρβ. *νερό και ψωμί*, γιατί το νερό είναι βασικότερο για τη ζωή). Αλλού οφείλεται στην ακολουθία των ενεργειών (πρβ. επακολουθητικά), σε κλίμακα (πρβ. επαύξηση, π.χ. *ζεί και ζαίνεται, αλήθεια κι απαλήθεια*), σε πολιτιστική καθιέρωση (πρώτα το σημαντικότερο: *ψυχή τε και σώματι, δεξιά κι αριστερά, κορόνα γράμματα*), σε αντιφάσεις (π.χ. *δώρον άδωρον*), σε πρώτη αντίληψη (π.χ. *πετσί και κόκαλο*) κλπ. (πρβ. παραθέματα, θέση γενικής κλπ.). Στις αναδιπλώσεις έχουμε διανομή (π.χ. *μπουλούκια μπουλούκια*), εγγύτητα (π.χ. *χέρι χέρι*) κλπ. (βλ. Σετάτο, 11).

2) Σε πολλές περιπτώσεις γλωσσικής επικοινωνίας δεν επιδιώκεται η απόλυτη κυριολεξία (όπως συμβαίνει αντίθετα σε ένα πρωτόκολλο, σε μια συμβολαιογραφική πράξη, σε μια επιστημονική περιγραφή κλπ.), γιατί (πρβ. και παράλληλες εκφράσεις, 5.4):

- δεν είναι τελείως γνωστή (στις λεπτομέρειες, προς το παρόν κλπ.) η κατάσταση που αποτελεί το θέμα της ομιλίας (πρβ. 3.10)
- δεν ειναι γνωστή η ακριβής έκφραση (πρβ. 3.20.3)
- γίνεται οικονομία έκφρασης (πρβ. υπωνυμικά, 3.6): ένα σύνολο με κάποια οργάνωση δηλώνεται επιλέγοντας δυο ουσιαστικά μέλη του ή ένα σύνολο δηλώνει κάποια κατάσταση, π.χ. *χέρια πόδια στη γραμμή, ποτήρια πιάτα, μαχαίρια πηρούνια, πόρτες παράθυρα, τοίχους πατώματα, αέρας και βροχή, χαρτί και καλαμάρι, ψωμί κι αλάτι, γάτες και σκυλιά, γροθιές και κλοτσιές, τραπέζια και καρέκλες, κρεβάτια*

και ντουλάπες, σκεύη και ... (έπιπλα, όλη η επίπλωση) κλπ.

- επιδιώκεται παραστατικότητα, ενάργεια, γραφικότητα: *καπέλα και φορέματα, φούστες και πανταλόνια ήταν όλα ανακατωμένα, κάρα κι αυτοκίνητα, πεζοί και επιβάτες* (συνδυασμοί διλέκτων, συχνά μη καθιερωμένων, βλ. 6.) κλπ. (πρβ. 3.5, 3.9, 3.13., 3.14., 3.15., 3.16., 3.19.)
- επιδιώκεται έμφαση και οριστικότητα (κάτι το τελειωτικό, μόνιμο, αποφασιστικό), πρβ. 3.2, 3.7, 3.17)
- γίνεται παραπομπή σε ποικίλες περιοχές του πολιτιστικού συστήματος με καθιερωμένες φρασεολογικές ενότητες (παροιμίες, γνωμικά, στίχοι κλπ.), πρβ. 3.23
- ενισχύεται η γλωσσική ιδιοτυπία (φρασεολογισμοί, ιδιωτισμοί κλπ.)

3) Είναι δυνατό επίσης να οφείλονται στους εξής παράγοντες:

- ανάγκη υφολογικής διαμόρφωσης του λόγου (βλ. 6.): ισορροπία, ρυθμός, όγκος (υποσυνείδητη ανάγκη ενίσχυσης του λόγου) κλπ., με αποτελέσματα την πρόκληση προσοχής, επηρεασμό του ακροατή, αυτοπεποίθηση και βεβαιότητα του ομιλητή με ανατροφοδότηση κλπ.
- τάσεις οργάνωσης του γλωσσικού συστήματος κλπ.

5.2 Λειτουργίες

Κάθε είδος έχει και τις λειτουργίες του, που πρέπει να ερευνηθούν εξαντλητικά. Ακολουθούν εδώ μερικές πρόσθετες παρατηρήσεις στις γενικές της 5.1 (βλ. και Τριανταφυλλίδη, 1974, Τζάρτζανο, 1946, 1953, Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, 1986, 143, 145):

- τα συνωνυμικά μπορούν να παρουσιάζουν διαφορά βαθμού ή κλιμάκωση, αποχρώσεις κλπ. (πρβ. τη σπανιότητα απόλυτης συνωνυμίας)
- τα ταυτολογικά παρουσιάζουν ισοτοπία λόγου
- αντιθετικά: δηλώνεται μια κλίμακα με τα άκρα της
- αντιφατικά: καλύπτονται όλες οι περιπτώσεις / δυνατότητες
- αντιστρέψιμα: διαδικασίες που απαιτούν συνεργασία, εναλλαγή ρόλων κλπ.
- υπωνυμικά: δίνεται το ουσιώδες φάσμα μιας σημασιολογικής περιο-

χής
- περιφραστικά: αποφυγή της ίδιας λέξης, χαρακτηριστική ιδιότητα
- προσεγγιστικά: πρακτική οδηγία στον ακροατή, αποφυγή ενδελεχέστερης εξακρίβωσης
- επακολουθητικά: ενότητα ενέργειας και αποτελέσματος, κλπ.

Η λειτουργία ενός διλέκτου μπορεί να ποικίλλει (πρβ. 5.3 και γενικότερα τις ποικίλες χρήσεις των λέξεων), π.χ. *άντρες και γυναίκες, όλοι πήγαν στη συγκέντρωση* (υπωνυμικό) – *άντρες και γυναίκες, είναι δυνατό να συμφωνήσουν;* (αντιφατικό)

5.3 Χρήση

Η κανονική χρήση απαιτεί την πλήρη εκφορά των διλέκτων, που σε ορισμένες περιπτώσεις είναι και η μόνη δυνατή, π.χ. *φαρδύς πλατύς, ψωμί κι αλάτι.* Σε άλλες περιπτώσεις, για διαφόρους λόγους (οικονομία γνωστών φράσεων, αποφυγή προσβολής κλπ.), είναι δυνατή μια ελλειπτική εκφορά, π.χ. *–Μα δέν καταλαβαίνει; –Κουκουτσι! (έχει μυαλό κουκουτσι!)*, πρβ. τις μεταφορές του τύπου *είναι σφίγγα / πακτωλός* κλπ., αποσιωπήσεις: *αλλού τ' όνειρο κι αλλού το … (θαύμα), είναι δώροννν … (άδωρον)* κλπ.

Η έλλειψη ενός μέλους δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι υπάρχει σε περιπτώσεις όπως *τον βλέπω συχνά* (πρβ. *συχνά πυκνά*), *τον έδιωξε με γροθιές* (πρβ. *γροθιές και κλοτσιές*).

Η χρήση διλεκτικών και πολυλεκτικών κατασκευών μπορεί να γίνει συνθετότερη (πρβ. 6.) με ταυτόχρονη χρήση δύο ή περισσοτέρων, όπου πρέπει να εξετάζονται οι μεταξύ τους σχέσεις, π.χ. *νύν και αεί και εις τους αιώνας των αιώνων* (πρβ. parallelismus membrorum), *ομάδες ομάδες, τρείς τρείς* (το δεύτερο επεξήγηση του πρώτου). Σ' αυτές τις περιπτώσεις τα δίλεκτα μπορούν να ανήκουν σε διαφορετικά επίπεδα γλώσσας, επειδή ο ομιλητής κρίνει ότι δεν φτάνει η ουδέτερη ή ψυχρή έκφραση και ότι θα έπρεπε να δείξει τη συναισθηματική του στάση, π.χ. *τον βλέπω πού και πού, στη χάση και στη φέξη* (όπου το *χάση* μπορεί να υποβάλλει το *τον χάσαμε*).

5.4 Παρόμοιες και παραπλήσιες ενότητες

Οι πραγματώσεις της γλώσσας μπορεί να εμφανίζουν

1) παραπλήσιες μορφές με τα δίλεκτα (διαφορές σε προσωδιακά στοιχεία κλπ.), χωρίς όμως τις λειτουργίες τους (κυριολεκτική – διλεκτική χρήση), π.χ. *σκυλί μοναχό – σκυλί μονάχο, πάνω κάτω – πάνω, κάτω, πάρε δώσε – πάρε, δώσε* κλπ. (πρβ. *οπαδοί – αγοραστές* (κάποιου εντύπου) – *οπαδοί και αγοραστές, μπουκιά και συχώριο – μπουκιά συχώριο*: επακολουθητικό – παραθετικό)

2) παρόμοιες λειτουργίες:

- διλέκτων, π.χ. *χέρι χέρι = μάνι μάνι*
- διλέκτων και άλλων λεξιλογικών μονάδων, π.χ. *πάνω κάτω / περίπου, συχνά πυκνά / συχνότατα / κάθε ώρα και στιγμή, πού και πού / σπανιότατα / αραιότατα / σάν κομήτης, ομάδες ομάδες / κατα ομάδες, δυό δυό / ανα δύο* κλπ.

3) ισοδύναμες ενότητες, που ανήκουν όμως σε άλλα επίπεδα λόγου (βλ. 6.) ή εκτελούν άλλες λειτουργίες, π.χ. *χίλια δυό* (απεριόριστα μεγάλος αριθμός) – *χίλια καί, πάνω απο χίλια, δυό τρείς* (όχι παραπάνω) – *γύρω στους τρείς* (μπορεί και τέσσαρες).

Με τις ποικίλες αυτές εκφράσεις γίνεται ανάκληση κάθε φορά ορισμένης περιοχής της μνήμης (βιώματα), με τα αντίστοιχα ερμηνεύματα.

5.5 Κλίμακα λεξιλογικών ενοτήτων

Το λεξιλόγιο εμφανίζει κλίμακα από τις αναλυτικές κατασκευές ως τις συνθετικές που σχετίζονται με τα δίλεκτα: παρατακτικά συντάγματα – συζεύξεις (διλεκτικές, πολυλεκτικές) – χαλαρά σύνθετα – σύνθετα κλπ. Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η σύγκριση διλέκτων και σύνθετων λέξεων, πρβ. *ανεβαίνει κατεβαίνει, ανεβαίνει κατεβαίνει, αυτή η δουλειά γίνεται* με το *ανεβοκατεβαίνει*. Παρατηρούνται ομοιότητες, π.χ. *μάτια φρύδια κατάμαυρα = ματόφρυδα κατάμαυρα*, αλλά και διαφορές λειτουργιών, π.χ. *πόρτες παράθυρα* (*ανοίγω* κλπ., όρος χρήσης κατοικίας) – *πορτοπαράθυρα* (όρος κατασκευής κατοικίας, πρβ. *κουφώματα*), *τρώει ψωμί και τυρί* (είναι λιτοδίαιτος / φτωχός) – *τρώει το ψωμοτύρι του* (κολατσιό κλπ.), *όλο βροχή και χιόνι* (κακός χειμωνιάτικος καιρός) – *όλο χιονόνερο* (μισολιωμένο

χιόνι, που πέφτει ως αραιή βροχή, πρβ. και διαφορά στη σειρά των όρων), *νύχτα μέρα–νύχτα και ημέρα* (έμφαση) – *νυχτόημερα* (πρβ. λόγιο *νυχθημερόν*) – *νυχθήμερο* (ημερονύκτιο).

6. Ύφος

Τα διλεκτικά και πολυλεκτικά λεξιλογικά στοιχεία και οι συνδυασμοί τους χρησιμοποιούνται όχι μόνο κατά επίπεδο γλώσσας και είδος λόγου, αλλά και σε ιδιολεκτικό επίπεδο, χαρακτηρίζοντας το προσωπικό ύφος. Ορισμένα είδη λόγου (γραμματειακά κλπ.), όπως συμβαίνει συνήθως στη λογοτεχνία και στη φορτισμένη διαμόρφωση του λόγου (πρβ. ρητορικά σχήματα κλπ), παρουσιάζουν συνθετότερα σχήματα από την καθημερινή γλωσσική επικοινωνία. Ιδιαίτερη χρήση γίνεται στα δημοτικά τραγούδια, των οποίων ο φορμαλιστικός χαρακτήρας βασίζεται σ' αυτά (βλ. Σηφάκη, 1988) και όπου μπορεί να βρει κανείς περισσότερα παραδείγματα. Σ' αυτή την ποίηση τα φωνολογικά και συντακτικά σχήματα, αλλά και τα αντίστοιχα μ' αυτά σημασιολογικά, που στηρίζονται στη συνωνυμία, αντωνυμία κλπ., δημιουργούν τις γνωστές "αλγεβρικές" και "γεωμετρικές" δομές. Συχνή είναι η εμφάνισή τους και στις παροιμιακές φράσεις κλπ., π.χ. *άλλος σπέρνει κι άλλος θερίζει, τα μικρά δέν ήθελες τα μεγάλα γύρευες, κρύα χέρια ζεστή καρδιά, τράμπα τραμπαλίζομαι πέφτω και τσακίζομαι* κλπ.

Οι επιλογές του ύφους μπορεί να οφείλονται στους κανόνες του είδους (π.χ. *βρίσκει την πόρτα ανοιχτή, την πόρτα ανοιγμένη* κλπ.), αλλά και στην οπτική γωνία που καθορίζει την εμφάνιση της εξωγλωσσικής πραγματικότητας (π.χ. *γεμάτος λεωφορεία και αυτοκίνητα – γεμάτος πεζούς κι αυτοκίνητα*, ενώ *... πεζούς και αυτοκίνητα* διακρίνει δύο κατηγορίες, *εγώ κι η γυναίκα μου, τ' αδέλφια μου κι οι γυναίκες τους – εγώ και τ' αδέλφια μου με τις γυναίκες μας* κλπ.).Έτσι δημιουργούνται διάφορα σχήματα (πρβ. και ρητορικά, π.χ. αναδίπλωση, χιαστό, κύκλος κλπ.):

- *άκρη άκρη, φεύγει φεύγει ο προδότης, ψάχνει ψάχνει ψάχνει* κλπ.
- *πέρασε ράχες και βουνά, έπεσε φαρδύς πλατύς, ψάχνει ψάχνει βρίσκει, ξεκινά τρέχει τρέχει, βουνά κοιλάδες βουνά* κλπ. (πρβ. και *ο καλός καλό δέ βλέπει* κλπ.) κλπ.
- *βουνά κοιλάδες βουνά κοιλάδες* (σε σχέση με το σχήμα α–β–α που δηλώνει τη φύση του εδάφους, εδώ δηλώνεται και η έκταση, ενώ το

βουνά κοιλάδες κοιλάδες βουνά δηλώνει την ομοιότητα τμημάτων του εδάφους), *πέφτει πέφτει πέφτει έπεσε!* (πρβ. και *χέρι χέρι μάνι μάνι, πέφτει σηκώνεται πέφτει ξανασηκώνεται* κλπ.) κλπ.

- *πάνω κάτω, πίσω μπρός* κλπ.
- *άντρες γυναίκες και παιδιά, είναι τ' ανέμου του καπνού και της ανεμοζάλης, θάλασσα θάλασσα κι ουρανός* κλπ.
- *τραγούδι τραγουδήστε μου χιλιοτραγουδημένο* κλπ.
- *όσα βλέπεις βλέπω κι όσα ξέρεις ξέρω* κλπ.
- *μάτια μεγάλα μεγάλα, ψηλός ψηλός καλόγερος* κλπ.
- *βουνά ψηλά βουνά* (πρβ. επιδιόρθωση και περιπτώσεις όπως *το τετράδιο ... το μπλόκ*)

Οι καθιερωμένες διλεκτικές και πολυλεκτικές μονάδες αποτελούν τη βάση για την αναλογική δημιουργία άλλων, λιγότερο ή μη καθιερωμένων, π.χ. *λόγια της καραβάνας / του αέρα* κλπ., *κάθεται κοιτάζει / ακούει και τίποτε δέ λέει* κλπ., φρασεολογήματα του τύπου άρθρο + ουσιαστικό + άρθρο + ουσιαστικό *και* άρθρο + ουσιαστικό κλπ. (πρβ. και *γερό κόκκαλο / σκαρί / μυαλό* κλπ.). Παρόμοιες μονάδες μπορούν να προέλθουν από τυχαίες πραγματώσεις του λόγου, π.χ. *παντού τα πάντα*, ενώ αλλού μπορεί να έχουν ως αφετηρία πραγματολογικά στοιχεία (π.χ. *πέντε δέκα είκοσι τριάντα δέν μπορεί παραπάνω*, πρβ. και απαριθμήσεις σε αφηγήσεις).

7. Σημειολογική θεώρηση

Τα περισσότερα δίλεκτα εμφανίζουν εικονικότητα (πρβ. εικόνες και εικονικά ερμηνεύματα λεξικών), ως προς τον κόσμο (π.χ. ηχομιμητικά) ή ως προς τη γλώσσα (δηλ. ως προς τη γλωσσική έκφραση της πραγματικότητας, π.χ. *μηχανή άνθρωπος*, όπου οι δύο λέξεις που αποτελούν το δίλεκτο υποβάλλουν τη σύνθετη εικόνα ανθρώπου και μηχανής, πρβ. μεταφορά), λίγα δεικτικότητα (π.χ. αναφωνήσεις, παροιμιακές φράσεις, πρβ. παρομοιώσεις) ή συμβολικότητα (π.χ. συνωνυμικά).

Ο χώρος του λεξιλογίου, όπου ανήκουν οι διλεκτικές και πολυλεκτικές μονάδες, βρίσκεται σε διαρκή ρευστότητα και δημιουργία, διότι επιτρέπει μεγαλύτερη ελευθερία κατασκευών (πρβ. ύφος, ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά), συνδέεται με την εξωγλωσσική πραγματικότητα και ικανοποιεί ανάγκες της (πρβ. ονοματοθεσία, ειδικά λεξιλόγια) και χαρακτηρίζει τις

κοινωνιογλωσσικές, εθνογλωσσικές και πραγματολογικές χρήσεις της γλώσσας. Στην περιοχή αυτή παρατηρείται και τάση προς οργάνωση (δημιουργία σχημάτων, τροπικοτήτων κλπ.), που μπορεί να οδηγήσει και σε τροποποιήσεις του γλωσσικού συστήματος.

8. Προβλήματα

Ορισμένα δίλεκτα παρουσιάζουν δυσκολίες αναγνώρισης ή κατάταξης (π.χ. *φεστιβάλ τζάζ, μεταξύ τυρού και αχλαδίου, Ακαδημία "Μέντεκας"* κλπ.), άλλα παρουσιάζουν αμφισημία (π.χ. *εν–τάξει και παρατάξει,* όπου το *παρα* – θα μπορούσε να ερμηνευθεί και ως δηλωτικό υπερβολής). Χρήσιμη θα ήταν και η εξέταση παρόμοιων σχηματισμών στις βαλκανικές γλώσσες (πρβ. τα τουρκικά tekrarlar κλπ., βλ. Ergin, 1977, 360 κ. εξ.).

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄–ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΙΘ. 4

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Γ. ΦΑΡΙΝΟΥ - ΜΑΛΑΜΑΤΑΡΗ, επίκουρη καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Α. – Φ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, αναπληρωτής καθηγητής της Γλωσσολογίας

Επιμέλεια και διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων: Β. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ART *of* TEXT
Κίτρους Ν. Επισκόπου 4
Τηλ.: 211.541, 218.569, 218.546
Fax: 219.340 • Ταχ. Κωδ. 546 35

GR ISSN 0495–4742

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα 9–10

Α. Γλωσσικές κατηγορίες

1. Γλωσσικές κατηγορίες της κοινής νεοελληνικής 11–38

2. Μετατροπισμοί της κοινής νεοελληνικής 39–54

Β. Γλωσσικές πραγματώσεις

3. Η αποδεκτότητα των γλωσσικών πραγματώσεων στην κοινή νεοελληνική 55–72

4. Ιδιολεκτολογία της κοινής νεοελληνικής 73–94

Γ. Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες

5. Συνειδητή ακυρολεξία και υπαινικτικότητα στην κοινή νεοελληνική 95–112

6. Δευτερεύουσες λειτουργίες και έμμεσες σημασιοδοτήσεις των εκφωνημάτων 113–126

Δ. Επιχειρηματολογικές χρήσεις

7. Επιχειρηματολογικές χρήσεις πραγματολογικών μορίων στην κοινή νεοελληνική 127–146

8. Επιχειρηματολογικές χρήσεις του λέγω 147–166

Ε. Λεξιλόγιο

9. Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην κοινή νεοελληνική 167–184

10. Διλεκτικές και παραπλήσιες λεξιλογικές μονάδες της κοινής νεοελληνικής 185–202

11. Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις στην κοινή νεοελληνική 203–222

Βιβλιογραφικές παραπομπές 223–227

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι εργασίες που περιλαμβάνονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια επιλογή από μελέτες που γράφτηκαν σε διαφορετικές εποχές τα τελευταία χρόνια και ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσολογικές περιοχές. Αφορούν όλες την κοινή νεοελληνική, χωρίς να αποτελούν μια ενότητα, και μερικές έχουν γενικότερες θεωρητικές προοπτικές.

Α' ομάδα: Γλωσσικές κατηγορίες

Με την εργασία αρ. 1 προσπαθώ να βάλω (με βάση και προηγούμενες εργασίες μου) σε κάποια τάξη μερικές γενικές κατηγορίες, να συνοψίσω μερικές οπτικές γωνίες, που χρησιμοποιώ στην έρευνα της κοινής νεοελληνικής.

Η εργασία αρ. 2 αφορά τις δυνατότητες μετατροπών μορφής και περιεχομένου στην κοινή νεοελληνική.

Β' ομάδα: Γλωσσικές πραγματώσεις της κοινής νεοελληνικής

Οι εργασίες αρ. 3 και 4 θίγουν προβλήματα της ποικιλίας των πραγματώσεων της κοινής νεοελληνικής (ερμηνεία, γενικότερος αντίκτυπος, εκτίμηση και στάση των ομιλητών απέναντί τους κλπ.).

Γ' ομάδα: Έμμεσες χρήσεις και λειτουργίες της κοινής νεοελληνικής

Η εργασία αρ. 5 εξετάζει τη συνειδητή χρήση της ακυρολεξίας που δεν είναι απλώς αρνητική, σε συνδυασμό με την υπαινικτικότητα που μπορεί να έχει ο λόγος, ενώ στην εργασία αρ. 6 εξετάζονται ορισμένες περιπτώσεις έμμεσων γλωσσικών υποδηλώσεων.

Δ' ομάδα: Επιχειρηματολογική χρήση της κοινής νεοελληνικής

Στην εργασία αρ. 7 εξετάζονται, με αναφορά σε ένα πίνακα μορίων κλπ., επιχειρηματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων.

Η εργασία αρ. 8 εξετάζει, χωρίς να τις εξαντλεί, επιχειρηματολογικές χρήσεις ενός στοιχείου, του *λέγω*, με αναφορά σε μερικά σημασιολογικά συναφή ρήματα.

Ε' ομάδα: Λεξιλόγιο της κοινής νεοελληνικής

Εργασίες (αρ. 9, 10, 11) που αφορούν ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής: φρασεολογήματα και φρασεολογισμούς, επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, διλεκτικές μονάδες.

Η μελέτη της κοινής νεοελληνικής, όπως και άλλες περιοχές της νέας ελληνικής, έχει ανανεωθεί με την εφαρμογή ποικίλων νέων μεθόδων, που ανοίγουν νέες προοπτικές έρευνας (νέα προβλήματα, νέες περιοχές κλπ.). Η αντιπαράθεση και κάποτε σύγκρουση των θεωριών, μεθόδων, τάσεων, σχολών, κλπ. δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ανασταλτικό παράγοντα, (παρόλο που συχνά δεν φαίνεται να παρακολουθούν οι μεν τις δε ή φαίνονται να τις αγνοούν συστηματικά), εφόσον πρόκειται για μια μορφή επιστημονικού διαλόγου, που θα κριθεί από τα αποτελέσματα (παρά την εκ των υστέρων διαπίστωση απώλειας χρόνου, απόρριψη θέσεων, κατάληξη σε αδιέξοδα κλπ.).

Οι μελέτες του τόμου αυτού δεν είναι εξαντλητικές και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προγραμματικές. Ελπίζω να κινήσουν το ενδιαφέρον νεότερων ερευνητών, έτσι ώστε να ασχοληθούν και με λιγότερο ερευνημένες περιοχές της νέας ελληνικής και της γλώσσας γενικά, ιδιαίτερα με την εξέταση πλευρών της γλώσσας που για λόγους συστηματικότητας και οργανωτικής συνέπειας αφήνονται για "αργότερα" σε σύγχρονες βασικές γλωσσολογικές κατευθύνσεις.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη του Τομέα Γλωσσολογίας που έκαναν την πρόταση δημοσίευσης πρόσφατων εργασιών μου και το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής που την ενέκρινε.

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

11. ΕΠΑΝΑΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΙΠΛΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Εισαγωγικά

Ο λόγος διαμορφώνεται κατά τις ανάγκες της γλωσσικής επικοινωνίας και το βασικό μέλημα του ομιλητή είναι να γίνει κατανοητός από τον ακροατή (πρακτική αποτελεσματικότητα του λόγου), πρβ. ότι συχνά εκφωνούνται ασύντακτες, ακόμη και γραμματικά λανθασμένες προτάσεις, με ανακόλουθα, κακή άρθρωση, διακοπές, ελλείψεις και παραλείψεις κλπ., χωρίς να γίνονται αντιληπτές από τους συνομιλητές, γιατί αυτό που προέχει είναι η συνεννόηση.

Εντούτοις, όταν εξετάσει κανείς τα εκφωνήματα του προφορικού αλλά και του γραπτού λόγου, βλέπει ότι η επανάληψη των ίδιων στοιχείων στη γραμμικότητα του λόγου δεν προδιαγράφεται πάντα τυχαία από τις ανάγκες της επικοινωνίας, την αφρόντιστη έκφραση κλπ., αλλά παρουσιάζει κανονικότητα με ποικίλες μορφές, σημασίες, λειτουργίες και αιτίες που πρέπει να ερευνηθούν. Μπορεί δηλ. να οφείλεται σε:

- γραμματικές κατασκευές, π.χ. μορφές συγκρίσεων επιθέτων, όψης ρημάτων κλπ. (πρβ. αναδιπλασιασμό στα αρχαία ελληνικά)
- λεξιλογικούς σχηματισμούς, π.χ. στερεότυπες και τυποποιημένες εκφράσεις, φρασεολογισμοί, ιδιωτισμοί, ονοματοποιΐες, παιδικές λέξεις κλπ.
- πραγματολογικές χρήσεις, π.χ. έμφαση, δισταγμός, ψυχολογική εμμονή κλπ.
- υφολογικές κατασκευές, π.χ. ρητορικά σχήματα, ομοιοκαταληξία, καταλογικές εκφορές κλπ. (πρβ. αντίστροφα την αποφυγή επανάληψης της ίδιας λέξης με συνώνυμα)
- σημειωτικές επιδιώξεις, π.χ. εικονικότητα κλπ.
- επικοινωνιακές συνθήκες, π.χ. επαναλήψεις λόγω θορύβου
- ιδιολεκτικές, π.χ. τραυλισμός και παραπλήσια φαινόμενα, παιδικές

επαναλήψεις κλπ.

2. Προηγούμενη έρευνα

2.1 Ορολογία

Η προηγούμενη έρευνα των γλωσσικών αυτών φαινομένων, όπως αποτυπώνεται στα γλωσσολογικά λεξικά (βλ. Lewandowski, 1973–1975, Bussmann 1983 κλπ.), παρουσιάζει την εξής εικόνα:

1) Ο όρος επανάληψη (Wiederaufnahme) έχει συχνά ευρύτερο περιεχόμενο από τη λεξιλογική επανάληψη, την ταυτόσημη επανάληψη λέξεων και σημαίνει τη λεξιλογική επανάληψη με ευρύτερη έννοια, δηλ. αυτήν που εξασφαλίζει τη σημασιολογική συνοχή μιας πρότασης (πρβ. τα στοιχεία που αντικαθιστούν άλλα ή αποτελούν ενδείξεις / αναφορές σε κάτι που προηγείται ή έπεται, π.χ. οι αντωνυμίες) αλλά και ενός κειμένου (πρβ. συνωνυμικές αντικαταστάσεις, παραφράσεις κλπ. ενός στοιχείου που αναφέρεται σε άλλη θέση του κειμένου, επεξηγήσεις κλπ. και μπορεί να είναι εμφανής ή υπονοούμενη).

2) Ο όρος (ανα)δίπλωση (duplicatio κλπ.), όπως και ο αναδιπλασιασμός (reduplicatio), δηλώνει ένα μορφολογικό ή παραγωγικό μέσο, που με μορφή πλήρους ή μερικού διπλασιασμού (κάποτε και με φωνητικές αλλαγές) αρχικών συλλαβών ή μορφημάτων (ρίζας, θέματος ή και ολόκληρης λέξης) χρησιμεύει στη μορφολογία (π.χ. *λέ–λοιπα,* tetigi, haihait, πλ. orang–orang κλπ., πρβ. όψη: *τρέχει τρέχει,* σύγκριση: *ψηλός ψηλός,* επαναλήψεις του τύπου quisquis κλπ.), στην έμφαση και ενίσχυση (π.χ. *ναί ναί, μόλις μόλις*), σε συζεύξεις ομοιοτέλευτων λέξων (π.χ. *εκών άκων*) κλπ.

3) Στις επαναλήψεις εντάσσονται και

- η ονοματοποιΐα: σχηματισμός λέξεων με ηχομίμηση (διαφορετική προσέγγιση των φυσικών ήχων από κάθε γλώσσα κατά το φωνολογικό της σύστημα, π.χ. *κούκος, κουκουρίκου, μιάου / νιάου* κλπ., πρβ. *πλίτς–πλάτς*)
- ο φωνητικός συμβολισμός: αντιστοιχία γλωσσικών σημείων με ακουστικά και οπτικά φαινόμενα του κόσμου (πρβ. υπόθεση ισο-

μορφικής οργάνωσης ακουστικής και οπτικής περιοχής)

- οι παιδικές λέξεις: που έχουν αφεκτιβικό χαρακτήρα, εκφράζουν συναισθήματα και επιθυμίες, αλλά διαθέτουν ήδη και καθαρά επικοινωνιακή σημασία.

2.2 Δημοσιεύματα

Οι επαναλήψεις και αναδιπλώσεις της κοινής νεοελληνικής δεν έχουν ερευνηθεί εξαντλητικά, αλλά γίνεται αναφορά σ' αυτές στο πλαίσιο θεματικά ευρύτερων έργων (εξαίρεση αποτελούν οι μελέτες του Ανδριώτη, 1976, και της Asenova, 1984, συμπλήρωμα των οποίων αποτελεί αυτή η μελέτη). Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένα γλωσσολογικά δημοσιεύματα:

1) Τζάρτζανος (1946, 1953)

Οι επαναλήψεις και αναδιπλώσεις αναφέρονται διασπασμένες σε ποικίλα κεφάλαια της Νεοελληνικής Σύνταξης, δηλ.

(1) στα ρητορικά σχήματα:

- αναδίπλωση με την οποία εκφράζεται πάθος λόγου (*φεύγει, φεύγει ο προδότης*), έντονη βεβαίωση (*θά ρθει θά ρθει η μέρα η ποθητή*), αδιάλειπτη συνέχιση (*άκουγα, άκουγα, άκουγα μιά ολόκληρη ώρα*), συνεχής επαύξηση (*κοκκίνισε, κοκκίνισε πρώτα ο ουρανός*), επίμονη αξίωση ή θερμή παράκληση (*κάθισε κάθισε ακόμη λίγο!*), χωρισμό ή κατανομή (*συντροφιές συντροφιές*), έντονη δήλωση διαβάθμισης αντίστοιχης του υπερθετικού (*ωραία ωραία όνειρα, πυκνά πυκνά, αργά αργά και επιβλητικά*, πρβ. *στην άκρη άκρη*), ενώ σε ορισμένες φράσεις αποκτά ιδιαίτερες σημασίες (π.χ. *χέρι χέρι, ίσια ίσια* κλπ.)

άλλα σχήματα: διπλότητα / ταυτολογία (π.χ. *εγώ ποτέ δέν προσκυνώ, ποτέ δέν προσκυνάω, τί να σου πώ βουνί, τί να σου πώ βουνάκι*), επαναστροφή (π.χ. *αυτοί, αυτοί μόνο, το κυριεύουν*, διασάφηση: *είπαμε πως ήτανε χειμώνας και χειμώνας βαρύς*), επαναφορά (π.χ. *πράσινη η βλάστηση, πράσινη η δροσιά, πράσινο το μουρμούρισμα*), αντιστροφή (π.χ. *έτσι είναι ο κόσμος, πάντα τέτοιος θα είναι ο κόσμος*), συμπλοκή (π.χ. *μας πήρε τις γυναίκες μας, μας πήρε τα παιδιά μας*), υποφορά / ανθυποφορά, επιδιόρ-

θωση (π.χ. *μιά πίπα μαύρη, κατάμαυρη*), αναφώνηση, χιαστό (π.χ. *έδερνε κι έγδυνε, έγδυνε κι έδερνε ολημερίς*), κύκλος (π.χ. *μοναχή το δρόμο πήρες, εξανάλθες μοναχή*), ομοιοτέλευτο (π.χ. *πόθοι νόθοι*) κλπ.

(2) σε άλλα φαινόμενα:

α) ιδιόρρυθμη σύνδεση με *και* των ίδιων λέξεων (βλ. § 221 και σημ. α', β'), για να δηλωθεί αδιάλειπτη συνέχεια πράξης (π.χ. *το νερό έπεφτε κι έπεφτε*), κάτι αδιαμφισβήτητο (π.χ. *θα πάς και / που θα πάς πάρε και το παιδί μαζί σου*), τονισμό έννοιας (π.χ. *πόσοι και πόσοι δέν αφανίστηκαν*), κατανομή (π.χ. *μισά και μισά, ποιοί και ποιοί;* = ποιοί; ονομαστικώς ο καθένας, *εμείς κι εμείς* = εμείς μόνοι / μόνο εμείς), έμφαση (π.χ. *ένας κι ένας*), διάφορα είδη του ίδου πράγματος (π.χ. *υπάρχουν πάθη και πάθη*)

β) πλεοναστική χρήση του *και* (συνήθως ως παρένθεση ή επεξήγηση, π.χ. *κόσμος και κοσμάκης*, βλ. § 222)

γ) έννοια του "μόλις" σε αποφατική συμπλοκή (βλ. § 225, σημ. β', συνήθως με χροιά πιθανότητας, π.χ. *ένα μίλι είναι δεν είναι, ήταν (ή) δεν ήταν οχτώ η ώρα*, ενίσχυση του νοήματος της πρώτης: *του δίνει όσα ήθελε κι όσα δέν ήθελε*, διάζευξη και υποθετική σχέση προς τρίτη πρόταση: *ο άνθρωπος, ήθελε δεν ήθελε, το μαρτύρησε*)

δ) αποσιωπήσεις (βλ. § 223, σημ. β', π.χ. για δυσάρεστα: *και σε βρίσκουνε μέσα σε σούδες ... καί, καί, καί ...*)

ε) κατάφαση ή επιβεβαίωση, με κάπως δραματικό τόνο, ύστερα από ερώτηση ή προτροπή (βλ. § 249, σημ., π.χ. *αν ξόδιασε κι αν ξόδιασε! χίλια τρακόσια γρόσια!*).

2) Joseph & Philippaki–Warburton (1987)

Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις συναντούμε στα ιδεόφωνα (βλ. 4.1, π.χ. *τάκα – τάκα*), στις ονοματοποιίες (βλ. 4.3, π.χ. *τζί–τζί, κρίτς–κρίτς*), στα επιφωνήματα (βλ. 4.2, π.χ. *πό–πό, ντρίν–ντρίν*, κραυγές ζώων ή προς ζώα: *γάβ–γάβ, πούλ πούλ πούλ*).

3) Ανδριώτης (1976)

Ο Ανδριώτης στη μελέτη του εξετάζει την επανάληψη σ' όλη την

ιστορία της ελληνικής, από την ομηρική γλώσσα (π.χ. επαναδίπλωση: *Άρες Άρες*) ως τη νέα ελληνική με τις διαλέκτους της (π.χ. *αύταυτος, δυναμοδύναμος, πατροπάτωρ, δασκαλοδάσκαλος, γυρογυριά, χαστουκοχαστουκιές, κρεβατοκρέβατα* κλπ., πρβ. *αλλοπρόσαλλος, φαυλεπίφαυλος, κειτούκειτος, γυροπερίγυρα* κλπ.). Αναφέρονται διπλωτικές μορφές όπως: ονομαστική πληθυντικού + γενική πληθυντικού (π.χ. *άδικα των αδίκων, ναναγίων ναυάγια*), ονομαστική / αιτιατική / κλητική ενικού + γενική πληθυντικού (π.χ. *θαύμα θαυμάτων, στο τέλος των τελώνε, ώ γελοίε των γελοίων*, πρβ. και με περίφραση αντί γενικής: *'που τους φτωχούς φτωχός είμαι*), ονομαστική / αιτιατική + γενική ενικού (π.χ. *όλο καταστροφή της καταστροφής μού 'ρχεται, σωμό του σωμού δέν έχει η νύχτα*) και παρατακτικά σύνθετα όπως *αδερφοξάδερφα, ανηφοροκατήφορος*. Οι λειτουργίες των επαναλήψεων είναι στα επίθετα το ανέβασμα της έννοιας στον υπέρτατο βαθμό, στα ουσιαστικά η υπεροχή, το ακρότατο, η συνέχεια (π.χ. *γενεές γενεών*), η αλλεπάλληλη επανάληψη (π.χ. *ζημιά της ζημιάς*), αμοιβαιότητα (π.χ. *συνόρι του συνορισιού*), ελάχιστο τμήμα (π.χ. *στιγμή της στιγμής*) και στα ρήματα η έντονη προτροπή (π.χ. *πίνετε να πίνουμε, βάστα με να σε βαστώ, πές μου το να σ' το πώ*), η αμοιβαία ενέργεια (π.χ. *αγάπα με να σ' αγαπώ*).

4) Ξένες γλώσσες

Η επανάληψη και η αναδίπλωση εμφανίζονται σε πολλές άλλες γλώσσες εκτός της ελληνικής (βλ. 10.), με αντίστοιχες ή παραπλήσιες λειτουργίες, π.χ. η βεγκαλική (βλ. Bykova, 1966, 85–87) παρουσιάζει αναδιπλώσεις σε όλα τα μέρη του λόγου, που χρησιμεύουν στη δήλωση της κατανομής ενός συνόλου, της ενίσχυσης της λεκτικής ή γραμματικής σημασίας, της εξέλιξης μιας ενέργειας, της συγχρονικής διεκπεραίωσης δύο ενεργειών (πρβ. *τρέχοντας τρέχοντας αγωνιούσαμε άν θα προλάβουμε*) κλπ.

3. Υλικό

Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε σ' αυτή τη μελέτη συγκεντρώθηκε από το συντακτικό του Τζάρτζανου (1946, 1953), τα λεξικά των Βοσταντζόγλου (1962) και Βλαστού (1976, 1989) και από προσωπικά παραδείγματα.

4. Μορφές και είδη

Οι επαναλήψεις και αναδιπλώσεις αποτελούν είδος των διλεκτικών και πολυλεκτικών λεξιλογικών μονάδων (βλ. Σετάτος, 10), με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τη φωνητική και σημασιολογική ομοιότητα των λέξεων που τις αποτελούν. Η επανάληψη όμως αποτελεί γενικότερο φαινόμενο της γλώσσας, με τυποποιημένες και καθιερωμένες χρήσεις, αλλά και με δυνατότητες νέων κατασκευών και ποικίλων άλλων χρήσεων (βλ. 2.11, 5.).

4.1 Δυνατές και αδύνατες

Εξετάζοντας τις τυποποιημένες επαναλήψεις και αναδιπλώσεις παρατηρούμε ότι δεν εμφανίζονται με άρθρα, προθέσεις, συνδέσμους, αντωνυμίες (πρβ. όμως *όποιος όποιος, μερικοί μερικοί, εμένα μου έδωσε* κλπ.), πολλά επιρρήματα (πρβ. όμως *κάπου κάπου, στο κάτω κάτω, γύρω γύρω, όσο όσο* κλπ.), παραθετικά επιθέτων (πρβ. όμως και *το μεγαλύτερο το μέγιστο μέρος*). Οι δυνατότητες σχηματισμών σχετίζονται και με τα σχήματα (βλ. 4.3), π.χ. **μόνο μόνο* άλλα *μόνο και μόνο*, ενώ αλλού δεν είναι δυνατή και η μεμονωμένη εμφάνιση, π.χ. *χέρι – χέρι χέρι* αλλά **μάνι – μάνι μάνι* κλπ. (κριτήρια μπορούν να αποτελέσουν ο διπλός τονισμός, π.χ. *λάου – λάου*, η ομοιότητα με άλλα που εμφανίζονται και χωρίς δίπλωση, π.χ. *πό–πό!*, πρβ. *όχ–όχ!*, αλλά πρβ. και *πιπί*, η συμπροφορά, π.χ. *φρού–φρού*, πρβ. *πλάι πλάι, πίσω πίσω*, αλλά *πίσω πίσω* κλπ.). Οι μη τυποποιημένες χρήσεις, όπως και πολλά είδη επαναλήψεων, παρουσιάζουν μεγαλύτερες δυνατότητες κατασκευών (βλ. 5., 8.). π.χ. *λάθος λάθος!, τρέχει τρέχει* (πρβ. και τριπλές: *λάθος λάθος λάθος!, τρέχει τρέχει τρέχει* κλπ., βλ. και 8.).

4.2 Μέρη του λόγου (βλ. και 4.1)

1) ουσιαστικά

χέρι χέρι, ώρες ώρες, λογής λογής, ειδών ειδών, σκαλί σκαλί, στάλα στάλα, κομμάτι κομμάτι, αράδα αράδα κλπ.

2) επίθετα

πλατύς πλατύς, μισά μισά κλπ.

3) αριθμητικά

ένας ένας, δυο δύο / δυο δυό κλπ., *πρώτος πρώτος, τελευταίος τελευταίος*

4) ρήματα

ό,τι γράψει, γράψει, οτι γράφει γράφει κλπ.

5) επιρρήματα

ίσια ίσια / ίσα ίσα, σιγά σιγά, πρώτα πρώτα, πότε πότε, αργά αργά, νωρίς νωρίς, όσο όσο, λίγο λίγο, μόλις μόλις, ίσως ίσως, όπως όπως, κούτσα κούτσα, δίπλα δίπλα, κοντά κοντά, καλά καλά, τσίμα τσίμα, γιαβάς γιαβάς, το πολύ πολύ, μπρος μπρός, πάνω πάνω, μαζί μαζί, αμέσως αμέσως (= π.χ., πρβ. *έξαφνα*) κλπ. (πρβ. και *άρον άρον* κλπ.)

6) μόρια

ναι ναί, όχι όχι (πρβ. και *όχι όχι όχι!*), *μπαα μπά* κλπ.

7) επιφωνήματα και αναφωνήσεις (βλ. Σετάτο, *ΕΛΛΗΝΙΚΑ*)

εεχ έχ!, τς τς!, ψτ ψτ!, γάβ–γάβ, ντούκου ντούκου, τσίου τσίου κλπ. (πρβ, και *κοκό, ψιψί* κλπ.)

Σύμφωνα μ' αυτά μπορούν να σχηματίζονται και άλλα λιγότερο ή περισσότερο καθιερωμένα, π.χ. *μέσα μέσα, πέρα πέρα, γρήγορα γρήγορα* κλπ., ενώ άλλα δεν εμφανίζονται, π.χ. **κακά κακά*. Ο αριθμός των κατασκευών αυξαίνει, όταν εξεταστούν και συνθετότερα σχήματα (βλ. 4.3).

4.3 Σχήματα

1) απλά

- *α α*: *λογιών λογιών, τοίχου τοίχου (σέρνονταν), (όπου) φύγει φύγει* (βλ. 4.).
- *α και α*: *έτσι κι έτσι* (ενώ *έτσι κι έτσι* = έτσι κι αλλιώς) *πώς και πώς, τό και τό, τα ίδια και τα ίδια, μόνο και μόνο, όλα κι όλα!, πού και πού, ένας κι ένας, (όχι) όποιος κι όποιος, τέτοια και τέτοια, τόσα και τόσα, ξανά και ξανά, λέει και λέει* κλπ. (βλ. και 5.), πρβ. *καλός ξεκαλός δέν τον θέλω*
- *α που α*: *πάς που πάς* κλπ. (βλ. και 5.)
- θετικό και αρνητικό: *έρθει δεν έρθει, να γράψει να μή γράψει (τον βασανίζει πολύ)* κλπ. (βλ. και 5.)

- *α* + άρθρο + *α*: *ώρα την ώρα, στάλα τη στάλα, λόγο το λόγο (πιάστηκαν στα χέρια), βράχο το βράχο* κλπ. (βλ. και 5.)
- σε απόσταση (*α ... α ... /... α ... α*): *πότε ... πότε, άλλοτε ... άλλοτε, μιά ... μιά, καί ... καί, μάχαιραν έδωκες μάχαιραν θα λάβεις, απο δώ τον είχε απο κεί τον είχε ...* (πρβ. *πατείς με πατώ σε* κλπ., βλ. και 5., 7.) κλπ.

2) πολλαπλά

- *α α α* : *κίτ κίτ κίτ, λάθος λάθος λάθος!* κλπ. (πρβ. *άρες μάρες κουκουνάρες*)
- *α α και / ή β β* : *ναί ναί και όχι όχι, (λέω) τα σύκα σύκα και τη σκάφη σκάφη, ή παπάς παπάς ή ζευγάς ζευγάς* κλπ.

Πολλά από τα σχήματα αυτά αποτελούν φρασεολογήματα, δηλ. μηχανισμούς νέων φρασεολογικών μονάδων, λιγότερο ή περισσότερο τυποποιημένων (πρβ. 8.), πρβ. κοντά στα παραδείγματα που αναφέρθηκαν παραπάνω: *αυτό κι αυτό, κάν και κάν, τόσοι και τόσοι, ένθεν και ένθεν* (λόγιο, βλ. 7.), *ενμέρει ... ενμέρει ..., ξένος πόνος ξένα γέλια, μήνας μπαίνει μήνας βγαίνει* (σε συνδυασμό με αντίθεση), *αλλού ο ... κι αλλού ο ... , εμείς κι εμείς* (μονάχοι) κλπ. (συχνή είναι η εμφάνισή τους σε παροιμιακές φράσεις κλπ., π.χ. *θάλαττα θάλαττα!, με πάει πέντε πέντε, τί κάνει νιάου νιάου στα κεραμίδια*).

4.4 Παραπλήσιες μορφές

1) με προθέσεις

- *με* : *πρόσωπο με πρόσωπο, πανί με πανί, μέρα με τη μέρα, σπιθαμή με σπιθαμή, χέρι με χέρι, στόμα με στόμα (τα είπαμε)* κλπ.
- *σε* : *ράχη σε ράχη (περπατεί), πέτρα σε πέτρα, αίμα στο αίμα* κλπ.
- *για* : *δέν άφησε σπίτι για σπίτι / χωριό για χωριό να μή ... ντιπ για ντίπ, μπιτ για μπιτ, πέρα για πέρα, βρέ συγκοινωνία για συγκοινωνία!* κλπ. πρβ. *και για γερός γερός είναι αλλά ...* κλπ.
- *προς* : *λέξη προς λέξη, βήμα προς βήμα, ένα προς ένα,* κλπ. (πρβ. και *πάππος προς πάππου* με *πάππου προς πάππου*)
- *κατα* : *μικρόν κατα μικρόν*

– *παρα* : *μέρα παρα μέρα*
– *επί* : *λίθος επι λίθω* κλπ.

2) με σύνδεσμο:

συνήθως *και, ή, που* (βλ. 4.3), σπάνια *για να, κι αν: μιλά για να μιλά* (απλώς), *είμαστε για να είμαστε;* (αποφασισμένοι), *αυτός είναι κι αν είναι βλάκας!*

3) απλές και σύνθετες λέξεις:

ντίπ καταντίπ, έχει και παραέχει, δέν έχει μά και ξεμά (βλ. και 6.), *γύρω τριγύρω, με νοιάζει και με παρανοιάζει*

4) διαφορετικοί τύποι της ίδιας λέξης:

εμένα με λέν, εσένα σου αρέσει

άδικα των αδίκων, άδυτα των αδύτων, εις τους αιώνας των αιώνων, θαύμα θαυμάτων, άλλα των αλλών, εις γενεάς γενεών, ποτέ των ποτών

κόσμος και κοσμάκης, κάθε λίγο και λιγάκι, ζεί και ζαίνεται

ή τάν ή επι τάς, κακήν κακώς, τα αυτά τοις αυτοίς κλπ.

5) σύνθετες λέξεις:

γαϊδουρογάιδαρος, φαυλεπίφαυλος κλπ. (λείπουν αντίστοιχα ρήματα, ενώ συναντούμε *περνοδιαβαίνω* κλπ., βλ. Ανδριώτη, 1960), πρβ. *μεροδούλι μεροφάγι*

6) παρηχητικά:

παντού τα πάντα, πρβ. *όποιος περπατά με μέτρα στέκει πάντα σάν την πέτρα, αμάν ξαμάν!, άρες μάρες κουκουνάρες, τίκ τάκ, μάτς μούτς, άπαξ δίπαξ, το αύτωσε το αυτό* κλπ., πρβ. *το δέμα που έδεσε*

7) με συνώνυμα, αντώνυμα κλπ. (βλ. Σετάτο, 10)

συχνά πυκνά, άχ βάχ!, του κλότσου και του μπάτσου, με νού και με

γνώση, μή στάξει και μή βρέξει, χίλια μύρια, το πήρε σκοινί γαϊτάνι, νέτα σκέτα, τα έκανε γυαλιά καρφιά, ζεί και βασιλεύει, κουτσά στραβά, την έχει γκόρφι και σταυρό, γίνανε μαλλιά κουβάρια, κουνιστός και λυγιστός, σεινάμενη κουνάμενη, βρόμα και δυσωδία, καιρούς και ζαμάνια, το είπε και ελάλησε, δέν είναι παίξε γέλασε, πρώτος και καλύτερος, τέρατα και σημεία, γειές και χαιρετίσματα, με γειά σου και χαρά σου, βρέξει χιονίσει ο ήλιος θα γυρίσει κλπ.

καλά κακά, λίγο πολύ, μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας, λέει και ξελέει, είπε ξείπε, είδα κι απόειδα, στο άψε σβήσε, στη χάση και στη φέξη, κορόνα γράμματα, το μακρύ του και το κοντό του, απ' την καλή κι απ΄την ανάποδη, κόβει και ράβει, καλού κακού, έβαλε λυτούς και δεμένους για να το καταφέρει κλπ., πρβ. και *γεμάτα αγέμιστα, απάνω κάτω, δουλεύει ξεδουλεύει δέ βαριέσαι!, τον πουλά και τον αγοράζει, στα μέσα και στα έξω, σε στεριά και θάλασσα, πάει κι έρχεται, έργα και ημέραι, σύρε κι έλα, μπρός πίσω, ψυχή και σώμα, ή του ύψους ή του βάθους* κλπ.

8) με επιτονισμούς:
τρώει το φαΐ πίνει το κρασί ... (πρβ. *καί ... καί*)

4.5 Συνδυασμός μορφών

Οι μορφές των 4.3 και 4.4 μπορούν να συνδυάζονται π.χ. *αλήθεια και απαλήθεια, ποιός λίγο ποιός πολύ, άλλος γελάει άλλος κλαίει, δρόμο παίρνει δρόμο αφήνει, απόξω λέει τ' απόγραμμα και μέσα λέει το γράμμα, τί τα πάς και τί τα φέρνεις;!, πολλά μαλλιά λίγα μυαλά, κάλλιο στο κλαδί παρά στο κλουβί, όπως σε βλέπω και με βλέπεις, κατα μάνα κατα κύρη, εξώλης και προώλης, τί τιμάρι τί τομάρι!, απόξω κούκλα κι απο μέσα πανούκλα, ή αγκάλη ή μαγκάλι, εδώ πέτρα εκεί πέτρα, βρίσκει το σπίτι ανοιχτό το σπίτι ανοιγμένο* κλπ.

5. Λειτουργίες και σημασίες

Οι λειτουργίες των επαναλήψεων και αναδιπλώσεων είναι ποικίλες (βλ. και 2.):

- σημασιολογική συνοχή (επαναφορά, επανερχόμενο θέμα και θεματική πρόοδος, ισοτοπία κειμένου κλπ.)
- επικοινωνιακοί λόγοι (επιβεβαίωση ή απόρριψη απόψεων, π.χ. αν *ξόδιασε κι αν ξόδιασε!*, αμφιβολία ή ακατανοησία, αποσιώπηση, π.χ. *... καί καί καί,* απαριθμήσεις, π.χ. *η οδός Α κι η οδός Β η πλατεία Γ κι η πλατεία Δ,* διακοπές κατά την ομιλία, π.χ. διαπιστώσαμε (διακόπτεται) ... *διαπιστώσαμε* ... , επαναλήψεις εκφωνημάτων, π.χ. *όλο "δέν δέν", δέν θέλω, δέν κάνω, δέν δέν δέν'!, "το βιβλίο, το βιβλίο" μας έσκασες!*, φωνές πωλητών, αυθόρμητες επαναλήψεις κλπ.)
- ψυχολογικοί λόγοι (επιμονή, π.χ. *βλακιές βλακιές σου λέω!, τόν κοιτάζω τόν κοιτάζω ... το έλεγε στα σοβαρά*, δισταγμός, π.χ. *να σας πώ ... δέν ξέρω ... αποφάσισα αποφάσισα ... τέλος πάντων αποφάσισα να* ... , ανυπομονησία, π.χ. *τόν τόν ... πές ντέ το όνομά του!*, έκπληξη)

  ενίσχυση (έμφαση, τονισμός έννοιας, αύξηση ή υπεροχή, π.χ. *στην άκρη άκρη, άλφα άλφα* κλπ., σε συνδυασμό και με ψυχολογική φόρτιση, π.χ. *το βιβλίο μού μού μού!*)
- ηχομίμηση, παιδικές λέξεις
- υφολογικοί και ρητορικοί λόγοι (γραμματικοί και συντακτικοί παραλληλισμοί, επαναλήψεις επιτονισμών, ρητορικά σχήματα, γραμματειακά είδη, π.χ. σε όρκους, παροιμιακές φράσεις κλπ., ποίηση, π.χ. ομοιοκαταληξία, επωδός, μέτρο και ρυθμός, παρήχηση κλπ., πρβ. λογοπαίγνια κλπ., π.χ. *περνώ και παίρνω, γερός γέρος, λόγι–α λόγια* κλπ.)

Τα είδη των επαναλήψεων και αναδιπλώσεων εκφράζουν κατά σχήματα (βλ. 4.) τις εξής γενικές σημασίες:

- *α α* : ενίσχυση σε διαβάθμιση, συνέχεια πράξης (συνεχής επαύξηση–> πάθος λόγου), κατανομή (*δέκα δέκα*), με αντίθεση (*ώρες ώρες*)

α και α : ενίσχυση σε αντιπαράθεση, έμφαση (πρβ. *κόσμος και κοσμάκης*)

α που α : αδιαμφισβήτητο και ενδιαφέρον

θετικό και αρνητικό: κάλυψη πιθανοτήτων

α + άρθρο + *α* : επακολουθία

α ... α ... : αμοιβαιότητα

α με α : συμπλοκή ομοίων

α σε α : διαδοχή

α για α : εξίσωση, πρότυπο

α προς α : αντιστάθμιση

α για να α : εξίσωση

α κι αν α : αποκλειστικότητα

ρητορικά σχήματα: εκτός από την υφολογική μορφοποίηση του κειμένου (οργάνωση στα επίπεδα έκφρασης και περιεχομένου), έχουν συγκεκριμένα αποτελέσματα (ανάλυση νοήματος, διασάφηση, επιδόρθωση, υπογράμμιση κλπ.), πρβ. και παραπλήσιες μορφές

επιτόνιση: οι επιτονισμοί δημιουργούν ποικίλα σχήματα, π.χ. *μα θα βρέχει μα θα χιονίζει αυτός πάντα τον περίπατό του, υπάρχουν άνθρωποι και άνθρωποι, υπάρχει σιωπή και σιωπή, τ' ακούς; τ' ακούω να λές!, τόσος κι άλλος τόσος, τονε μισώ μα τονε μισώ, μποστάνι και τι μποστάνι!, βουνό με βουνό δε σμίγει* (αντίθετα από το *βουνό με βουνό δε σμίγει*, που δηλώνει απλώς κάτι αδύνατο στον κόσμο), *γράφει και γράφει διηγήματα* (συνεχίζει, ίσως υπερβολικά, να γράφει, ενώ *γράφει και γράφει διηγήματα* = είναι λογοτέχνης και ειδικεύεται στο διήγημα), *είναι που είναι βλάκας κάνει και τον έξυπνο!* (ενώ *είναι που είναι βλάκας, γι' αυτό κάνει τον έξυπνο* = *επειδή είναι βλάκας ...*), *οτι γράφει γράφει* (σ' αυτό δεν υπάρχει αμφιβολία), *ό,τι γράψει γράψει* (δεν με ενδιαφέρει) κλπ., πρβ. *για να μοιάζει κι η χάρη χάρη*

Παρόμοια σχήματα μπορούν να διαφέρουν, π.χ. το *α α* δηλώνει ενίσχυση – το *α και α* ενίσχυση και αντιπαράθεση (*γράφει δε γράφει γράφει και δέν γράφει* = δεν ξέρω πως ακριβώς να το χαρακτηρίσω), πρβ. *χέρι χέρι* (πρβ. *μάνι μάνι*, αλλά και *κρατημένα χέρι χέρι*) – *χέρι με χέρι* (*να τα δώσεις*, για σιγουριά) κλπ.

6. Αντιστοιχίες

Εκτός από ισοδύναμες εκφράσεις, παραφράσεις, κλπ., που αντιστοιχούν σε επαναλήψεις και αναδιπλώσεις και βοηθούν στην εξακρίβωση της σημασίας αλλά και των λειτουργικών διαφορών τους (π.χ. *υπάρχουν άνθρωποι και άνθρωποι: υπάρχουν πολλών ειδών άνθρωποι, όπου φύγει φύ-*

γει: τό 'βαλε στα πόδια, ώρα την ώρα: απο ώρα σε ώρα, κάθε στιγμή, λέξη προς λέξη: κατα λέξη, πού και πού: εδώ και εκεί / κατα διαστήματα, τρείς τρείς: ανα τρείς, στην άκρη άκρη: στο ακρότατο σημείο, σιγά σιγά: βαθμιαία, με το πέρασμα του χρόνου, γύρω γύρω: τριγύρω, πρώτα πρώτα: καταρχήν, στην αρχή, ζεστό ζεστό νερό: πολύ ζεστό νερό, μέρες και μέρες: νύχτα μέρα κλπ.), οι ίδιες οι επαναλήψεις παρουσιάζουν αντιστοιχίες κατά μέρη λόγου, π.χ.

για σιωπή σιωπή – οτι σωπαίνει σωπαίνει, (πρβ. *η σιωπή είναι σιωπή*), *βρεγμένα άβρεχτα φέρ'τα δώ – βρέχει δε βρέχει εμείς θα …, λόγια για τα λόγια – μιλά για να μιλά, ένας κι ένας – αυτός γράφει κι αν γράφει, γιαλό γιαλό πηγαίναμε – πηγαίναμε πηγαίναμε στο γιαλό, ζεστό ζεστό νερό – ζεστά ζεστά κοιμάται, σιγά σιγά – δώσε δώσε, χρήματα και τι χρήματα – έχει και παραέχει, δέν έχει μά και ξεμά – δέν έχει ξέρω και δέν ξέρω, πεντάρι πεντάρι! (τί να κάνουμε;*, πρέπει να αρκεστούμε σ' αυτό το βαθμό) – *ό,τι έγινε έγινε!, ή παπάς παπάς ή ζευγάς ζευγάς – ή γράφεις άν γράφεις ή κάθεσαι άν κάθεσαι, κούτσα κούτσα – κουτσαίνοντας κουτσαίνοντας, τόν τόν … – πές πές! (πρβ. ναί ναί), ένα φουστάνι μα ένα φουστάνι! – τον μισό μα τον μισό!, λεφτά; λεφτά να δείς! – ακούς; ακούω να λές!, βιβλία και βιβλία – διαβάζει και διαβάζει, κόσμος και κοσμάκης – ζεί και ζένεται, άδικα των αδίκων – χάθηκε που χάθηκε* κλπ., πρβ. και *υπάρχει σιωπή και σιωπή – σωπαίνουν μα πώς σωπαίνουν!, βιβλίο αλλα βιβλιο – τρέχει αλλα τρέχει!, ώρα την ώρα – γράφει όσο γράφει, πήρε το δρομί δρομί – φεύγει τρέχοντας τρέχοντας, ομάδες ομάδες – καταγράφονταν εδώ καταγράφονταν εκεί, όπου δουλειά δουλεια κι αυτός – όπου φύγει φύγει* κλπ. (πρβ. ακόμη *ύπνος ξύπνος – είπε ξείπε, δουλειά δουλεια – θωρώ και θεωρώ, ή τιμάρι ή τομάρι – ή θυμάσαι ή κοιμάσαι* κ.ά. ιδιολεκτικά).

7. Επίπεδα γλώσσας

Οι επαναλήψεις και αναδιπλώσεις των σχημάτων *α α, α και α, α που α, α δεν α, α + άρθρο + α, α με / σε / για α, α κι αν α* ανήκουν συνήθως στον ζωντανό, καθημερινό, προφορικό λόγο ή / και αποτελούν βασικούς ιδιωτισμούς της κοινής νεοελληνικής. Ορισμένες ανήκουν στον λαϊκό ή οικείο λόγο, π.χ. *κούτσα κούτσα, πανί με πανί, τό και τό, φιρί φιρί, γιαβάς γιαβάς, άλλα των αλλώ(ν), μερικοί μερικοί, φορά σου και φορά μου* κλπ., ενώ άλλες έχουν μάλλον διαλεκτικό χαρακτήρα, π.χ. *κρυφά κι ανάκρυφα, ζεί και ζαί-*

νεται, έρχεται αχνάτος και παχνάτος κλπ. Από τη λόγια γλώσσα και τα αρχαία ελληνικά προέρχονται φρασεολογικές ενότητες όπως *αέρος αέρος, βήμα προς βήμα, εις τους αιώνας των αιώνων, εις γενεάς γενεών, επί μάλλον καί μάλλον, άκουσον άκουσον, κακήν κακώς, τα αυτά τοις αυτοίς* κ.ά. κατά ομιλητές (πρβ. και *τέρατα και σημεία, μετα φόβου και τρόμου, άμ' έπος άμ' έργον, απ' άκρου εις άκρον, βρεκεκέξ κοάξ κοάξ* κλπ.). Μερικά απ' αυτά δεν γίνονται πια αισθητά ως αρχαία ελληνικά (π.χ. *άρον άρον*) ή ανήκουν στη λόγια κλίση της κοινής (π.χ. *εδάφους εδάφους, ή του ύψους ή του βάθους*, πρβ. *παντού τα πάντα*), ενώ κάποτε εμφανίζονται και ζεύγη δημοτικών και λόγιων εκφράσεων. π.χ. *ό,τι έγινε έγινε – ό γέγονε γέγονε* (πρβ. και *γαϊδουρογάιδαρος – φαυλεπίφαυλος*).

8. Συμπεράσματα

Οι επαναλήψεις και οι αναδιπλώσεις, καθιερωμένες ή ελεύθερες και προαιρετικές, εκτελούν ειδικές λειτουργίες (ιδίως όταν συγκριθούν με τις ισοδύναμες κατασκευές, βλ. 6.) εμφανίζοντας τα περιεχόμενα που πρέπει να εκφραστούν πιο συγκεκριμένα. Η έκδηλη εικονικότητά τους (φυσική συνέπεια της εντύπωσης που δημιουργεί η δίπλωση) συμβάλλει και εξηγεί τις λειτουργίες της έμφασης, ενίσχυσης, κατανομής, συνέχειας κλπ., ενώ οι επιτονισμοί, που τις συνοδεύουν συχνά, διαφοροποιούν τις χρήσεις τους από τις μη επιτονικές εκφορές (οδηγώντας σε πραγματολογικές χρήσεις, ιδιωτισμούς κλπ.). Τα στοιχεία που εμφανίζονται μαζί με τα όμοια μέλη εξηγούν τις ιδιαίτερες λειτουργίες και σημασίες των σχημάτων που δημιουργούν, π.χ. ο συνδυασμός καταφατικής και αρνητικής ρηματικής έκφρασης καλύπτει τον άξονα ή τους πόλους μιας αντιθετικής ή αντιφατικής σχέσης. Οι επαναλήψεις και αναδιπλώσεις, όπως και οι παραπλήσιες μ' αυτές μορφές, ικανοποιούν εκφραστικές και λεξιλογικές ανάγκες.

9. Προέλευση και δημιουργία

Αρκετά σχήματα επαναλήψεων και αναδιπλώσεων προήλθαν κατά τον Τζάρτζανο από πληρέστερες εκφορές με απλολογία, π.χ. *ράχη σε ράχη < απο ράχη σε ράχη, ώρα την ώρα < απο τη μιά ώς την άλλη ώρα* κλπ. Έτσι θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε και τη δημιουργία των *αυτός είναι κι αν*

είναι έξυπνος!, ειναι που είναι έξυπνος ... (πρβ. *αν είναι έξυπνος;, αυτός είναι που είναι έξυπνος, άν υπάρχει έξυπνος αυτός είναι* κλπ.), *έρχεσαι που έρχεσαι δέν φέρνεις και τα έγγραφα;!* (πρβ. *έρχεσαι και βλέπω που έρχεσαι ...)* κλπ. Χρειάζεται διερεύνηση των πραγματώσεων του λόγου, π.χ. ορισμένα σχήματα επιτρέπουν μεγάλο φάσμα τύπων (π.χ. *γράφει δεν γράφει στις εξετάσεις είναι απαισιόδοξος / γράψει δε γράψει εμείς πρέπει να ετοιμαστούμε / έγραφε δεν έγραφε έπρεπε να περάσει στις εξετάσεις! / έγραψε δεν έγραψε είναι ήσυχος / έχει γραψει δεν έχει γράψει ποιός το ξέρει; / θα γράψει δε θα γράψει όλο μ' αυτό ασχολείσαι*, πρβ. και σε άλλα πρόσωπα, *θέλοντας μη θέλοντας, καταγραμμένος μή καταγραμμένος το ίδιο κάνει* κλπ.), όπως και τα προσωδιακά μέσα (π.χ. *να γράψω γα μη γράψω, δέν ξέρω τί να κάνω, γράφει μωρε γράφει!, όσο / όποτε γράφει γράφει, γράφει αφου γράφει* κλπ.), αλλού έχουμε εκφωνήματα όπως *ήρθε ... που δέν ήρθε τελικά, ήρθε ... πού να ήρθε;!* κλπ., αδύνατες εκφορές με παρόμοια στοιχεία, π.χ. **έρχεσαι πως / οτι / να έρχεσαι* (ενώ τα *γράφει πως / οτι / να γράφει* περιλαμβάνουν εξαρτημένες προτάσεις και δεν έχουν τον επιτονισμό του *γράφει που γράφει*) κλπ. Ορισμένες αναδιπλώσεις εμφανίστηκαν σε παλαιότερες περιόδους της γλώσσας και εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται (κάποτε με σημασιολογικές αλλαγές, π.χ. *άρον άρον*) ή αποτελούν δάνεια από τη λόγια γλώσσα (π.χ. *κακήν κακώς*), παρουσιάζοντας ιδιαίτερες φορτίσεις (βλ. 7.) και οδηγώντας κάποτε σε αναλογικούς σχηματισμούς.

10. Ξένες γλώσσες

Επαναλήψεις και αναδιπλώσεις συναντούμε και σε άλλες, συγγενικές ή μη ξένες γλώσσες, ιδιαίτερη όμως σημασία έχουν για την περίπτωση της νέας ελληνικής οι βαλκανικές γλώσσες.

1) Τουρκική (βλ. Ergin, 1977, 363–365)

Οι επαναλήψεις (tekrarlar) αποτελούν τις βασικότερες και καθαρότερες ομάδες λέξεων (gruplar) και εμφανίζονται συχνότερα στα ουσιαστικά, επίθετα, επιρρήματα και γερούνδια (σπάνια σε αντωνυμίες, μόρια εκτός επιφωνημάτων, ρήματα). Οι λειτουργίες τους είναι η ενίσχυση (*kara kara gözler = μαύρα μαύρα μάτια*), το πλήθος (*kapı kapı dolaştım = γύρισα πόρτα*

πόρτα), η διάρκεια (*koşa koşa*, πρβ. *τρέχα τρέχα*), η διαίρεση σε δύο ή η ένωση (*ιγι kötü = καλός κακός*). Τα είδη τους περιλαμβάνουν τα όμοια (aynen, πολύ συχνά: *adım adım = βήμα βήμα, yavaş, yavaş, çok çok = πολύ πολύ, beşer beşer = πέντε πέντε, evet evet = ναί ναί, kaldırıp kaldırıp* = σηκώνοντας σηκώνοντας, *aradım aradım = έψαξα έψαξα* κλπ.), τα συνωνυμικά (eş mânâlı, π.χ. *eğri bügrü* πρβ, *κουτσά στραβά*), τα αντωνυμικά (zıt mânâlı) και τα προσθετικά (ılâvelı, π.χ. *sap sarı* πρβ. *κατα–κίτρινος, adam madam*, πρβ. *λαγός μαγός όλα χάθηκαν).*

2) Αλβανική (βλ. Boissin, 1972)

Διάφορα σχήματα: *një ditë prej ditësh* (πρβ. *στην ώρα των ωρών*), *i madh e i stërmadh* (πρβ. *μεγάλος και παραμεγάλος*), *ikë t' ikim* (πρβ. *φεύγετε για να φεύγουμε*), *duan që duan ujë!* (πρβ. *θέλουν που θέλουν νερό*), *shkel e shko* "απρόσεκτα" (πρβ. *πάτα δώ πάτα κεί*) κλπ., με λειτουργίες ενίσχυσης κλπ.

3) Ρουμανική (βλ. G.L.R., 1966, 949–961)

Η επανάληψη (repetiţia) διακρίνεται σε άμεση (με την ίδια μορφή: *un cal frumos frumos*, πρβ. *ένα ωραίο ωραίο άλογο*, σε διαφορετικές πτώσεις: *frumoasa frumoaselor*, πρβ. *η ωραία των ωραίων*, με υποκοριστικά: *mici mititele*, πρβ. *μικρό μικρούλικο*, *au chibzuit şi au răschibzuit*, πρβ. *σκέφτηκαν και ξανασκέφτηκαν* κλπ.) ή εξ αποστάσεως (*pas cu pas*, πρβ. *βήμα προς βήμα*, *una şi una*, πρβ. *μία και μία*, *din cînd în cînd*, πρβ. *απο καιρό σε καιρό*, *numai şi numai*, πρβ. *μόνο και μόνο*, *of şi iar of*, πρβ. *όχ και πάλι όχ!* κλπ.). Οι λειτουργίες περιλαμβάνουν διάρκεια, ένταση, ποσότητα, ποιότητα, διαδοχή, κατανομή (*jumătate jumătate*, πρβ. *μισά μισά*), πρόοδο (*l'a tăiat bucăţi–bucăţele*, πρβ. *κομμάτια κομμάτια*), εναλλαγή (... *a face feţe, feţe*, πρβ. *το πρόσωπό του άλλαξε χρώματα χρώματα*), περιοδικότητα, απο–κλειστικότητα (*gheaţa şi gheaţa*, πρβ. *πάγοι και πάγοι*), αμοιβαιότητα, προσέγγιση, αφεκτιβικές αξίες (*signur singurel*, πρβ. *μόνος και μοναχός*), ταυτολογία (*am făcut ce–am făcut şi am obtinut*, πρβ. *έκανα ό,τι έκανα κι απόκτησα ...*, *în munte cînd ploua ploua*, πρβ. *στο βουνό όταν βρέχει βρεχει*, *jocul e joc si norocul e noroc*, πρβ. *το παιγνίδι είναι παιγνίδι και η τύχη τύχη*, *de frumoasa esti frumoasa*, πρβ. *για ωραία είσαι ωραία* κλπ.).

4) Βουλγαρική (βλ. Asenova, 1984)

Η αντιπαραθετική, βουλγαρικής και ελληνικής, μελέτη της Asenova είναι η πληρέστερη ως τώρα για την επανάληψη και της ελληνικής, με σποραδικές αναφορές και σε άλλες γλώσσες (π.χ. στη ρωσική). Η Asenova διακρίνει:

- επανάληψη με γραμματική αξία: για ενίσχυση μιας ποιότητας (π.χ. *dlăžki dlăžki sa ušite ti*, πρβ. *το πρώτο πρώτο σου φιλί*, *često često*, πρβ. *πυκνά πυκνά*, *kăde kăde*, πρβ. *πότε πότε* κλπ.), μιας ενέργειας (εξακολουθητική όψη, π.χ. *i plačat plačat*, πρβ. *έκλαιε έκλαιε*, συνέχιση, εμμονή, πειθώ, π.χ. *kaži mi kaži*, πρβ. *κάθισε κάθισε ακόμη λίγο*), μιας ποσότητας (είδος ενισχυμένου πληθυντικού, π.χ. *kupove kupove*, πρβ. *φίδια φίδια*, *βραδιές και βραδιές*), της ποιότητας (όνομα + υποκοριστικό του, π.χ. *goli golenički*, πρβ. *πράγμα πραγματάκι*), της ενέργειας (π.χ. *pita razpitva*, πρβ. *ρώτα ξαναρώτα*, με συνώνυμα κλπ.)
- επανάληψη με υφολογική και συναισθηματική αξία: ρήμα + αρνητική μορφή του (π.χ. *šte ne šte*, πρβ. *ήθελε δεν ήθελε*, ως παραχώρηση, *imaše–n'amaše tre kila*, πρβ. *ήμουνα δεν ήμουνα δώδεκα χρονώ*, ως αβέβαιος ισχυρισμός, πρβ. και *trudno ne trudno*, πρβ. *άρρωστος ξάρρωστος*, αντώνυμα όπως *bedna–bogata*, πρβ. *χάσω κερδίσω* κλπ.), επανάληψη εξ αποστάσεως (π.χ. *produmali kakvoto produmali*, πρβ. *έκανε ό,τι έκανε*, με *και* : *tăj i tăj*, πρβ. *τό και τό*), ετυμολογικό σχήμα (π.χ. *tamo zima da zimuva*, πρβ. *το τάξιμο που μού 'ταξες*), με φωνητικές αλλαγές (π.χ. *tejko–mejko*, πρβ. *άντζαλα μάντζαλα*)
- ταυτολογικές φράσεις με εμφατική αξία: έμφαση υποκειμένου (π.χ. *čovekat e čovekat togava* ..., πρβ. *όλα τα λόγια λόγια μα* ..., *koito e čovek e čovek*, πρβ. *όποιος είναι άνθρωπος είναι άνθρωπος*, με παραχώρηση: *i slănceto, deto e slănce, u to ima petna*, πρβ. *ο ήλιος που είναι ήλιος και αυτός έχει* ...), έμφαση κατηγορήματος (π.χ. *za peine, šte pija*, πρβ. *για δαρμό δέν μπορεί να τη δείρει*, *za beden beden e no ima zlatno sărce*, πρβ. *για καλός καλός είναι όμως θυμώνει εύκολα*, *kolkoto za star, veče e* ..., *no re se predava lesno*, πρβ. *όσο για μεγάλος* ... *είναι κι αν είναι· τα εξήντα τα ζυγώνει*, με έλλειψη)

Από τις περιπτώσεις αυτές, που ανήκουν συνήθως στη λαϊκή γλώσσα, οι δύο τελευταίες αποτελούν βαλκανικά χαρακτηριστικά.